מגזין של נשים

נגה

קיץ 1990 • גיליון 20 • 12 ש״ח

האם זה בגנים?

מכתבים לנ'גה

חשיפה זולה

נהניתי מאוד מגיליון **נגה** האחרון, שבו הוצגה סוף־סוף סקירה עניינית של זונות. ההתייחסות המציצנית־פורנוגרפית, האופיינית לכלל העיתונים ("העיר" לפני חודשים אחדים, "חדשות", 4.5.90) העוסקים בזנות, מחליאה.

במיוחד הערכתי את התמונות היפות שליוו את הרשימות ב**נגה**, שהראו זונות בשר ודם ולא אובייקטים מיניים כמיטב הדמיון הגברי. אני מצרפת להשוואה הן את התמונה שהופיעה ב"חדשות" לצד כתבה על מחזה על זונות, והן את האיור היבש מכל אירוטיות שליווה רשימה בשם "עסקי גברים" על בעיות ערמונית ב"הארץ" 4.5.90.

מקוממ עד כמה העיתונים שומרים על כבודם של הגברים ונמנעים מהצגת גופם במשהו הקרוב לתיאור מיני, אך גופן של הנשים הפקר, וכל תירוץ קלוש מכשיר חשיפה זולה.

עירית שדה,
תל־אביב

גברים בצד

אני קוראת אדוקה של **נגה**, ומצפה בכליון עיניים לכל גיליון. אני אסירת תודה לכן על שאתן מעלות על סדר היום את הבעיות הקשורות בענייני נשים, ולא מרפות. כבר זמן מה שאני רוצה לכתוב לכן על כך ובעיקר על דברים אחרים, ומרגישה שלגבי הדברים האחרים אין לי הזכות להעיר. כקוראת פאסיבית אין לי אלא להודות. ובכל זאת אני בולעת את רוקי כדי לומר משהו בנאלי, אבל משמעותי לגבי.

נראה לי שהמהפיכה הפמיניסטית כבר עברה על נשים רבות. בכל אופן, נשים רבות שוב אינן יכולות להתעלם מראיית קיפוח הנשים. המסר הזה הועבר. נשים שרוצות להשתנות – יכולות. והרבה נשים משתנות. אך איפהשהו אתן משאירות בצד, ולזמן רב מדי, את הגברים. אם המהפיכה לא תעבור גם עליהם, לא יהיו לנו שותפים לחיים חברתיים צודקים. **נגה** צריכה להתחיל לחשוב גם על אלטרנטיבה לגברים, כשותפים, לא רק כמחבלים. בסופו של דבר הם לא האויב. מה יש לנו להציע להם חוץ מרגשות אשמה? הקדישו גיליון לגברים.

ועוד בקשה אחת, צאו יותר בתכיפות.

אסתר טוכמן,
ניו־יורק

משמרות "נשים בשחור", בהן נשים יהודיות וערביות, עומדות במשך שעה מדי יום שישי מזה 30 חודשים. הנשים קוראות להפסיק עם הכיבוש, ולדבר שלום עם אש"ף. למרות שהנשים חשופות מדי יום שישי לאלימות מילולית ופיסית מצד נהגים והולכי רגל, נחושות הנשים בדעתן להמשיך ולהפגין את נוכחותן, עד אשר יימצא פתרון מדיני לסכסוך הישראלי־פלסטיני.

ואלה הצמתים: 1. גומא 2. כפר הנשיא – ראש פינה 3. מירון 4. נהריה 5. עכו 6. עין המפרץ
7. קריות – צומת צמח 8. חיפה – בית קרנות 9. שער העמקים 10. נצרת 11. עמק הירדן
12. תל עדשים – מזרע 13. עין חרוד 14. מגידו 15. זכרון יעקב 16. גן שמואל 17. כפר הרא"ה
18. מעברות 19. רעננה 20. תל־אביב, דרך פ"ת – שאול המלך 21. נחשון
22. ירושלים – כיכר צרפת 23. יד מרדכי 24. רוחמה – צומת ניר־עם 25. באר־שבע
26. אופקים – צומת גילת 27. קטורה 28. יוטבתה 29. אילת 30. צומת מסמיה

מגזין של נשים

נגה

כל אחת מאתנו עומדת מול השאלה – מה עלי לעשות לנוכח הרצח והטבח היומיומיים, לנוכח חברה אטומה, שגם טבח הפועלים הפלסטינים בראשון־לציון לא הוציאה משלוותה, והיא נוהגת כמנהגה.

התשובה אינה פשוטה, כי האפשרויות הפתוחות בפנינו מצומצמות. אולם עלינו לפעול מעבר לפעילות הרציפה של דיאלוג ומחאה. עלינו לשקול מתן תמיכה מאסיבית למסרבים לשרת בשטחים ולנקוט בפעולות של מרי אזרחי.

*

המותר האדם מן הגן? בתרבות הפטריארכלית שבה אנו חיות גם המדע אינו נקי מהטיות זכריות, על אחת כמה וכמה הפסבדו־מדע, הסוציוביולוגיה, שבא לתת הצדקה מדעית למבנה הפטריארכלי של החברה.

למרות שההנחות שעליהן מושתתת הסוציוביולוגיה הופרכו זה מכבר, הטיעונים של התיאוריה חוזרים ומושמעים כאילו יש להם בסיס מחוץ לאידיאולוגיה הפטריארכלית. לנושא זה מוקדשת הרשימה המרכזית בגיליון.

*

עם סגירת הגיליון שמחנו לשמוע על פתיחת תערוכה של שבע־עשרה אמניות ישראליות: "הנוכחות הנשית" במוזיאון תל־אביב. זו אמירה שמזמן חיכינו לה.

נ.ב. ושוב יש לנו ממשלה על טהרת הגברים. שלום לא ייצא מזה.

נגה

מה בנגה?

עורכות
רחל אוסטרוביץ'
מירה אריאל
ענת בן־ארי
רחל גיורא
אמירה גלבלום
אראלה דאור
אביבה עין־גיל
מירי קרסין

עיצוב גרפי
ענת בן־ארי
אביבה עין־גיל

עריכה לשונית
יעל אונגר

תרגום
אביבה ברק

מנויים
דינה בלכמן

סדר־צילום והגהה
"אגתה" – טלי רכלין, שפי פז

לוחות
יש אופסט

הדפסה
דפוס טל

נגה יוצאת לאור פעמיים בשנה,
בספטמבר ובמרץ.
דמי מנוי ל־4 גיליונות 44 ש"ח.
ניתן לרכוש גיליונות קודמים של **נגה**.

כתובת למשלוחים:
ת.ד. 21376, תל־אביב 61213,
טלפון + פקס. 03-227663

SUBSCRIPTION RATES OUTSIDE ISRAEL
AIR MAIL $28/4 ISSUES
SURFACE MAIL $24/4 ISSUES

גיליון זה יצא לאור בזכות תרומתן של
"נשים אל נשים – ארה"ב–ישראל"

OUR SINCEREST THANKS TO
fiWOMEN TO WOMEN – U.S.A.–ISRAELfi
FOR THEIR SUPPORT AND CONTRIBUTION

נגה נשלחת חינם לבתי־הסוהר לנשים

לא הוגש כתב אישום נגד חשודים באונס קבוצתי ברוטאלי של בת 14 מקיבוץ שמרת

פרקליטות מחוז חיפה החליטה לא להגיש כתב אישום נגד תשעה חשודים בביצוע אונס קבוצתי ברוטאלי של ילדה בת 14 מקיבוץ שמרת לפני כשנה וחצי. על־פי החשד אנסו תשעת הצעירים, שבעה נערים ושני בוגרים, את הנערה אונס קבוצתי בחוף הים, ליד הבריכה ובחדרה של הנערה.

פרקליטת מחוז חיפה, לילי בורישנסקי, בדקה את חומר הראיות והגיעה למסקנה כי אין בו כדי להביא להרשעת החשודים ללא עדות הנאנסת. לבסוף החליטה לא להגיש את כתב האישום, וזאת בהסתמך על המלצת הפסיכיאטרים שטיפלו בנערה בעקבות האונס, שלא להעלותה על דוכן העדים.

לדבריהם, עצם הבאתה למשפט עשוי להעלות במוחה שוב את סצינת האונס, דבר שיגרום לה נזק נפשי כבד, ויפגע בהתקדמות הקלה שהושגה לאחר שטיפלו בה זמן ממושך ללא שום תוצאות.

הפרקליטות הגיעה למסקנה כי ללא עדות הנאנסת לא יהיו בידיה מספיק ראיות להביא להרשעתם של החשודים באונס, ועל כן, כאמור, החליטה לא להגיש את כתב האישום.

90 אחוז ממקבלי שכר מינימום הם נשים

90 אחוז ממקבלי שכר מינימום בישראל הם נשים – כך גילתה יו״ר המחלקה לעובדת השכירה בהסתדרות, עליזה תמיר. הדברים נאמרו בכנס חירום בעקבות הצעת תקציב המדינה לשנה זו, ובעיקר אותם סעיפים בתקציב שמשמעותם פגיעה בנקודות הזיכוי לאם העובדת, פגיעה בשכר המינימום ובתוספות היוקר.

ה... זה מה שק

6 שנות מאסר לבעל שאנס את אשתו

בית־המשפט המחוזי בתל־אביב גזר 6 שנות מאסר על תושב רעננה בן 40, לאחר שהרשיע אותו באונס אשתו, באיומים ובתקיפה הגורמת חבלה.

על־פי כתב האישום, פגע הנאשם באשתו כיוון שלא ביטלה את התלונות שהגישה נגדו, על איומים ואלימות כלפיה. הוא נסע עם אשתו לפרדס ליד מושב רמת חן, שם היכה אותה בכל חלקי גופה, פצע אותה בסכין ולאחר מכן אנס אותה.

כמו כן נאשם האיש, כי לפני מעשה האונס איים לרצוח את אשתו, וכי חטף את ארבעת ילדיהם ושלח אותם לפנימיה דתית בירושלים, בניגוד מוחלט לרצונה.

כנס פמיניסטי ארצי בתחילת ספטמבר

״אחרי מאבקים ממושכים לשיפור מעמד האשה בארץ ובכלל, לפעמים נדמה כאילו נעלם הכיף שבלהיות ביחד – נשים עם נשים למען נשים – בעשייה משותפת למען עולם אחר ותרבות שוויונית והוגנת יותר. אולי הגיע הזמן לחזור למקורות, לשורשי 'החברותה' הפמיניסטית, ובכוחות מחודשים לצעוד לקראת העשור הבא״ – כך כותבות מארגנות הכנס הפמיניסטי הארצי הבא, שיתקיים במלון ״נאות מדבר״ בבאר־שבע, ב־7–8 בספטמבר.

הכנס הארצי יתמקד הפעם בנושא נשים ועבודה: קשיים בשילוב עבודה ומשפחה, ויתור על משפחה למען קריירה, עקרות בית וזכויותיהן, אפליית נשים בקידום בעבודה, הטרדה מינית בעבודה, קולקטיב של נשים כאלטרנטיבה, התאמת יום העבודה לנשים ועוד.

מארגנות הכנס מבטיחות שתהיה בו שמרטפייה פעילה, לנוחיותן של אמהות המבקשות להשתתף בו, והמחירים יותאמו ליכולתה הכלכלית של כל משתתפת. מחיר השהייה ליום אחד, עם שלוש ארוחות (אפשר צמחוני) ופעמיים קפה ועוגה: בין 75 ל־150 ש״ח, בהתאם ליכולתך.

לפרטים נוספים אפשר לפנות לסוזן (08–343541) או לליאורה (057–422083).

הכנסתן הממוצעת של נשים בגליל ובנגב: 700–900 ש״ח בחודש

אבטלת נשים בפריפריה בישראל גבוהה יותר מאשר במרכז הארץ, וכ־30 עד 35 אחוז מכלל הנשים בגיל העבודה בגליל ובנגב אינן מצליחות למצוא עבודה בשכר, למרות שהיו רוצות לעבוד מחוץ לביתן. כך עולה ממחקר של המרכז ללימודי פיתוח ברחובות, ״תעסוקה ואבטלה של נשים באזורים פריפריים״, שבראשו עומד צוות מחקר הכולל את עליזה פליישר, לביאה אפלבום ותורה בנין.

עוד עולה מן המחקר, כי שיעור הנשים המועסקות באזורים אלה מחוץ לבית או למשק החקלאי (המחקר התייחס לנשים יהודיות בלבד) עומד על 33 עד 38 אחוז, לעומת 44 אחוז במרכז הארץ.

גם מבנה התעסוקה של נשים בפריפריה שונה מכלל הארץ: שיעור הנשים העובדות בענפים היצרניים (חקלאות, תעשייה) נע בין 26 ל־29 אחוז, בעוד שביתר חלקי הארץ השיעור מגיע ל־17 אחוז בלבד. לעומת זאת, בענף השירותים הפיננסיים והעסקיים המצב הפוך: שיעור המועסקות בענפים אלה בפריפריה נע בין 2 ל־5 אחוזים, בניגוד ל־12 אחוז ביתר חלקי הארץ. בענפי החינוך גבוה שיעור הנשים המועסקות בפריפריה מאשר ביתר חלקי הארץ.

בקרב מדגם המחקר של הנשים המועסקות בנגב ובגליל כמעט לא נמצאו נשים עצמאיות, וגם במשק החקלאי הנשים עובדות בשיתוף עם בעליהן, ואינן מפעילות משקים באורח עצמאי. רוב הנשים באזורים אלה הן שכירות, בעלות הכנסה ממוצעת של 700–900 ש״ח בחודש.

שאלון של משרד החינוך פוגע בנשים

שאלון של משרד החינוך, שחולק בין תלמידי בתי־ספר, עורר סערה בקרב הורים, שטענו כי הוא ״משדר מסרים חינוכיים פסולים, פוגע ומעליב 51 אחוז מאוכלוסיית המדינה.״

השאלון דורש מן התלמידים לדווח באריכות ובפרוטרוט על נתונים שונים ביחס לאביהם, כגון מקום הולדתו, השכלתו, מקצועו ועוד, בעוד שלגבי האם מתעניין השאלון רק בשאלה: האם היא עובדת.

״האם הנשים בימינו בטלות ממלאכה? מי יושב בתפקידי מבקר המדינה ושופטי בית־המשפט העליון אם לא נשים?״ שאלה רחל לביא, מזכירת בית־החינוך עמק עפולה בכפר בלום, שארגנה את ההורים הנסערים ואף שלחה מכתב מחאה חריף בנושא זה לשר החינוך.

ליליה בסביץ מעין חרוד, מהפמיניסטיות הראשונות בארץ, הלכה לעולמה

ליליה בסביץ נואמת במלאות חמישים שנה לירחון "דבר הפועלת"

ליליה בסביץ, מראשונות קיבוץ עין חרוד, היתה חלוצה, עיתונאית, סופרת ואחת ממייסדות תנועת הפועלות בארץ. נולדה בקרמנצ'וק, דרום רוסיה, ב־1900, עלתה לישראל ב־1924 והצטרפה לעין חרוד.

בסביץ היתה מראשונות הפמיניסטיות בארץ. היא יזמה בקיבוצה ובתנועתה הצעת חוק, שלפיה ישוריינו לנשים מקומות בבחירות תנועתיות וקבוצתיות. היתה פעילה גם באחדות העבודה, במפא"י ובמועצת הפועלות (היום נעמ"ת).

אשת חבר דן או אגד שהתגרשה – זכאית מעתה לחלק מן הערך היחסי של מניית בעלה

אושר תיקון לחוק יחסי ממון בין בני־זוג. על־פי החוק במתכונתו הנוכחית, זכאי כל אחד מבני־הזוג למחצית השווי הכולל של נכסי בני־הזוג, אשר נאספו במהלך הנישואים. החוק הוציא ממסגרת הנכסים המשותפים נכסים שהתקבלו במתנה או בירושה, או זכויות שעל־פי דין אינן ניתנות להעברה – הכוונה לכל מניה באגודה שיתופית, ובעיקר למניה בקואופרטיב דן או אגד.

על־פי התיקון לחוק, שיזמו חברי הכנסת חוסיין פארס, חיים אורון ויאיר צבן (מפ"ם), זכויות שעל־פי דין אינן ניתנות להעברה לא יוצאו ממסגרת הנכסים המשותפים, וייחשבו כרכושם המשותף של שני בני־הזוג. משמעותו המעשית של התיקון היא, שאשת חבר קואופרטיב שהתגרשה תהיה זכאית מעתה לתבוע את חלקה בערך הכספי של מניית בן־זוגה.

...זה מה שקורה

לראשונה בישראל: אשה מונתה מפקדת תחנת משטרה

"אין שום סיבה שבעתיד מפכ"ל המשטרה לא תהיה אשה, אם יהיו לה התכונות המתאימות והנכונות לשלם את המחיר שהתפקיד דורש." כך אומרת רפ"ק שלומית כורם (35), שנבחרה באפריל השנה לפקד על תחנת המשטרה של מגדל העמק, שבה 35 שוטרים.

כורם היא האשה הראשונה בישראל שתפקד על תחנת משטרה. "ברור לי שיבחנו אותי על כל צעד, ויהיו ודאי כאלה שהעניין ייראה להם מוזר, אבל הם יתגברו במשך הזמן. אני ממש לא מודאגת," היא אומרת. "כבר מכירים אותי, לא נחתתי לתפקיד הזה מהירח. עד עכשיו הייתי ראש לשכת החקירות בתחנה."

ארגון גג למרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית

בחודש מרס 1990 נוסד ארגון הגג "איגוד מרכזי לסיוע לנפגעות תקיפה מינית בישראל", שמטרתו לתאם את הפעילות המשותפת של כל מרכזי הסיוע המקומיים בישראל לנפגעות תקיפה מינית.

מרכזי הסיוע בישראל, שישה במספר, פועלים מאז 1978, עת הוקם המרכז הראשון בתל־אביב. זמן קצר לאחר מכן הוקם מרכז סיוע לנפגעות תקיפה מינית בחיפה. בירושלים הוקם מרכז ב־1982, ברעננה ב־1985, באילת ב־1987 ובנגב ב־1990. כל המרכזים הללו מופעלים באופן נפרד ואוטונומי על־ידי ארגונים או קבוצות שונות ובתקציב עצמי.

האיגוד המרכזי נועד לפעול לשיתוף במישור הארצי, ולקדם את מודעות הציבור באמצעות מערכת הסברה נרחבת, ואת הטיפול בנפגעות תקיפה מינית באמצעות שינויים במדיניות ובנהלים הנהוגים במשטרה ובמערכות הבריאות, הרווחה, החינוך והמשפט.

האיגוד יפעל בשנה הקרובה להקמת מרכז מידע ממוחשב, לדוברות משותפת לכל מרכזי הסיוע המקומיים, להגברת המימון ברמה המקומית והארצית, ובעיקר להסברה ציבורית ומקצועית. כן מתוכנן לקיים הרצאות ולהקרין סרטים דוקומנטריים בפני תלמידי בתי־ספר ברחבי הארץ, חיילות וחיילים, שוטרים וצוותי בתי־חולים.

מרכז ייעוץ לאשה

בתל־אביב ובירושלים הוקם "מרכז ייעוץ לאשה", המציע לנשים ולמשפחותיהן ייעוץ וטיפול לפי גישה פמיניסטית, וכן הרצאות וסדנאות בתחום התמחות חברות המרכז: עבודה סוציאלית, ייעוץ ופסיכולוגיה קלינית.

בתחום הטיפולים והייעוץ מציע המרכז טיפול אישי בפסיכותרפיה לטווח קצר או ארוך; טיפול יחד עם בן או בת־הזוג; עבודה בקבוצות. הנושאים שהעבודה במרכז מתמקדת בהם הם: האשה וגופה; האשה בתקופות שונות בחייה; האשה וקשריה עם אחרים; אמהות; נשים כקורבנות של אלימות; בחירת מקצוע לנשים.

השירותים במרכז ניתנים על־פי שיטת תשלום מדורג, בין 40 ל־90 ש"ח, בהתאם למצבה וליכולתה הכלכלית של הפונה. לפרטים נוספים ראו בלוח המודעות.

שני תיקונים לחוק עבודת נשים

הכנסת קיבלה בקריאה ראשונה שני תיקונים לחוק עבודת נשים: 1. למעביד יהיה אסור לפטר מעתה עובדת הרה, גם אם הועסקה אצלו בחוזה מיוחד; 2. למי שנעדרה מהעבודה בשל שמירת הריון תינתן קצבה בשיעור של 25 אחוז מהשכר הממוצע במשק.

יריד הספרים הפמיניסטי הבינלאומי הרביעי

במספנה ספרדית עתיקה מהמאה ה־14 יתקיים בימים 19–23 ביוני יריד הספרים הפמיניסטי הבינלאומי הרביעי. מטרות היריד, המתקיים מאז 1984 פעם בשנתיים, הן להציג את העבודה שנשים עושות בתחום התרבות הכתובה – ספרות יפה, עיונית ומחקר – וליצור מקום מפגש וקשרים בין כל העוסקים בתחום המו״לות, המכירה וההפצה של ספרים.

ביומיים הראשונים של היריד יתקיימו סדנאות שונות, שמטרתן לבחון ולנתח את מצבם של ספרים פמיניסטיים במדינות שונות. בשלושת הימים הבאים יתקיימו תצוגה ומכירה של ספרים לציבור הרחב.

רומניה לא מאמינה בקונדומים

מספר הזונות בבירת רומניה, בוקרשט, גדל מאז ההפיכה ב־100 מדי שבוע, טוענות זונות בבירה הרומנית, בעוד שבתקופת צ׳אושסקו לא היו יותר מתריסרים בודדים, שלקוחותיהן באו משורות מועדון המשטרה החשאית האקסקלוסיבי.

״נשים באות לכאן מכל רחבי רומניה. אנחנו צריכות לעבוד כדי להאכיל את הילדים שלנו, ולחסוך מספיק כסף כדי לברוח מכאן. 25 שנה היינו פה כלואות כמו בבית־סוהר. כן, אנחנו מאוד מודאגות ממגיפת האיידס, אבל מה אפשר לעשות – אי־אפשר להשיג כאן בכלל קונדומים.״

הזונות הרומניות דורשות מהשלטונות לספק להן שירותים רפואיים ואמצעי מניעה, כדי למנוע את התפשטות מגיפת האיידס, שעד כה פגעה בילדים בעיקר, גם לאוכלוסיית המבוגרים. שר הבריאות, דן אנרשסקו, אישר כי בכל רחבי רומניה קיימים כיום 600 קונדומים בלבד. ״זוהי רק שאלה של מסחר, לא של משרד הבריאות. אם בתי־מרקחת רוצים למכור קונדומים, זה העניין שלהם, לא שלנו. לנו אין כל תוכניות להגדיל את מספר הקונדומים הזמינים לציבור.״

זה מה שקורה..

״מיז״ 1990 – יותר פמיניזם פחות פרסומות

כתב־העת הפמיניסטי האמריקני ״מיז״, המתפרסם ברציפות מאז 1972, ייצא מעתה לאור במתכונת חדשה וחדשנית מבחינתנו: ללא כל פרסומות, מכל סוג שהוא, ובמימון ציבור הקוראות בלבד.

ב־1987 נאלצו מייסדות העיתון ועורכותיו, גלוריה סטיינם ופטרישיה קרבין, למכור את העיתון בגלל הפסדים מצטברים כתוצאה מאובדן מפרסמים, לחברה האוסטרלית ג׳ון פירפקס, שהבטיחה להשקיע בו כספים ולשקמו. המערכת החדשה של ״מיז״ ניסתה לרכך את התדמית הפמיניסטית ה״מיליטנטית״ של כתב־העת, כדי להחזיר אליו את המפרסמים שנמלטו ממנו בגלל ״יתר״ הפמיניזם שלו, ועברו מעיסוק בפמיניזם פוליטי לנושאים הקשורים יותר באופנה ובסגנון חיים. אלא שגם בכך לא היה די, הסתבר, והעיתון המשיך לעורר את זעמם של חוגים פונדמנטליסטיים וימניים בארה״ב, אשר הבריחו ממנו את ציבור המפרסמים, והביאו להחלטה להפסיק את הוצאתו לאור.

אך כאן חלה תפנית בלתי צפויה. אלפים רבים של מכתבי קוראות, שביכו על הסגירה הצפויה, הביאו בסופו של דבר להחלטה שלא לגנוז את ״מיז״, אלא לנסות להעמידו על הרגליים במתכונת שונה.

העורכת החדשה תהיה רובין מורגן (מחברת ספרי שירה והגות, ביניהם ״Going Too Far״, ״Sisterhood is Powerful״ ולאחרונה ״The Demon Lover״).

כתב־העת ייצא מעתה לאור מדי חודשיים, ללא כל פרסומות, ללא כל ההגבלות והאיסורים המערכתיים שהמפרסמים הטילו על המערכת (במובלע או במפורש), ובמימונו הבלעדי של ציבור הקוראות. הדבר יאפשר חירות מערכתית מוחלטת אם ל״מיז״ יהיה קהל רחב מספיק, ויביא לקריסתו אם לא יהיה כזה.

מורגן מבטיחה להוציא 100 עמודי ״מיז״ פוליטיים יותר, נמרצים יותר, נועזים יותר, ובעיקר גלובליים יותר – הן מבחינת היקף הנושאים שבהם ידונו, והן מבחינת קהל היעד של העיתון. כדי לקדם את המטרה הזו דאגה כבר מערכת ״מיז״ למנות נציגה לכתב־העת בכמה שיותר מדינות ברחבי העולם, וכנציגת כתב־העת בישראל נבחרה רחל אוסטרוביץ׳, מעורכות **נגה**.

סין צועדת אחורנית

ממשלת סין שבה ואישרה תקנות חדשות, להגנה על נשים עובדות מפני עבודות מסוכנות, או עבודות הדורשות כוח פיסי. התקנות קובעות עוד כי לנשים אסור לעבוד בתנאי קור בעת המחזור, ובמקומות שיש בהם סכנות לרעלים ולקרינה גרעינית.

תקנות דומות לתקנות אלה, אשר נחקקו עם כינונו של המשטר הקומוניסטי בסין, בוטלו בתקופת המהפיכה התרבותית של מאו (1966–1976), וציבור הנשים נדרש אז לבצע בדיוק אותן עבודות כמו הגברים. אך לאחרונה, כאמור, שבו ונחקקו חוקים הבאים להגביל את הנשים בעבודות הנחשבות ״לא נשיות״.

נשים בלונדון חיות תחת עוצר

נשים צעירות בלונדון חיות כמו תחת עוצר, ואינן נוהגות לצאת לבדן מביתן לאחר רדת החשיכה מתוך פחד מתקיפה מינית – כך עולה מ״סקר הפשיעה השני של איזלינגטון״ שבלונדון.

ועוד קובע הסקר כי יותר מ־90 אחוז מהנשים בגילאי 16–24 בלונדון נוקטות אמצעי זהירות נגד תקיפה אפשרית כשהן יוצאות מביתן, החל מהימנעות מהליכה ברחובות מסוימים וכלה בהימנעות מיציאה בכלל מביתן בשעות הערב. 26 אחוז מהנשים בגילאים 16–24, 27 אחוז מהנשים בגילאים 25–54 ו־68 אחוז הנשים מעל גיל 55 אינן יוצאות אף פעם לבד מביתן לאחר רדת החשיכה.

״מי שיבנה את מודעת הפרסומת שלו על גוף נשי עירום – ייזנק״

בסקר שנערך בקרב כאלפיים נשים וגברים בבריטניה הוצגו בפני הנשאלים מודעות פרסומת שביניהן, למשל, אשה בביקיני קטנטן שבאה למכור אופנוע; חצי גוף נשי עירום שבא לפרסם שעון שוויצרי, ושדיים חשופים האמורים לעורר צמא למים מינרלים דווקא. ״מה דעתך על המודעות הללו?״ נשאלו המשתתפים בסקר.

התשובה לכך היתה כמעט פה אחד: ״המודעות הללו מציגות את האשה כאובייקט מיני,״ ״הנשים במודעות אלה נראות דביליות לחלוטין.״ בעקבות סקר זה פסק הלורד העומד בראש המועצה לכללים בפרסום: ״אותם מפרסמים שימשיכו לבסס את מודעות הפרסומת שלהם על העירום הנשי – רק ייזנקו מכך.״

כמה נתונים על אלימות נגד נשים ברחבי העולם:

* 50 אחוז מהנשים הנשואות בבנגקוק, תאילנד, הן נשים מוכות.

* כאלף נשים במדינת גוארה שבהודו נשרפות מדי שנה למוות בתקריות הקשורות לבעיות נדוניה.

* בשנים 1978־1982 הופלו בבומביי 78 אלף עוברים לאחר שהתגלה כי מינם נקבה.
* במקסיקו נאנסת אשה כל תשע דקות.
* יותר ממחצית הנשים המוכות בניקרגואה הוכו במשך יותר משנה לפני שהגישו תלונה נגד בני־זוגן.

50 אחוז מהנשים באנגליה היו קורבן של תקיפה או הטרדה מינית בשנות ילדותן

כך התגלה בסקר שערך המכון לקרימינולוגיה בקיימברידג', אנגליה. עוד התברר בעקבות הסקר, כי ברוב המקרים לא מספרות הילדות להוריהן או לאדם קרוב אחר על דבר התקיפה או ההטרדה.

קרימינולוג מראשי המכון לקרימינולוגיה בקיימברידג' ניסה להסביר את התופעה הזאת בתגובתם של ההורים או הסביבה הקרובה לסיפור על תקיפה או הטרדה. לעתים קרובות כלל לא מאמינים לסיפורה של הילדה המתלוננת, וכאשר כבר מאמינים לה ומתייחסים לסיפורה ברצינות, היא צפויה רק לדברים מאיימים ולא נעימים מבחינתה – חקירה במשטרה, הופעה בבית־משפט, ולעתים אף העברתה מבית הוריה – שלדעת הקרימינולוג מפחידים אותה אף יותר מההטרדה המינית עצמה.

"חבר הפרלמנט הקודם פשוט נתפס על חם"

ייצוג הנשים בפרלמנט הבריטי הוא נמוך ביותר, ונשים המבקשות להיבחר אליו ניצבות בפני משימה קשה, במיוחד במפלגה השמרנית של ראש ממשלת בריטניה מרגרט תאצ'ר – כך סיפרו כמה ממועמדות המפלגה השמרנית.

ועדות המינויים של המפלגה, הן גילו, המאוישות כמובן בגברים בלבד, מחפשות מועמד שהוא בסוף שנות ה־30 לחייו, בעל לאשה נאמנה ואב לשני ילדים. מועמדת שהיא אם לשני ילדים נראית בעיניהם רעיה רעה ואם רעה, ועל כן פסולה לתפקיד ציבורי. רווקה, לעומת זאת, או אשה נשואה ללא ילדים, נראית בעיניהם כ"בעלת פגם באופי", ואף היא, על כן, פסולה לתפקיד ציבורי.

איך בכל זאת מצליחות נשים להיבחר לפרלמנט הבריטי? אמרה חברת פרלמנט ש"עשתה זאת", תרזה גורמן: "בעיני ועדת המינויים אפילו אשה עדיפה על הומו. קודמי פשוט נתפס על חם ואולץ לפרוש."

...זה מה שקורה... זה

אמהות בגיל העשרה

מעריכים, כי 40 אחוז מכלל הילדות בנות ה־14 החיות כיום בעולם ייכנסו להריון לפחות פעם אחת עד שיגיעו לגיל 20. בבנגלהדש – ארבע מכל חמש צעירות בגיל העשרה הן כבר אמהות; באפריקה – שלוש מתוך ארבע הן כבר אמהות. אחוז האמהות הצעירות באפריקה הוא הגבוה ביותר: 40 אחוז מכלל הלידות בגיל העשרה הם של צעירות בנות 17 ומטה, בהשוואה ל־39 אחוז באמריקה הלטינית, 31 אחוז באסיה ו־22 אחוז באירופה.

ברוב המדינות המתפתחות מרבית הלידות של אמהות בגיל העשרה הן במסגרת נישואים (בבנגלהדש, למשל, גיל הנישואים הממוצע הוא 11.6), ורוב הילדות הנשואות מקדמות בברכה את ההריון הראשון, למרות הכאב והסכנות, כמחיר הבסיסי שעליהן לשלם על כניסתן לעולם הנשים. במדינות המתועשות, לעומת זאת, מרבית ההריונות בגיל העשרה הם מחוץ למסגרת הנישואים, ושיעור גבוה מהם מסתיים בהפלה (30 אחוז מכלל ההריונות בגיל העשרה בארה"ב עד 87.5 אחוז בנורבגיה).

מחקרים גילו, כי לידה בגיל העשרה מסוכנת פי חמישה מלידה בגיל 20 ומעלה, וכי הן האם הצעירה והן פרי בטנה חשופים הרבה יותר למחלות ולסיכונים בריאותיים שונים מאשר כל קבוצת גיל אחרת.

קנטון בשוויץ מסרב להעניק לנשים זכות בחירה

בפעם השלישית ב־20 השנים האחרונות סירב מבצר העליונות הזכרית השוויצרית, קנטון Appenzen Rhodes, לאפשר לנשים להשתתף בבחירות המקומיות. אסיפת המחוקקים של הקנטון שוב דחתה השנה הצעה לשינוי בחוקה, אשר היה מעניק לנשים זכות בחירה מלאה.

יצוין, כי גם יתר הקנטונים בשוויץ לא הכירו במשך שנים רבות בזכותן של הנשים לבחור ולהיבחר, והחלו להעניק להן זכות זו רק במהלך 20 השנים האחרונות.

אפליה אלגנטית

שר החוץ הצרפתי, פייר ז'וקס, מצא פתרון אלגנטי להפלות נשים, מבלי לעבור, כביכול, על החוק לשוויון בין המינים: הוא קבע כי גובה המינימום של נשים המתגייסות למשטרת צרפת יהיה מעתה 1.66 מטר, ולא 1.63 כפי שהיה עד כה – ובכך הוציא אוטומטית מכלל חשבון 70 אחוז מקרב נשות צרפת.

האיגוד המקצועי של משטרת צרפת, המצוי בדרך כלל במצב של סכסוך ועימות עם השר, תמך בו הפעם ללא סייג. בהקשר זה מעניין לציין, לשם ההשוואה גרידא, כי גובה המינימום של גברים המבקשים להתגייס למשטרת צרפת הוא 1.71 מטר, והוא בהחלט נמוך מן הממוצע.

משטרת צרפת החלה לגייס נשים לשורותיה ב־1972. כיום משרתות בה 4,852 נשים בלבד, כלומר פחות מחמישה אחוזים מכוחות המשטרה.

על סדר היום

הפלות, סיבוב נוסף

נושא ההפלות עלה לאחרונה שוב לדיון, עקב הניסיונות להקים את הממשלה האחרונה. נתבקשתי על־ידי "ידיעות אחרונות" להביע את עמדתי בנושא זה. הקטע לא פורסם בגלל חוסר מקום ועודף מודעות באותו יום...

לשאול פמיניסטית מה דעתה על הפלות זה אנכרוניסטי ומיותר. הדברים כבר ידועים. זכותה של האשה על גופה – נקודה. מה עוד אפשר להוסיף שלא נאמר בעבר? שילדים לא רצויים יגדלו ככאלה, שהאשה איננה רק רחם המיועד לשאת את היילוד במשך 9 חודשים, שבעתות בהן ההפלה איננה חופשית היא נעשית בתנאים איומים המסכנים את חייה של האשה, שהפלות נעשות בין אם כחוק ובין אם לא והגינקולוגים מתעשרים, שבמקום שאין המדינה מאפשרת הפלות שוות לכל נפש, רק מי שהממון בכיסה יכולה לסיים הריון, שאין בהפלה ולא כלום עם "המוסר האוניברסלי", שכן איך ייתכן שאותו "מוסר" הדורש למנוע הפלות בישראל מקדם אותו בברכה בסין? ואיך זה שאותו "מוסר" המקדש את חיי העובר רחוק מהשקפה פציפיסטית?

הרי בכל דור ודור קמים אותם בעלי דעות שכוחות אל ומחליטים לעשות הון פוליטי על גופה או רחמה של האשה. שבכל ניסיון להרכיב ממשלה יקומו אותם פוליטיקאים צבועים שיעשו בגוף האשה סחר־מכר. מעניין איפה הם אותם גורמים דתיים ושמרניים כאשר מדובר בגילוי עריות, בהתעללות ובהכאת ילדים? מדוע נושאי האונס וההתעללות בגופן של נשים אינם נושאים העומדים על סדר היום הלאומי?

יש משהו שלא מיותר לחזור עליו. זכותה של האשה על גופה – נקודה.

רחל אוסטרוביץ'

ילדים טובים

בתחילת השנה אנסו שלושה נערים מקיבוץ גינוסר בצפון הארץ בת כיתה שלהם, לאחר שהשקו אותה משקאות אלכוהוליים למרות התנגדותה. כבוד השופט אברהם אסא מנצרת הורה לשחרר את שלושת הנערים, בנימוק ש"מדובר במעשה חד־פעמי של שובבות וחוסר תבונה, ולמעצרם של הקטינים תהיה השפעה הרסנית לגביהם."

אני מודה שלאחר מתן גזר־דין של שישה חודשי מאסר שקיבל בנובמבר 1989 הצ'לן מלהקת "טאטו", יובל מסנר, האנס ש"נאלץ" לכפות את קורבנו, נערה צעירה לפני גיוס, כדי לאונסה, חשבתי שהחלטות שופטים במשפטי אונס כבר לא יוכלו להדהים אותי. להזכירכם, גזר־הדין במשפט מסנר היה שישה חודשי מאסר, וזאת למרות שפסק־הדין מלמד כי השופטים קיבלו את גִרסת הנאנסת במלואה.

מה קרה, איפוא? בין מתן פסק־הדין במשפט מסנר, שקבע כי הנאשם ביצע את האונס, לבין גזר־הדין שקבע את עונשו, הובאו בפני השופטים שבראשם עמדה השופטת ויקטוריה אוסטרובסקי־כהן עדויות אופי. שכנתו של מסנר, עובדת סוציאלית, העידה שהאנס הוא "ילד טוב". השופטים אף הדגישו, שאף אחד לא מצא דופי בנאשם כמוסיקאי. ואם אין בו דופי כמוסיקאי, מסתברא, יש להקל בדינו.

נו מילא, חשבתי, אין כל־כך הרבה מוסיקאים, וכל עוד ארחק מהם ואדאג לא להתקרב אליהם, "לא אשים נפשי בכפי".

והנה בא כבוד השופט אסא, במקרה האונס בגינוסר, והוכיח לי כי טעיתי. לא רק במוסיקאים מדובר. לא רק בדינם יש להקל; גם לסתם נערים יש לסלוח, כי הרי אונס הוא לדידם סתם מעשה "שובבות וחוסר תבונה". אם יעצרו אותם, חלילה, הדבר עשוי להיות בעל "השפעה הרסנית" לגביהם.

איך זה שהשופט לא נזף במשטרה ובפרקליטות, שהעמידו אותם לדין, שהרי לעצם ההשתתפות במשפט יכולה להיות השפעה הרסנית והיא עלולה לפגוע בנפשם

הרגישה. אך אל דאגה, השופט תיקן את המעוות והורה, כאמור, לשחררם.

אם כך, מה עלי לעשות כדי לא לנהוג באיוולת, שהיא כידוע דבר בלתי נסלח לאשה – ראה אוסטרובסקי־כהן, בגזר־הדין במשפט מסנר: "מצב אותו הביאה המתלוננת על עצמה **באיוולתה**." ממוסיקאים אני כבר מתרחקת, אבל מנערים? האם כבוד השופט אסא כיוון רק לנערי קיבוץ? נערים הרי יש בכל מקום.

ארלה דאור

אין איפה ואיפה

מדי פעם אנו שומעים על ילד, בשטחים, שנפגע מכדור, סתם כדור בודד, בשעה שלא היו מהומות, הצבא לא נדרש לפזר הפגנות, או לרדוף אחרי מיידי אבנים. במקרים שבהם נערכה חקירה, התברר כי אכן היה בשטח איזשהו חייל שלא נהג בדיוק לפי נוהלי הפתיחה באש, אך לא נמצא קשר בין התנהגות החייל לבין הפגיעה בילד.

יש המלעיזים וטוענים, שהעדר הקשרים הוא רק בחלקים מסוימים שתחת שלטון ישראל. אותם מלעיזים אף מוסיפים שבחיפה ובתל־אביב למשל, זה לא יקרה. והנה מתברר שטעות בידם. לשווא הם מוציאים דיבת הארץ רעה. אין איפה ואיפה.

עדנה כהניא, סגנית בכירה לפרקליט מחוז חיפה, נפטרה בשבת, ה־12 במאי, מדימומים פנימיים קשים בבטנה. בחודש מרס השנה היא אושפזה לראשונה, לאחר שסבלה מכאבי בטן חזקים. בבית־החולים התברר כי לקתה בדימומים קשים ביותר. היא נותחה ולאחר שהתאוששה סיפרה כי הוכתה בידי בעלה. הוגשה תלונה למשטרה והפרקליטה דיווחה לחוקרים כי בעלה היכה אותה "מכות רצח". על בסיס התלונה נעצר הבעל, צבי כהניא, לחקירה. הוא הכחיש את העניין מכול וכול וטען: "אני אדם הומאני."

שבועות מספר לאחר מכן שוב חשה עדנה כהניא ברע. גם הפעם אובחנו אצלה דימומים קשים. במשך ימים אחדים ניסו הרופאים לעצור את הדימומים – אך לשווא. כהניא בת ה־41 מתה.

גופתה נשלחה לבדיקה במכון הפתולוגי באבו־כביר, אך משטרת חיפה גילתה זריזות מפתיעה, ועוד לפני תוצאות הנתיחה שלאחר המוות פרסמה הודעה ובה מסרה שאינה קושרת את מקרה המוות לתלונה שהגישה הפרקליטה נגד בעלה.

ארלה דאור

הן עוד לא נולדו

אחד־עשר גברים קיבלו את פרס ישראל היוקרתי ביום העצמאות ה־42 של מדינת ישראל. 7 גברים קיבלו את פרס קרן וולף למדע ואמנות. הדה בושש ממשיכה לכתוב נגד השריון לנשים, והראיה אליבא דבושש: הנה, יש לנו אשה מצוינת כמבקרת המדינה. לדבריה, "נשים כמוה מפלסות דרך לנשים אחרות תודות לאישיותן ולהישגיהן." איפה הן כל הנשים הראויות? עוד לא נולדו כנראה. לו מרי קירי היתה חיה היום בישראל, יש להניח שלא היתה נמצאת ראויה לקבל פרס כלשהו. אין להתפלא, איפוא, שהממשלה שתקום, אם תקום, לא יהיו בה נשים, שאת הכנסת יאכלסו בסביבות 8 אחוזים נשים, שבכנסים הנערכים ברחבי הארץ בנושאי ספרות ופוליטיקה יהיו אחוזים זעומים של נשים, ושבאירוע המכבד את כדורסלני העבר של מרכז "הפועל" יכבדו הגברים ואילו הכדורסלניות ישמשו כמלצריות. אבל עכשיו ברצינות, איזה תפקיד מיועד לנשים? לנשים, למרות שקול באשה ערווה, ייעדו את השירה באירוויזיון, רצוי שירה בערטול, כי אחרי כל זה, מה נותר לנו הנשים לעשות? – לשיר!

רחל אוסטרוביץ'

אמא תמיד אשמה

הורות, כך משננים לנו תמיד, היא קשר בין אם או אב לצאצא שלה/ו. אין הבדל בין המינים. האומנם? מסתבר שיש. כשמדובר בקרדיט על ילדים, או בבעלות רכושנית עליהם, מסתבר שלרובנו אבות בלבד. כשמדובר בבעיה נעלמים האבות, ורק האמהות נשארות בתמונה.

למשל, בתי־הקברות מלאים באנשים בני אבותיהם בלבד. אין זכר לאמהותינו שם. גם הסקרים הסטטיסטיים "האובייקטיביים" והעדכניים ביותר מתעניינים רק בשם האב, בארץ מוצאו וכו'. מוצא האם לא משנה. אנחנו החילוניים הרי איננו "פרימיטיביים", ואיננו מאמינים בהלכה הקובעת יהדות על־פי דת האם. אנו מתקדמים.

מתי אנו נזכרים באם בכל זאת? אם הילד/ה אסמטי/ת, למשל, יחפש המחקר הפסיכולוגי את שורש הבעיה באישיות האם, או בטיב יחסיה עם הילד/ה. הקשרים אחרים שבהם מככבות האמהות בהופעת יחיד הם הקשר בין יציאה לעבודה ועצמאות/תפקוד/התפתחות הילדים. האב פטור מהשלכות אלה.

אך עתה נולד תקדים חדש בישראל: "הורשעה אם שנטשה בבית־החולים את בנה המונגולואיד" ("חדשות", 9.3.90). האב זוכה במסגרת עסקת טיעון. הסדר נפלא. ההורים נוטשים את הילד הלא רצוי, והאשה "צפויה לעונש מקסימלי של שנתיים מאסר בפועל." ואני לתומי חשבתי שהגברים האבירים הם שאמורים להתנדב למשימות קשות במקום נשותיהם החלושות...

דממה עיתונאית ליוותה את המשפט התקדימי. משה נגבי, הפרשן המשפטי המסביר את התקדים ב"חדשות", אינו מתייחס לזיכוי התמוה של האב. בלי משים הוא נשען על ההנחה התרבותית, ש"אמא תמיד אשמה". בסתמיות הוא קובע שעל־פי חוק מ־1962 "מוטלות על ההורים 'הזכות והחובה' לדאוג לצורכי ילדם, מרגע לידתו ועד הגיעו לגיל 18. הורים המתכחשים לחובה זו ומפירים אותה, צפויים להרשעה פלילית בשורה של עבירות חמורות" (שם).

אך מקרה זה מזמן לנו מסקנה נוספת. האין זה מוזר שהמדינה אינה תובעת גברים הנוטשים את משפחותיהם? מדוע האמהות הן שנאלצות לתבוע אבות כדי לקבל דמי־מזונות עבור ילדיהם המשותפים? מדוע אין הגברים המתכחשים לחובותיהם האבהיות, טיפוליות וכספיות כאחת, מוכרזים כנוטשי ילדיהם, וככאלה כמפירי חוק הצפויים לעונשי מאסר?

על־פי נגבי, "חוק העונשין קובע כי עצם סירובו של הורה לקבל את ילדו להשגחתו ולטיפולו הוא בגדר עבירה פלילית, שעונשה חצי שנת מאסר. אם נוטש ההורה את הילד, צפוי לו עונש מרבי של שלוש שנות מאסר." מדוע מאשימים את ההורה הנוטש/ת את ילד/תו ומשאירה/ו לטיפול המדינה (כבמקרה שלפנינו), אך אין עושים כן כאשר האב מתכחש לאחריותו על הילדים, ומטילה על כתפי האם? נטישה היא נטישה היא נטישה.

מירה אריאל

מהו מדע מוצלח: מקור הפופולריות של הסוציוביולוגיה

"המדע, כך נראה, אינו חסר מין; היא גבר, אב, והיא גם מורעלת," אמרה וירג'יניה וולף. האם יכול בכלל להיות מדע אובייקטיבי, ואם אין הדבר כך, האם פירושו של דבר שעלינו לפתח מדע פמיניסטי (מוטה), מדע מזרחי (מוטה) וכו'? המדענים יטענו בלהט, שיש רק מדע טוב לעומת מדע רע. פמיניסטיות רבות מאמינות, שכל מדע משוקע באקלים התרבותי־חברתי שבו הוא מתבצע, ונטייתו הטבעית היא לקבל ואף לאשר את ההנחות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות הרווחות.

למשל, סוג השאלות הנשאלות במחקר. אם השאלה היא: "מדוע כל הזכרים אגרסיביים?" תהיה התשובה ה"מדעית" שונה מאשר אם נציב את השאלה הפמיניסטית: "**האם** כל הזכרים אגרסיביים, ואם כן, באילו נסיבות?" יתרה מכך, גם אם ישנם כמה מדענים נועזים, כאלה ששואלים במחקרם את השאלות ה"נכונות", רוב הסיכויים שהתיאוריות שיציעו לא תצבורנה תנופה, לא בקהילה המדעית ולא בקרב הציבור הרחב.

הפרדיגמות המקובלות במדע, כך למדנו מקון, תומכות במדיניות החברתית, הפוליטית, הגזעית והמינית של חוקרי התקופה. תורתו של דארווין בדבר הברירה הטבעית, למשל, התקבלה בברכה באנגליה של המאה ה־19, שכן היא נטפה ערכים ויקטוריאניים של המעמד העליון.

למרות שתמיד היה עניין בתיאוריות דטרמיניסטיות בביולוגיה, נראה שהן צצות והופכות נכסי צאן ברזל בעיתות של אי־סדר חברתי. וכך למשל, באמצע המאה הקודמת, כשתנועת האנטי־עבדות והתנועה הסופרג'יסטית פעלו, התקבלה משום מה תורת הגולגולת. החוקרים מדדו ושקלו את מוחות האנשים בניסיון להסביר את נחיתות השחורים והנשים. ואכן, היה עשור מסוים שבו הוכיחו החוקרים שחור על גבי לבן, בלי לרמות, שהאונה שבה שוכנת האינטליגנציה לקויה אצל נשים. מובן שבעשור הבא היה צריך למדוד ולשקול מחדש, מכיוון שהתגלה שמוקד האינטליגנציה שוכן דווקא בחלק אחר של המוח.

רק הסבר חברתי מאפשר לנו להבין כיצד זה פרחה ושגשגה התורה הסוציוביולוגית במחצית השנייה של שנות השבעים, ומדוע היא עדיין חיה (לפחות בארץ) גם בשנות השמונים, לאחר מטר של ביקורות פמיניסטיות. ולא שהביקורת הפמיניסטית לא התקבלה בקהילה המדעית. אף על פי כן המשיכו חוקרים רבים לערוך מחקרים (על ההבדלים בין המינים, למשל) בעזרת אותן שיטות מחקר שגויות.

ההתנגדות המנומקת גם לא מנעה מן התורה לאחוז בציבור כמו אש בקוצים. הסוציוביולוגיה תוארה בעיתונות הפופולרית, ברדיו ובטלוויזיה כפריצת דרך. התורה אף חדרה לתוכניות הלימוד בארצות שונות. כן, לא טעיתם. סוף שנות השבעים היה במקרה העידן המודרני של תנועת הנשים. אין פלא שליברלים כביכול נאחזו בסוציוביולוגיה. היא מהווה מפלט מדעי מכובד לדיכוי האשה. ודוגמה

לתורת הסוציוביולוגיה, שופר הטבע לדברי מגיניה, השלכות אנטי־נשיות חמורות. בספרה "מדע ומין" מנתחת רות בלייר את חסרונותיה ואת סכנותיה המרובים של התיאוריה. מירה אריאל ערכה והביאה את עיקר טיעוניה, והוסיפה גם משלה ומשל אחרים.*

לא מדובשה ולא מעוקצה

* המקורות הנוספים הם: 1. פ.ל. ונדברג בהרצאה בפני פורום הנשים באוניברסיטת ת"א; 2. דפנה יזרעאלי בתגובתה לוונדברג; 3. ניצה בן־נר בתגובתה לוונדברג; 4. יוחנן פרס בהרצאה בפני פורום הנשים באוניברסיטת ת"א; 5. יוסף נוימן ב"פוליטיקה" מס' 27.

מליברל מקומי: עורך "פוליטיקה" כלל לאחרונה מאמר בנושא זה במסגרת החוברת שהוקדשה לנשים. ההיה עולה בדעתו להכניס רשימה מקבילה, המסבירה נחיתות חברתית על בסיס ביולוגי, לו היה עורך חוברת על שחורים? על הומוסקסואלים? על סינים? לסוציוביולוגיה הרי פנינים נאורות גם לגבי גזעים שונים ומיעוטים אחרים מנשים. אגב, גם המלחמה מולדת על־פי הסוציוביולוגים. איה המאמר בנושא ב"פוליטיקה"?

הסוציוביולוגיה על רגל אחת: "הנשים מנוצלות בחברה מפני שביציותיהן גדולות מזרעי הגברים"

נשמע כמו בדיחה, לא? אך זו ציטטה כמעט מלאה של הוגה הסוציוביולוגיה המודרנית, אדוארד וילסון. ובכן, מהי הסוציוביולוגיה? מטרתה להסביר תכונות אנושיות שלדעת הסוציוביולוגים הן אוניברסליות, כנטועות במבנה הביולוגי שלנו. למשל, מדוע הנשים מטבען קשורות לבית ולילדים, ואילו הגברים לעסקים; מדוע הגברים פזיזים, קלי־דעת ומתירנים מינית, בעוד הנשים נאמנות וברדניות בבחירת בני־זוג; מדוע הגברים תוקפניים ורודפי שליטה, בעוד הנשים צנועות ומעניקות לאחרים.

הטענה החזקה והמעניינת של הסוציוביולוגיה היא, שאת המקור להתנהגות האנושית ולתופעות החברתיות המסובכות ביותר יש לחפש בגֵנים שלנו. אנו מתנהגים כפי שאנו מתנהגים כי אנו מתוכנתים בדרך מסוימת. למעשה, לא היינו יכולים להתפתח אלא כפי שהתפתחנו. כלומר, לא רק גופנו התפתח כהתאמה לסביבה, גם המוסדות החברתיים שלנו הם תוצר של ברירה טבעית.

לשני המינים אותה מטרה, להפיץ כל אחד את הגֵנים שלו כמה שיותר. אך האסטרטגיות למימוש מטרה זו שונות אצל נקבות וזכרים. זאת, משום שתרומתם של שני המינים להפריה שונה. הנקבה, פראיירית שכמותה, משקיעה הרבה יותר.

עד כמה יכול הראש של הסוציוביולוגים להיות כחול ואלים. אחד מהם כותב שצמחים עם פרחים זכריים "מפציצים את הפרחים הנקביים באבקה, ונראה שחלק מהם פיתחו לעצמם במיוחד שיטות לאנוס פרחים נקביים"

היא תורמת ביצית שגודלה פי 85,000 מן הזרע. ובכל זאת, היא, כמו הזכר, מורישה לצאצא/ית רק מחצית מן המטען הגנטי שלה/ו. הטבע ללא ספק סידר את הנשים לטובת הגברים. לאשה יש גם בסך־הכול 400 ביציות, לעומת הגבר שלו מיליוני זרעים. לפי הסוציוביולוגים, התוצאה היא שנקבות מהמרות על איכות הצאצאים, הזכרים על כמות. לכן הנשים ברנניות, ואילו הגברים משכיבים נשים תחת כל עץ רענן (מעניין מה היה אומר ניתוח פסיכולוגי על הזיותיהם של הסוציוביולוגים – גברים רובם ככולם). הנה ההכשר לפוליגמיה ולסטנדרד הכפול במין.

משתלם לגברים להיות תוקפניים, כי הם חייבים להתחרות על הנקבות, אשר יכולתן ללדת כה זעומה עד שהן ממש מצרך נדיר. לכן הם גדולים ותוקפניים. הנה מקור המלחמות. לא משתלם לגברים להקדיש עצמם ברצינות לטיפול בילדים, שכן ייתכן שזהו מאמץ סרק: שלא כנשים, גברים לעולם לא יכולים להיות משוכנעים באבהותם. זה הפטור הביולוגי־מדעי מהדאגה לילדים. הנשים קשורות לבית, שכן, אז, כשהיינו ציידים־מאספים, יצא טרזן מאצ'ו לצוד טרף, בעוד אנו נשארנו מאחור עם הטף. ועוד ועוד. אתם יכולים לסמוך על הסוציוביולוגים שכל מה שאינכם אוהבים בסטטוס־קוו, נתון אצלם בעצם משמי הביולוגיה.

הניסויים אינם הבעיה

החוקרים הסוציוביולוגים אינם מרמים בעובדות או בניסויים. אך למעשה אין הם יכולים כמעט להוכיח את טענותיהם בעזרת ניסויים אמפיריים. אין דרך להוכיח קשר בין גן או צירוף של גנים לבין התנהגות אנושית ספציפית. אין זה אומר שההתנהגות האנושית לא משקפת פעולה או מגבלה גנטית (אנשים הולכים אך לא עפים, למשל), אך אין אפילו קשר פשוט בין גן מסוים לבין צבע עיניים מסוים, או גודל פיסי.

גם עדויות ממאובנים אין הסוציוביולוגים יכולים לגייס לטובתם, שכן תכונות אנושיות, שלא כמו איברי גוף, אינן משאירות שרידים מאובנים. הניסויים האמפיריים שהם בכל זאת מצטטים פתוחים ליותר מאינטרפרטציה אחת. למשל, המחקר המעיד על חשיבות המטען הגנטי לעומת הסביבה, כיוון שנמצא "**דמיון רב** בין תאומים זהים שגדלו במשפחות מאמצות שונות" (נוימן, הדגש שלי). מעניין שמאותם ניסויים עצמם מסיק ה"ניו־יורק טיימס" (במאמר שתורגם ב"הארץ" 15.9.89) ש"הגנים אינם המרכיב היחיד באישיות." שכן מה פירוש דמיון רב? יחסית למה שציפינו? למה שהם נבדלים בו?

רוצה לומר, דמיון ושוני, מושגי מפתח בתורה הסוציוביולוגית, הם מושגים עמומים שאפשר לעשות בהם שימוש גמיש למדי. וכך יוצא שבני־האדם אינם שונים כל־כך מן החיות ("הדיכוטומיה בין 'בעלי־החיים' ל'אדם' שגויה," קובע נוימן), אך נשים וגברים, משתמע מכתביהם, נבדלים זו מזה בצורה דראסטית. והכול מבוסס על ממצאים ועל ניסויים תקפים (במרבית המקרים). מקור הבעיה במשקל הכבד שנותנים להבדלים הסטטיסטיים הללו מחד גיסא, ובהתעלמות מן הזהות העולה על השוני מאידך גיסא.

המונחים הסוציוביולוגיים בלתי מבוססים ובלתי ברורים: אהבה, שנאה, קנאה, ידידות, מה זה בכלל

סוציוביולוגים אינם טורחים בדרך כלל להגדיר את המונחים שבהם הם משתמשים. כך לגבי היררכיות שלטוניות, צניעות, פוליגמיות, התקשרות לבית, תוקפנות ועוד. תוך הסתמכות על אינטואיציות עמומות הם קובעים מסמרות ללא היסוס. למשל, הסוציוביולוגים מנסים לקבוע חוקיות בין הפער בגודל הפיסי בין המינים, מידת השתתפות הזכר בגידול הצאצאים (זו עולה ככל שהצאצא חסר אונים יותר), לבין רמת הפוליגמיה הזכרית. מנתונים קשיחים שכאלה אין פלא שנוימן מגיע למסקנה שלזכר האנושי היו צריכות להיות 4 נשים. לעומתו, טען ונדברג, שנשים וגברים מובחנים אלה מאלה "באופן ממותן", שלא כמו הגורילות, למשל. גם התינוק האנושי חסר ישע לא פחות מגוזל היונה, שהוא בעל־חיים מונוגמי דווקא. אני משוכנעת שלו היה מתבקש להמר על מידת הפוליגמיה האנושית לא היה נוקב במספר 4:1.

גם האמהות נתפשת כמושג שאינו טעון הבהרה (אם כי לא אצל פרס). אמת, טוענת בן־נר, אוניברסלי שנשים יולדות ומגדלות את הילדים. אך השונות בתוכן ובמימוש ה"אהבה האמהית" כה גדולה, עד שספק אם יש טעם לדבר על תכונה אוניברסלית. עיון קצר בספרה של אליזבת בדנטר על האמהות יבהיר מיד, שהמושג תלוי במקום ובזמן, גם במערב ההומוגני כביכול, ואפילו בתוך תקופה קצרה (יחסית לאבולוציה) של מאתיים שנה. האמהות הצרפתיות שהפקירו את תינוקותיהן בידי מיניקות מפוקפקות אינן עונות בדיוק על האינטואיציה שלי לגבי "אינסטינקט האמהות" המולד בנו על־פי הסוציוביולוגים.

התכונות האנושיות האינטואיטיביות כביכול שהסוציוביולוגים מכתירים כאוניברסליות חדורות למעשה הטיות אנושיות, אתניות, גזעיות ומעמדיות של זמן ומקום. מכתביהם עולה תחושה חריפה שהם תופשים את עצמם (ליתר דיוק את המיתוס לגבי מי הם) כנקודת מוצא למהות האנושית. המין, המעמד, הגזע והתרבות של האחרים (כלומר, של אלה שאינם גברים לבנים ממעמד בינוני משכיל) יוצאים לפיכך מגדר הנורמה. בזאת הסוציוביולוגים הם תופעה ממש אנכרוניסטית. קהילת האנתרופולוגים כבר זהירה ביישום של מונחים כגון יזמות, טריטוריאליות, שתלטנות וכו' מחברה אחת לאחרת.

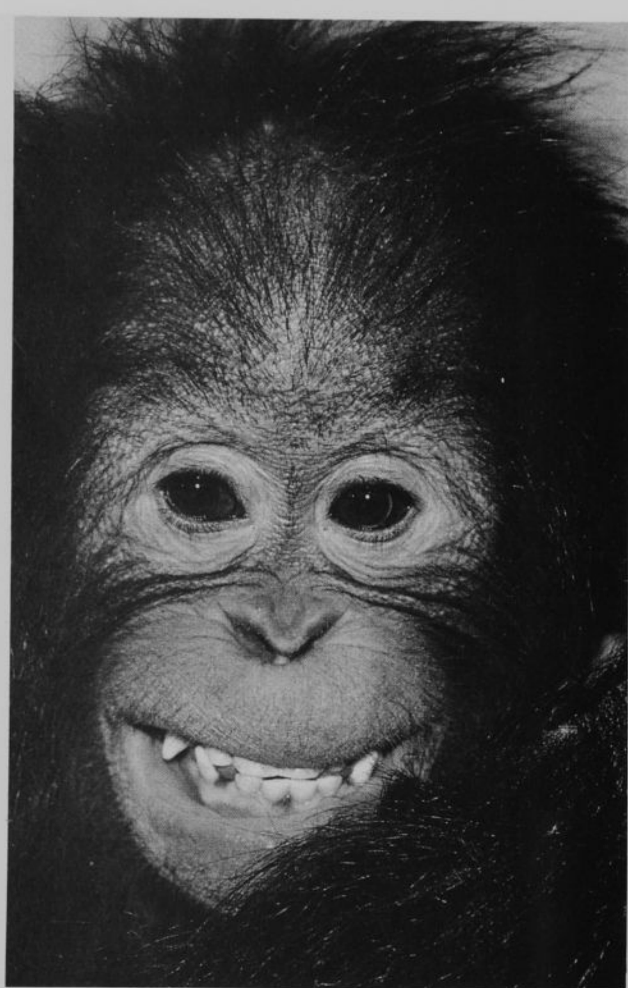
תארו לעצמכם שהיו מבקשים מקבוצה אחרת, נשים או שחורים, להרכיב רשימה של תכונות אופייניות לנשים ולגברים. היא היתה נראית שונה לגמרי. לא היה מפליא אם נשים היו מסמנות חוסר אונים, חוסר מעשיות ותלות ילדותית כתכונות המתקיימות בגברים סביבן. ומה בין רישום חובבני שכזה לבין מבחר התכונות שבהן מתמקדים הסוציוביולוגים? בלא ביסוס אחר מן האינטואיציה אין הבדל.

אימוץ, כמובן, הוא צעד טיפשי ביותר עבור שני המינים, שכן פירושו השקעה בגנים של אחרים. כמו נשים היוזמות אימוץ ילדים, גם "אבות בעל־כורחם" – המתכחשים לצו הטבע שלפיו על גברים אמיתיים להפיץ את זרעם בכל שרק יוכלו – בוגדים בייעודם הטבעי

חוסר ההבחנה בין המצוי בשטח לבין הרצוי לסוציוביולוגים: מה זאת עובדה

הסוציוביולוגים אינם שמים לב עד כמה משאלות לבם חוסמות את יכולתם לראות את מגוון התופעות בעולם. על מנת לארגן את עולם העובדות על־פי צורכיהם מתמכרים הסוציוביולוגים לחטא שלא

יכופר במדע, סלקטיביות בבחירת הדוגמאות. השפע והמגוון הרב של הדוגמאות (הוכחה אופיינית עשויה לצרף לסל אחד דגים אוסטרלים, קופים מהודו, ואותנו, כמובן) מכסים למעשה על הצגה אנקדוטלית של דוגמאות ואינם מורים על ידיעה אוניברסלית רחבה באמת. החיות שנבחרו לצפייה הן כאלה שמראש תאמו את הסטריאוטיפים האנושיים של החוקרים.

מכאן העיסוק הרב בהיררכיות שליטה, למשל. חיות שאינן מקיימות סידור חברתי נעלה זה הוזנחו. בבון הסוואנה הפך לחיית המחמד של חוקרים רבים, משום שנצפה שם זכר אגרסיבי המגן על העדר, בעל זכויות יתר באוכל ובמין. מאוחר יותר הסתבר שמצב עניינים זה מאפיין עיתות מצוקה בלבד. החוקרת תלמה רוואל, שעקבה אחר הבבונים במשך 5 שנים, גילתה שלמעשה ביערות היוו הנקבות וילדיהן את גרעין הקבוצה, בעוד הזכרים נעים ונדים מקבוצה לקבוצה. הנקבות הבוגרות הן אלה שקבעו את כיוון התקדמותה של הקבוצה ואת קצבה. הזכרים לא הגנו על החבורה, שכן בעת סכנה כל אחד נמלט לכיוון אחר.

כיום ברור שהיררכיות שלטוניות אינן אוניברסליות, והן אינן זכריות בהכרח. בסוגים רבים של יונקים גבוהים אין זכר להיררכיה שכזו, ואצל השימפנזים, הקרובים אלינו ביותר, אינטראקציות המאופיינות בסולם היררכי תופסות רק חלק קטן מסך־כול מערכת ההתנהגות. יש גם מינים שבהם הדומיננטיות של הזכרים מקורה בזכות אמהית. גם ההנחה שדומיננטיות משרתת את אינטרס ההתרבות של הזכר אינה נכונה. בקרב יונקים גבוהים אין מתאם בין מידת הדומיננטיות לבין כמות ההזדווגויות עם נקבות. לגורילה הגדול יש אולי סמכות מנהיגותית, אך אין לו שום זכויות יתר מיניות. אין גם סימוכין לטענה שנקבות מיוחמות מעדיפות בני־זוג דומיננטיים.

דוגמאות רבות אחרות קוראות תיגר על הסברים סוציוביולוגיים שונים. אשר לאבות הפרפרים החופשיים, אצל הראה, ציפור דרום אמריקנית, הזכר הוא שדוגר ומטפל בכ־50 ביצים שמטילות נקבות אחדות, המקננות בקן שבנה. יש ציפורי חוף המייצרות שני מקבצי ביצים, האחד נשאר באחריות הנקבה, השני מסור לזכר. חצי חצי. ליסאנה, ציפור דרום אמריקנית אחרת, יש שטח שבו היא מחזיקה "הרמון" של זכרים. היא מטילה ביצים אחדות בקן שכל זכר בונה בשטח שהוקצב לו, ומניחה לזכרים לדגור עליהן ולטפל בגוזלים. זוגות רבים של ציפורי מים מחלקים בתורנות את הדגירה ואת החיפוש אחר מזון. לפינגווינים סידור שבו ההורים שניהם יוצאים לדיג, כאשר בוגרים אחרים שומרים על הצאצאים. ועוד ועוד בעופות.

גם אצל היונקים הגבוהים לא חסרות דוגמאות־נגד לדגם האבות "המזניחים" החביב כל־כך על הסוציוביולוגים. אצל קופי הסיאמן, הטמרינים והמרמוזטים, אבות רבים נושאים ומטפלים בגורים כל היום, ומעבירים אותם לאמם רק לשם הנקה. אגב, הטיפול בצאצאים, מצאו חוקרים אחרים, לא גוזל מן האמהות זמן כה רב כפי שאנו נוטים להשליך עליהן

הסוציוביולוגים מאבחנים בטבע הפראי והתמים זנות נשית, אונס וגם הרמונות לתפארת. אך אצל סוגים רבים של בעלי־חיים, הזכר מתפקד כפר הרבעה, ונשאר עם הנקבות רק כל עוד הן רוצות בכך

מעצמנו. כלומר, כובד המשקל שמייחסים לטיפול בצאצאים מעיד יותר על ניסיון למצוא הצדקה מן הטבע להגבלת הנשים לביתן מאשר על בעיה אמיתית של חלוקת זמן. וכללית, חוקרים הבחינו שאצל יונקים גבוהים רבים מעורבותו של האב בגידול ילדיו תלויה מאוד בנסיבות **החברתיות** המתקיימות באותו זמן. במלים אחרות, אין סוף לגיוון בטבע, וגם "הטבע זה לא מה שהיה פעם": יסודות חברתיים חלחלו לתוכו. הסוציוביולוגים מתעלמים מכל אלה.

גם ההנחה שהאשה קשורה לבית בשל "סיבה גנטית" אינה יכולה להיות נכונה, שכן חברת הציידים־מאספים, המקור הגנטי כביכול, לא קיימה את התנאי שמייחסים לה החוקרים, היינו, שהנשים נשארות בבית. מחקרים מודרניים מצאו שנשים בחברות שכאלה נמצאות מחוץ לביתן לא פחות מן הגברים. במלים אחרות, התכונות "האוניברסליות" שהסוציוביולוגים מבקשים להדגים ולהסביר אינן אוניברסליות כלל.

כשל לוגי: האנשת החי והצומח

כחובבי טבע מושבעים מעניקים הסוציוביולוגים מעמד אנושי לעולם החי והצומח. מובן שהם לא יודו בכך, אך כיוון שכדאי להם לראות תכונות אנושיות אצל בעלי־החיים – זה מוכיח את הגנטיות ואת הטבעיות שבתופעה אצל האדם – הרי שהם אכן רואים את האנושי בכל חי. כמה הומאני מצדם. למשל, רוברט ירקס, פרימטולוג שפעל בשנות ה־40, צפה בשימפנזים וגילה, לא תאמינו, את "הבסיס הביולוגי של הזנות". רות הירשברגר, שביקרה אותו, הראתה שאפשר לספר את סיפורו של ירקס לגמרי אחרת אם מסתכלים עליו מנקודת מבטה של ג'וזי השימפנזה: "ג'ק (השימפנזה הגדול במושבה) ואני יכולים לבצע אותן תנועות עצמן, אך כשזה מתועד בכתב, יש לזה שם אחר אם הוא עושה זאת או אם אני עושה זאת. למשל, כשג'ק עמד ליד המזון ואני החוויתי לו בהזמנה מינית, לאחר שנענה לי וכך זכיתי במזון, זה תואר... כזנות לשמה. שימו לב, בבקשה, שב־21 במרץ, כמו גם במקרים אחרים, ג'ק התקרב אלי כשהייתי ליד המזון, ובאופן דומה הציע לי הצעות

כמו רש"י, הכפוף בפרשנותו לאל, כפופים הסוציוביולוגים בפרשנויותיהם לתיאוריית העליונות הגברית. אבל באותה שיטה, ועל יסוד אותן עובדות, אפשר לטעון בדיוק את ההיפך

מיניות. האין זה אומר שהוא ניסה להרחיק אותי מן המזון בעזרת תאוות בשרים? או שמא ג'ק התנהג פשוט (כמו שכל אחד רוצה להאמין) כזכר אימפולסיבי? החוקר בחר בפירוש זה." ועוד לחשה ג'וזי באוזנה של הירשברגר: "כשג'ק משתלט על המזון, הדיוות מכנה זאת 'דומיננטיות טבעית'. כשאני עושה זאת, זו 'פריבילגיה' המוענקת לי על־ידו... האם אינני יכולה לקבל סיפוק בחיים שלא **ברשותו** של איזה שימפנזה זכר? לעזאזל!"

לא רק זנות נשית מאבחנים הסוציוביולוגים בטבע הפראי והתמים. גם אונס וגם הרמונות לתפארת הם בנו להם. נפתח בהרמון. הקונוטציה של הרמון אנושי היא מקום שבו מוגבלות נשים התלויות בפטרון יחיד מבחינה כלכלית, חברתית ומינית. השימוש במונח זה לתיאור קבוצה של יונקים גבוהים שעמה נמנים נקבות אחדות וזכר יחיד, משקף בעיקר את הפנטזיות הגבריות של החוקר המתבונן. החיות חפות מן המשמעויות האנושיות. הממצאים מורים שאמנם קיימים הסדרים שלפיהם הארגון ההיררכי בקבוצות אלה הוא סביב הזכר המרכזי, אך אצל סוגים רבים הזכר הבודד הוא חיצוני לקבוצה, מתפקד כפר הרבעה, ונשאר עם הנקבות רק כל עוד הן רוצות בו.

עד כמה יכול הראש של הסוציוביולוגים להיות כחול ואלים מדגים מושג אונס הפרחים של ברש; "צמחים עם פרחים זכריים מנסים להשיג כמה שיותר הפריות. כיצד זה נעשה? בין היתר, הם **מפציצים** את הפרחים הנקביים באבקה, ונראה שחלק מהם פיתחו לעצמם במיוחד שיטות **לאנוס** פרחים נקביים, בהצמיחם צינור אבקה אשר **כופה** את עצמו על השחלה בתוך כל נקבה" (ההדגשות שלי).

עוד נדבך רופף בתיאוריה: הדיכוטומיה הכוזבת בין הטבע היפה לבין התרבות המכוערת

הסוציוביולוגיה מאמינה שקיים בתוכנו גרעין מהותי קבוע שאינו נתון לשינויים, ישותנו "הטבעית והאמיתית", זו שגם התרבות "הקלוקלת" ביותר לא תוכל לה. במלים אחרות, הסוציוביולוגים משוכנעים שאפשר להפריד בין מה שטבעי לבין מה שהוא תוצר תרבותי־חברתי. יתרה מזאת, בהתבוננות בחיות מניחים הסוציוביולוגים שהם מקבלים מידע על מנגנונים ביולוגיים "טהורים", ללא מגע התרבות. שתי ההנחות מפוקפקות. כלל לא ברור שאפשר להשיל מעל האדם המודרני את השפעות התרבות. ומי אמר שלחיות אין תרבות

משלהן?

על־פי עדויות מאובנים נפרדו היצורים האנושיים הראשונים מן הקופים לפני 5–15 מיליוני שנה. כ־650 מיליון שנה מפרידים בינינו לבין כלל בעלי החוליות. לאחר הפרדות של עשרות ולעתים אף מאות מיליונים של שנים, מוזר קצת להניח שבעלי־החיים "שהשארנו מאחור" דרכו במקום, ולא עברו התפתחויות אבולוציוניות פיסיות ותרבותיות משל עצמם. צבי ינאי, למשל, יודע לספר על אנפות, שימפנזים, קופי מקוק, דובי הקוטב, עורבים, נשרים, ירגזים ועוד, חלקם "מינים נחותים... מבחינת הכישורים השכליים, ואף על פי כך אינטליגנטיים דיים כדי **לחרוג מהקיבעון הגנטי**" ("העיר", 29.9.89, ההדגשה שלי). אפילו בעלי־החיים של ימינו אינם, לפיכך, אותם בעלי־חיים שמהם יצאנו. אין זה הגיוני יותר, איפוא, להתבונן בשימפנזה או בדג על מנת ללמוד מהם עלינו, מאשר להתבונן בנו כדי להסיק מסקנות עליהם.

פירוש רש"י: פלפלנות לא משכנעת באינטרפרטציה

הסוציוביולוגים מלאי דמיון ויצירתיות באינטרפרטציות שלהם לתופעות. כמו רש"י, הכפוף לאל הקדוש, כפופים הסוציוביולוגים לעיקרון התיאוריה הגברית־שמרנית המקודשת. וכך, תמיד אפשר לטעון כל דבר וגם את ההיפך. כיאה לתיאוריה מדעית, הסוציוביולוגים מציגים שורה של היפותיזות על המציאות, ומציעים שבעזרתן אפשר לנבא נתונים נוספים שלא היו ידועים מראש. למשל, הדיכאון, לדעתם, קשור להתנהגות הדורשת טפלנות. מכאן מנבא ברש, שנשים לאחר לידה עלולות לשקוע בדיכאון (תגלית מרעישה בחדשנותה!).

אבל על־פי אותה תיאוריה אפשר לטעון בדיוק את ההיפך. נשים משקיעות הרבה מאוד בכל הריון. פועל יוצא מיוקר ההשקעה הוא שנשים לא תסבולנה מדיכאון שלאחר לידה, שכן דיכאון רחוק מלהיות המצב האופטימאלי לטיפול בתינוק. ובכלל, אם נשים ממלאות את תפקידן הביולוגי כאמהות וכמעניקות, נצפה למיעוט מקרים של דיכאון אצלן. מובן שההיפך הוא הנכון. ובאותו עניין, היינו צריכים לצפות לשיעור גבוה של מקרי דיכאון דווקא אצל גברים, שלרובם אין הזדמנויות לממש את יעודם הביולוגי. הרי לרובם המכריע אמצעים מועטים (העושר מרוכז ברובו אצל אחוז זעיר של גברים לבנים), בעוד שרכוש, כמו מעמד, הוא אמצעי הפיתוי של הגבר. רוב הגברים גם אינם מנהיגים, ורק לעתים נדירות נקרית בדרכם הזדמנות הפז לצאת לציד או למלחמה. במלים אחרות, יותר נשים מגברים מגשימות את "יעודן הסוציוביולוגי", אז איך זה שדווקא הן מדוכאות?

להלן חורים נוספים בתיאוריה. הומוסקסואליות, פרישות מינית והתאבדות הן תופעות שלא היו צריכות בכלל להתרחש אם לגנים שלנו היה מה לומר בעניין, כפי שמניחים

> ***כדי להיות עקביים, הסוציוביולוגים צריכים בעצם לטעון שהגברים חוטאים לייעודם בחיים כשאינם מטפחים את ילדיהם***

הסוציוביולוגים. יש פה המריה ברורה של צו הטבע. גם ההסבר הסוציוביולוגי לתופעת הנפוטיזם, העדפת קרובים בשל הגנים המשותפים על פני זרים, ניתן להפרכה. הסבר זה ינבא שכדאי לי להציל חיי 10 מאחי ואחיותי ולא אחת/ד מבנותי או בני; אצל 10 אחים מתקיימים לבטח יותר גנים דומים לי מאשר בצאצא יחיד שלי. אתם מכירים אדם שת/יעשה זאת? וכיצד זה שלמרות שהסוציוביולוגים (פרס במקרה זה) מנבאים שצאצא ישמח על הולדת אחיות ואחים (הגנים דומים ביותר), רצה בן־אחי להניח כר על פני אחיו התינוק, ואילו אחייניות אחרת הציעה להחזיר את אחותה התינוקת לבית־החולים?

יזרעאלי מציעה שכדי להיות עקביים, הסוציוביולוגים צריכים לטעון שהגברים חוטאים ליעודם בחיים כשאינם מטפחים את ילדיהם. הרי סיכוי הילדים (סליחה, הגנים) לשרוד עולה עם רמת ההשקעה. ועוד בעניין ההשלכות מגידול הילדים, פרס, אשר דיבר על אמהות בהרצאתו, הזכיר בין היתר את גידול הצאצאים אצל הנשר וציפורים גדולות בכלל, ואצל האדם. גוזל הנשר חסר ישע מאוד. הטיפוח רציף ומצריך שני הורים. מכאן נבין, המשיך פרס, מדוע זוג הציפורים נסגר הרמטית בפני בני־זוג אחרים. עד כאן הציפורים.

ועכשיו, נזר הבריאה. שימו לב לניתוח אותה התופעה אצל האדם. ברור שהגוזל האנושי חסר ישע לא פחות מן הנשר. שלא לגלוש לקיטורים מן הניסיון האישי, אפילו ונדברג הסוציוביולוג מאשר שהצאצא האנושי מתבגר באיטיות רבה. נתפשר על חוסר ישע לא יותר מאשר אצל הנשר. וראה זה פלא, בעוד אצל הציפורים מביא הגוזל החלוש למונוגמיות, טען פרס בפתח דבריו, אצל האדם, "האמהות מביאה לתלות בגבר" (פרס, בהמשך). דין אחד לנשר ודין אחר לאדם. מסתבר שבכל זאת מותר האדם מן הבהמה.

ולבסוף, קיימים קונפליקטים בין נקבות לזכרים. למשל, לגבר אינטרס שאשתו לא "תבגוד" בו עם גברים אחרים, פן ימצא עצמו תומך בגנים (בלבוש ילדים) לא לו. לאשה, לעומת זאת, משתלם להינשא לגבר עשיר, אך ללדת צאצאים ממאהבים צעירים וחסונים. הסוציוביולוגים אינם מסבירים כיצד זה שחוקי החברה תומכים משום מה באינטרס הגברי (הכוונה לסטנדרד המיני הכפול). אם להיות עקביים, צריך להודות שהטבע עומד לצד הגברים. אין מה לדבר.

נשים כנראה שמו לב שהטבע הפנה להן עורף ומצדד בגברים. כנקמה, הן החליטו להתנכר קצת ליעוד הפצת הגנים. הממצא שאותו אני מציעה להסביר הפעם הוא שכמעט תמיד (לדברי ד"ר אריאלה פרידמן), נשים הן היוזמות אימוץ ילדים. הבעלים, בדרך כלל, רק נגררים אחריהן. אימוץ, כמובן, הוא צעד טיפשי ביותר עבור שני המינים, שכן פירושו השקעה בגנים של אחרים. מכאן שנשים יותר מגברים בוגדות ברחשי הטבע. אולי האיזון בא מזה שפי כמה גברים מנשים מתאבדים, ואחרים הקימו כעת את עמותת "אבות בעל־כורחם", עמותה שמתכחשת לרצונם האמיתי של גברים אמיתיים להפיץ את זרעם על פני האדמה ככל שרק יוכלו. כוהני הסוציוביולוגיה לא יסכימו אתי, ללא ספק. הם גם בוודאי ימצאו להתנכרויות אלה לביולוגיה הסברים. אפשר תמיד לסמוך על הרש"ים של העולם שכל דבר יוסבר לשביעות רצונם. הכול כשר להצדקת התיאוריה. ובתיאוריה שלהם, תמיד אפשר להתפלפל גם כך, ואפשר גם אחרת.

מדענים טהורים או נביאים מטיפים בשער?

במאה ה־19 הכירו הרופאים במחלה בשם נירוסטימיה. ההנחה, או שמא יש לומר "הממצאים", היו שמאמץ אינטלקטואלי מפריע לתפקוד האשה כאם וכאשה. התוצאה הבלתי נמנעת: תשישות עצבים. האין זה בדיוק המקרה של וירג'יניה וולף? הוכחה ניצחת. אף סוציוביולוג כיום אינו מציע זאת. אך הצעותיהם דומות לטיעון הנירוסטימיה להפליא. לא רק "מדעיות" ההוכחה, אלא גם הכיוון המעשי של האבחנה: מה שהיה (עבור נשים) הוא שיהיה. אין כמו הסטטוס־קוו לנשים. ההבדל בין הצעת הרופאים ההיא להצעתם של הסוציוביולוגים כיום טמון בהקשר התרבותי שסובב את המציעים. בעוד במאה ה־19 אפשר היה להציע שהצד

האינטלקטואלי מיותר לנשים, זה לא היה עובר היום (אנחנו הרי נאורים ומתקדמים!). אך אפשר גם אפשר לטעון היום לסטנדרד מיני כפול, לקשר ביולוגי הדוק בין נשים לזנות, לכורח שדווקא נשים תגדלנה את הילדים וכו'.

הסוציוביולוגיה היא "מדע" שמרני ביותר. כבעבר כן היום, "החזרה לטבע" מרמזת מה שהותף במאה ה-19 בגלוי, שניסיונותיהן של נשים לחיות אחרת ממה שמצווים חוקי הטבע/המדינה/הגבר מאיימים על שלמות הגזע האנושי. על פני השטח, המסר הגלוי התמים: הגיע הזמן שנהיה יותר טבעיים. גם אנחנו נגד צביעות. הבעיה היא, שמה שהסוציוביולוגים מוכרים לנו כטבעי, מחריד: אגרסיביות ונטייה למלחמות בין גברים, שנאת זרים וגזענות, מאבקים מעמדיים, סטנדרד מיני כפול, אחריות נשית בלעדית לטיפול בילדים אך פטור לגברים, אונס ועוד מטעמים.

נצטט רק דוגמה אחת לסבר את האוזן: "צמחים שמבצעים אונס (ראו תיאור "האונס" לעיל – מ.א.)... מיישמים אסטרטגיות אבולוציוניות שמגדילות עד למקסימום את כשירותם. ובבירור, בשום מקרה המבצעים אינם יודעים מה הם עושים, או מדוע. אנחנו בני המין האנושי אוהבים לחשוב שאנו שונים. האונס אצל בני-האדם בהחלט אינו דבר כה פשוט... למרות זאת, אונס ברווז הבר וניאוף הציפור הכחולה יש להם מידה של רלוואנטיות להתנהגות האנושית. ייתכן שהאנסים האנושיים, בדרכם הסוטה והפושעת, **עושים כמיטב יכולתם למען כשירותם**" (ההדגשה שלי). כלומר, אנסים הם גברים מסכנים שזו דרכם למלא את יעודם הביולוגי. כידוע, העובדות לא עמדו מעולם בדרכם של הסוציוביולוגים. אנו בכל זאת נזכיר לקוראות/ים, שאוכלוסיית האנסים אינה מורכבת מרווקים דחויים.

יש לציין שהסוציוביולוגים מכחישים שלתורתם מסר פוליטי ריאקציונרי. יתרה מכך, נוימן למשל טוען ש"אפשר לשנות תופעות ביולוגיות," ש"הבדלים בתכונות (שמוצאם ביולוגי או אחר) אינם מצדיקים אפליה, קיפוח בזכויות או אי-שוויון הזדמנויות." מלל פמיניסטי למהדרין, לא?

ובכל זאת, באותו מאמר עצמו שופע נוימן אמרות שפר אחרות: "יש גבולות להשפעות הסביבתיות ולא הכול ניתן לשינוי," אמירה סבירה לכל הדעות. אלא מה? משום מה יישומה מגביל נשים דווקא: "בהקשר האבולוציוני עשרת אלפים שנה הן תקופה חסרת משקל. לכן קשה לשנות את תפקודי האשה שעוצבו במשך כמיליון שנה, ויש דברים שתחיקה לא תשנה אותם. למשל, האשה תישאר המיניקה, והפסקת הנקה רעה לתינוק ולאם. אשה שמפסיקה להיניק מוותרת על מיצוי רגש האמהות. לדעתי כדאי במקרה זה להתייחס בדרך ארץ ל'חוכמת הטבע'." הוא בוודאי מדבר מניסיון אישי כמיניק. ואפרופו עשרת אלפי השנה הזניחים במונחי האבולוציה, הריני להצהיר שבשבילי, הקטנה, פרקי זמן קצרים הם לא כל-כך חסרי משמעות. אפילו השנתיים האחרונות היטיבו עמי (חוק שוויון הזדמנויות בעבודה, למשל). לא אחת, המסר הסמוי הופך להטפה גלויה. שימו לב גם למגמתיות בהטפות.

כל דפוס התנהגותי ש"לא מתנהג כראוי" – הומוסקסואליות, למשל – מיד הסוציוביולוגים מעמידים אותו בעונש, וקובעים שהוא תוצר של התרבות. וזו, סוררת שכמותה, יוצאת לא אחת כנגד טבענו האמיתי

פסיכולוגים פוליטיים מניחים ש"הצורך באויבים הוא צורך אנושי בסיסי" ("הארץ", 15.9.89). אך בנושא זה אין הם נכנעים לצו הטבע, אלא פועלים "להחליש את האינסטינקטים התוקפניים של האדם" (על-פי הפסיכיאטר רפאל מוזס מן האוניברסיטה העברית). משום מה, כשמגיעים לנשים לובש הטבע הילה כה מסנוורת, עד שאין כל ניסיון להילחם בו. לחליפין, כשלא כדאי, גם לא מטיפים לו. למשל, בדוגמאות רבות שמצטטים הסוציוביולוגים נזכר שהנקבה היא שבוחרת את הזכר. איה ההטפה לבחירה חד-צדדית שכזאת אצל האדם? או בחברות לא מערביות מסוימות, להגיע לפחות למצב שבו לאשה תהיה זכות שווה לגבר בבחירה? האין זה מוזר שנשים עורכות תחרויות יופי כמקדם מכירות, בעוד הן אמורות להיות קנייניות הגברים? זאת ועוד, האדם נועד ללכת ולא לעוף, אוהבים הסוציוביולוגים לומר. ובכן, מדוע לא נשמע קולם כנגד מטוסים? כיצד זה שבחלב המטרנה יש יותר בגידה באבא טבע מאשר במטוס גדל הממדים?

הסוציוביולוגיה המדוללת

עד כה התייחסתי אך ורק לסוציוביולוגיה הראשונית, זו הרואה בתרבות פרי של הטבע. הגנים והאימפולס הטבעי אינם מנוגדים לתרבות האנושית אלא להיפך. הם מחולליה של התרבות האנושית. פרס, ונדברג ונוימן מייצגים דור אחר של התיאוריה, סוציוביולוגיה ממותנת. וכך, בדברו על תפקודי מין, טען ונדברג שאלה הם פונקציה של "מיליוני שנים של התפתחות ביולוגית," אך גם של "הסדרים תרבותיים וחומריים." נו, מי יקום כנגד תיאור סביר כל-כך של סוציוביולוגיה מרקסיסטית. בני-האדם המודרניים הם תוצר (זמני עד להודעה חדשה) של הביולוגיה ושל התרבות שלהם. אני חותמת מיד.

אז אם זה כל-כך טוב, מה רע בזה? זה פשוט נכון טריביאלית. טבע וסביבה תרבותית הם החומרים היחידים שאפשר להשתמש בהם על מנת להסביר תופעות אנושיות בחברה חילונית (אצל הדתיים אפשר להוסיף גם השגחה עליונה). אם כך, הטענה הממותנת של הסוציוביולוגים אינה מוסיפה לנו מאומה שלא ידענו קודם לכן. היא רק מספרת סיפור ארוך, מסובך ולרוב שגוי, כדי להסביר תופעות שיש להן הסברים חברתיים מצוינים. זו תיאוריה מיותרת, אם כן.

מבחינה זאת, זו בכלל לא תיאוריה מדעית במובן המודרני, משום שההיפותיזות שלה אינן ניתנות להפרכה. רוצה לומר, ככל שנתאמץ לא נוכל למצוא לה דוגמאות-נגד. לאו דווקא מפני שהיא אכן אמיתית בהכרח, אלא מפני שאי-אפשר אפילו לדמיין דוגמאות-נגד. ראשית, במקום לדבר על דפוסי התנהגות מעדיפים הסוציוביולוגים כיום לדבר על נטיות טבעיות. ואלה לא תמיד מתממשות בפועל. לכי תוכיחי שאם את שונאת להישאר בבית עם הילדים, אין לך עמוק בלב פנימה נטייה להישאר בבית. ובכלל, כל דפוס התנהגותי שלא "מתנהג כראוי" מיד מעמידים אותו הסוציוביולוגים בעונש, וקובעים שהוא תוצר של התרבות. וזו, סוררת שכמותה, יוצאת לא אחת כנגד טבענו האמיתי.

קשה להאמין? הנה דוגמאות. המאבק הפמיניסטי הוא סטייה תרבותית הלוחמת בנטיות לבנו הטבעיות: "טענת הפמיניסטיות, תנו את השלטון לנשים ותראו איך ייראה העולם, **מציגה את הנשים בעצם כגברים**" (נוימן, ההדגשה שלי). אני מבינה מזה שאם נשים תשלוטנה הן תבגודנה בנשיותן ותהפוכנה גבריות. גם ההתאבדות היא מקרה שבו "יכול אדם להימלט מ'שלטון' הגנים... אבל בעצם **כל מה שאנחנו עושים בניגוד לנטיותינו הוא בריחה מהנטיות הגנטיות**" (נוימן, ההדגשה שלי). והרי לנו מדע לתפארת. או שאנו פועלים עם הגנים או נגדם. הכול מנובא על-ידי התיאוריה. אפשר היה להציל את התיאוריה, לו היו הסוציוביולוגים הממותנים מציעים איזה עיקרון או עקרונות הקובעים **מתי** אנו נוטים למלא אחר "מצוות" הטבע, ומתי אנו נוטים להעדיף התנהגויות שהן תוצר של החברה הספציפית שלנו על תרבותה המסוימת. למותר לציין שהם אינם מסוגלים לכך או אינם מעוניינים בנושא.

הסוציוביולוגיה ואנחנו

נהדר לרמוס את התורה הסוציוביולוגית הנחותה ולבוז לסוציוביולוגים הרעים שיוצאים נגדנו, הנאורים, שמתנגדים למלחמות ולאפליה על בסיס דת, גזע, מין או העדפה מינית. אין ספק שהסוציוביולוגיה היא תיאוריה כושלת מבחינה מדעית, מיותרת – שכן קיימים הסברים **חברתיים** טובים יותר לאותן תופעות עצמן – ומסוכנת בהשלכותיה החברתיות, שאכן אומצו על-ידי תנועות פוליטיות גזעניות בארה"ב, באנגליה ובצרפת. אך חשוב לצאת נגדה, לא רק משום הסכנה הישירה שבהפצתה (יש לציין

שסוציוביולוגיה נלמדת כחלק מהחטיבה ללימודי האשה באוניברסיטת תל־אביב, למשל), אלא משום שדעות אנטי־נשיות רבות חדורות דטרמיניזם ביולוגי גם מבלי שקוראים לזה במפורש סוציוביולוגיה. וכך, כשמדווחים ש״קצין משטרה... מצא אתמול... ולד בן שעות אחדות,״ רק ״טבעי״ שהמשטרה חוקרת ״מי **האם** שנטשה את ולדה״ (״מעריב״, 27.5.83, ההדגשה שלי).

סקר שביצע המכון למחקר חברתי־שימושי גילה שהסטריאוטיפים ״הטבעיים״ מקובלים עדיין על מרבית הציבור (נכון לשנת 1983): ״עדינות, רגישות וביישנות נתפשות כתכונות נשיות, תכונות כמו חמימות, מצפוניות ואהבת ילדים נתפשות גם כאופייניות לנשים יותר מאשר לגברים, בעוד שעצמאות, תושייה ושאפתנות הן בעיקר נחלת הגברים״ (״ידיעות אחרונות״, 11.7.83).

דעות אלה אינן צונחות עלינו משמים. הספרות, האמנות, החינוך והשיח הפוליטי רוויים בהטפות בהשראת הדטרמיניזם הביולוגי: ״הנחתי לו להזמינני למספר דרינקים, אך לא אִפשרתי לו לשכב אִתי. האמת היא שרציתי בכך לא פחות ממנו. אך כללי־המשחק לימדוני להעמיד פנים״ – דוגמה מוחשית ל״ביישנות״ הנשית הסוציוביולוגית בטעם החמצמץ ושונא־הנשים של צבי לידסקי (״לאשה״, 17.10.83). ובראיון ב״ידיעות אחרונות״ (1.3.79) התבטא מאן דהוא כנגד פמיניזם כך: ״גורמים נזק לאשה... הרי היא **צריכה** להיות רכה ועדינה; **רוב** הנשים רוצות להיות כאלה״ (שימו לב למעבר המוזר בין הכורח הביולוגי של כל אשה באשר היא אשה להיות ״רכה״, לבין הרצון החלקי משום מה להיות כזו. ההדגשות שלי). ובעמוד מאמרי המערכת ב״הארץ״ (4.2.83) הופיע גם הנאום הביולוגי־פסיכולוגי הבא: ״בסופו של דבר, גורלה ומעמדה של האשה (ומה על הגבר? – מ.א.) נקבעו, כהגדרת פרויד, על־ידי הביולוגיה שלה.״

הגישות הסוציוביולוגיות, שהחינוך חדור בהן לרוב (אם במודע ואם לאו), גם הוכחו כמזיקות ביותר. לאחר מחקר שנמשך 21 שנים ״הגיע צוות חוקרים מאוניברסיטת אילינוי למסקנה ש׳החינוך הגברי׳ הניתן לבנים ע״י הוריהם וע״י הסביבה, הוא אחד הגורמים הנכבדים בדחיפתם לזרועות הפשע״ (״ידיעות אחרונות״, 25.10.83). רוצה לומר, לא הביולוגיה ״הטבעית״ היא שדוחפת גברים לפשע, כפי שסוברים הסוציוביולוגים, אלא להיפך, האידיאולוגיה החינוכית הסוציוביולוגית באופיה, המקשרת בין זהות גברית לאלימות, היא שמעודדת גברים לאלימות. האשמות מסוג זה הועלו בארץ לא מכבר בעקבות משחקי ההתאבדות של בנים בכבישים (ראו **נגה** 18).

אך כדאי וצריך להפיק מן הסוציוביולוגיה לקחים, גם מפני שבכל אחת/ד מאתנו נחבא/ת לה/ו סוציוביולוג/ית קטנ/ה. אפילו אצלנו, הפמיניסטיות הטובות. הסוציוביולוגים אינם היחידים החוטאים בהכללות סטריאוטיפיות סוחפות, בין אם הן ביולוגיות ובין אם הן חברתיות, לגבי המינים. אלה מהוות חלק ממאגר הידע העממי של כולנו. למשל, בוודאי שאין כל רע במרד פמיניסטי שהופך את הקערה על פיה בקובעו שמה שנשי הוא יפה, למרות שעד עתה הוא לא הוערך. אך יש לוודא קודם שאכן המדובר בתופעה נשית אוניברסלית. נדמה לי שלא אחת אנו עצמנו מאמצות סטריאוטיפים בלתי בדוקים, ו״מסבירות״ אותם ״לטובת הנשים״. ספרה של רובין לייקוף, למשל, הסביר מדוע לשון הנשים ״הססנית״. מחקרים אמפיריים מאוחרים יותר הפריכו את ה״ממצא״ שלייקוף התאמצה להסביר: נשים פשוט אינן מהססות בדיבורן יותר מגברים (ראו ״עם הלשון בחוץ״ ב**נגה 18**). דוגמה נוספת, חוקרים שניסו לחזור על ממצאיה האמפיריים המרתקים של פרופסור קרול גיליגן על מערכות מוסר שונות לבנות ולבנים, לא הצליחו בכך, טוענת הפסיכולוגית הפמיניסטית רודה אנגר.

נטייה פסולה נוספת בקרב חוקרות פמיניסטיות נובעת אף היא מן המטרה החיובית של תמיכה ב״נקבה זה יפה״. המחקר בשנים האחרונות התמקד בקביעה גאה (לעומת תחושת נחיתות בדורות קודמים) של הבדלים בין המינים. הכול טוב ויפה, אך כפי שטענתי נגד אותם מדענים המתעקשים לחפש הבדלים בין מוח האשה והגבר, אם לא מכניסים את תיאור ההבדלים לפרופורציה הנכונה לעומת הדמיון בין המינים, התמונה הכללית יוצאת מעוותת, כאילו שהשונה עולה על הדומה עשרת מונים. ייתכן שזו בעיה של הצגת נתונים בלבד, אך אני מטילה ספק בכך.

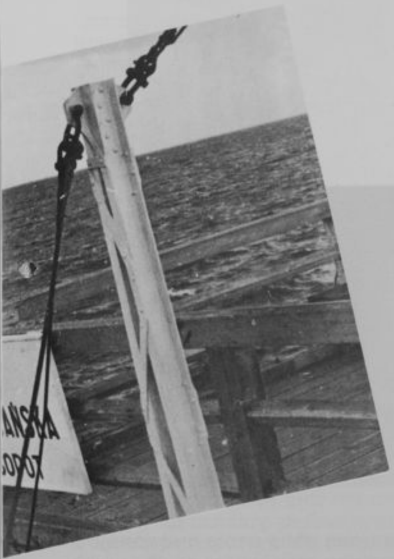
אך גם אמונות סוציוביולוגיות מובהקות אנו מוצאים, לפחות בזרמים מסוימים של פמיניזם. זכות היתר של אמהות לגדל את ילדיהן לאחר גירושים היא חברתית, לדעתי, אך היא מוצגת לא אחת כזכות טבעית. וכן, יש טעם חברתי סביר לזרם הספרטיסטי בפמיניזם, הממליץ על פרישה מן העולם הגברי, שכן אי־אפשר לחיות בו חיים פמיניסטיים מלאים. אך אין לכך טעם ביולוגי. רוצה לומר, העובדה שהפילות או הבבונות חיות להן בעדרי נקבות וילדים, כאשר המפגש עם הזכרים הוא לצורך הפריה בלבד, אינה סיבה טובה ללכת בעקבות ״הטבע״ ולפרוש לעזרת נשים. מי שטוענת טיעון שכזה פתוחה מיד גם לקבל המלצות אחרות ואף סותרות, המבוססות על חיות פרא אחרות.

תוקפם של תנועות או מצעים חברתיים רק נפגם על־ידי טיעונים ביולוגיים דטרמיניסטיים. וגם אם אנו באמת מעריכות את התכונות הקשורות בנשים, ולמעשה אף חייבות להאדירן כדי להילחם בהרסנות ובאלימות, אין להצדיקן כטבעיות, ביולוגיות או מולדות. לא מדובשה ולא מעוקצה של הסוציוביולוגיה.

להיות בבית

רוב ספרות המסע עודנו גברי, ואנו קוראות את תולדות מסעות הגברים כמציאות בלעדית. אולם, קיימת גם מציאות נוספת: זו המציצה אלינו ממסעי הנשים בבית ומחוץ לו.

תמונה זו מצטיירת גם ממחקריה של ד"ר יפה ברלוביץ על ספרות נשים בנות העלייה הראשונה, שעיקרים מהם מביאה, בעקבות שיחה עמה וקריאה בחיבוריה, חדוה ישכר.

מחקריה של ד"ר יפה ברלוביץ, מרצה לספרות באוניברסיטת בר־אילן, עוסקים בחיבור שבין ספרות להיסטוריה, בין בדיון לתיעוד, והם פרקי יסוד בסיפור חלקן של הישראליות הראשונות בהקמת הבית הלאומי. באחרית דבר לספרה "סיפורי נשים בנות העלייה הראשונה" היא כותבת שפעילותן היצירתית "עומדת בסימן החוויה ההיסטורית של שיבת ציון ותחיית העם היהודי בארצו. נשים אלו, שעלו לארץ ישראל בעקבות אבותיהן או בעליהן, היו בעלות הכרה אידיאולוגית־לאומית, וכמו המספרים הגברים, ביקשו אף הן לספר בהשתוקקות על אודות החיים החדשים המתרקמים לנגד עיניהן."

איך נתגלתה לעיניהן רקמת החיים החדשים בארץ – דרך החלון המרושת, מתמונת הרחוב שראו ממפתן ביתן, או במסע של גילויים בדרכים הלא סלולות של ארץ ישראל? נשים לא נסעו, אומרת יפה ברלוביץ, וודאי שלא נסעו לבדן. ואם נסעו – בדרך כלל לא כתבו. רק מיעוטן נסעו וכתבו.

גם היום, קרוב לוודאי, תרבות המסע היא גברית במהותה. הרי אין מסורת תרבותית של מסעות נשים. גברים כתבו רומאנים של הרפתקאות, והנשים היו הממונות על רומאן הבית. ברומאן ההרפתקה יצא הגיבור, הוא הגבר, מן השגרה, מן היומיומי והצפוי, אל הלא ידוע והבלתי צפוי, במסע שתכליתו גם מבחן עצמי של סבל וכושר הישרדות. ולאשה ציפו מבחני הכושר והסבל שלה בביתה: כל הריון וכל לידה, הטיפול בילדים ובמחלותיהם.

למסע הגוף של הגבר מתחבר גם זה ההגותי: הוא מחפש את עצמו, ומסע מוצלח מסתיים בגילוי העצמי. אשה פטורה מן הצורך לצאת למסע של חיפוש עצמי, כיוון שבהגדרתה היא תלויה בגבר. אם הוא ה"אני־עצמי", כמאמר סימון דה בובואר, אזי היא ה"אחר" או ה"שני" בהגדרת זהותה. היא משלימה אותו, במונחים של דבר והיפוכו: אם הוא המסע – היא נמל הבית; אם הוא הנע – היא הנחה; אם הוא האביר – היא הגברת בצריח; אם המסע הוא ההתמודדות עם סכנות, וכרוך בגילוי יוזמה ותושייה לנוכח סכנות והפגנה של כוח – היא מגלמת את החולשה ואת השבירות, את התלות בתושייתו וביוזמתו.

שעה שהוא מממש את דמיונותיו בעצם מסעו, כשהוא כובש את העולם כשם שהוא כובש את האשה, באיבר שלוף, מוחצן – בדימוי שאול מסימון דה בובואר – היא מכניסה את העולם אליה פנימה, וכשהוא שוהה בתוכה, היא שואבת את הנאותיה. "הרי בשבילנו כל העולם הוא פיתוח עץ פרימיטיבי ולא גדול – ציור עיר דמיונית – כי אלמלא כן, איך יכולנו לשאת בתוכנו את 'כל העולם' על פרטיו השונים והרבים?" כתבה לאה גולדברג, "נאחזת בנסיעה ספרותית", בהקדמתה ל"מכתבים מנסיעה מדומה" (הוצאת "דבר", תרצ"ז). ואולי זו תמצית "הקיום הטהור שלנו", יפה ברלוביץ קוראת אצל ה.ד. ת'ורו: "להיות בבית כנוסע".

במאה ה־19 נפתח העולם בפני נוסעים רבים מבעבר. כלי השיט השתכללו, ושודדי הים התמעטו. אל המזרח התיכון הטעון היסטוריה ואל עתיקותיו נמשכו נוסעים

ספרי מסע
פותחים בפני הקורא עולם חדש, שונה מהמציאות היומיומית המוכרת.

ספרות המסע התרחבה בתקופה הוויקטוריאנית. אז נפתחו בפני שכבת המעמד הבינוני הגבוה אפשרויות מסע אל מחוץ לגבולות אירופה. היוצאים למסעות חיפשו את החדש, הבלתי מוכר, ודיווחו עליו בפרוטרוט ביומני המסע שניהלו. הם תיארו את הארצות השונות על יושביהן ומנהגיהן, ויצרו תמונת עולם שאנו קיבלנו כמציאות בלעדית.

המזרח הקרוב נמנה עם היעדים המועדפים על הנוסעים. האימפריה העותומנית, על מנהגיה השונים, עושר ארמונותיה ומסתורי הרמונותיה, הציתה את דמיון המבקרים האירופים. עניין מיוחד הם גילו בהרמונות שנראו להם אקזוטיים ומעניינים.

ההיסטוריונית ד"ר בילי מלמן מאוניברסיטת תל־אביב חקרה יומני מסע למזרח הקרוב שנכתבו בתקופה הוויקטוריאנית, וערכה השוואה בין ספרי מסע שכתבו נשים לבין אלה שכתבו גברים. ספרי מסע של גברים היו בשפע, אך כמעט

כנוסעות

מאת חדוה ישכר

שלא היה ידוע על ספרי מסע של נשים. אולם, במחקרה גילתה שגם נשים נסעו, ולא רק נסעו אלא כתבו, כמנהג התקופה, יומנים ויומני מסע. מלמן מצאה במרתפי ארכיונים כ־500 ספרי מסע של נשים.

המציאות שהתגלתה דרך עיני הנשים היתה שונה מזו שהנציחו הגברים. דוגמה מאלפת היא הרמון הנשים. גברים לא הורשו להיכנס להרמונות, דבר שלא הפריע להם לתאר אותם כיד הדמיון הטובה עליהם. הנשים, לעומת זאת, ביקרו בהרמונות ונפגשו עם השוכנות בהם. בפניהן התגלה עולם שלם, חיים מלאים ומורכבים בעלי תרבות מפותחת. המציאות שלהן היתה שונה לחלוטין מזו המוכרת לנו, זו שתוארה על־ידי גברים. המפגש בין הנשים הוויקטוריאניות לבין נשות המזרח הרחיב את המודעות של האירופיות, ויצר אצלן זהות חדשה.

אראלה דאור

שכתבו וסופרים שנסעו. נשים התלוו לבעליהן הנוסעים. יהודית מונטיפיורי, למשל, כתבה ב"יומן מסע לארץ ישראל" (1839) על ביקור בלבנון ועל הירידה משם לטבריה, על צפת וירושלים, ועל הסכנות והמגיפות והקורות את האורחה שליוותה אותה ואת בעלה.

במאמר שיוחד ל"מסע" ("ניו־יורק טיימס", 1982) כתבה סוזן זונטאג, שבספרים על מסעות למקומות אקזוטיים נתפש המסע לעולם החדש אצל האירופי כמחווה לאנרגיות השופעות בריאות של העולם החדש. מסעות לארצות שהתחוללו בהן מהפיכות אידיאולוגיות הם מן הנושאים המרכזיים בספרות המסע המודרנית. במאה העשרים, כתבה, מסעות לארצות שהתחוללו בהן מהפיכות הם מסעות, בחיפוש אחר המולדת האידיאלית.

בראשית המאה ובסוף המאה התשע־עשרה היתה גם פלסטינה יעד מן הטיפוס הזה, והמתיישבים הראשונים שנסעו בה ניהלו עמה, באמצעות מסעותיהם וכתיבתם עליה, דו־שיח מרתק. במאמרה "האשה בספרות הנשים של העלייה הראשונה", מראה ברלוביץ איך, מתוארים מעשיו ופעילויותיו של הגבר בן העלייה הראשונה המתועדים בספרי זיכרונות, ביומנים ובסיפורת, בעזרת מונחים מתחום המסע. אריה סמסונוב, למשל, כותב בספר היובל לזכרון־יעקב על החלוצים ש"העפילו אל ההר," ש"נפלו בדרך," ש"עזבו מחמת המציק."

קולן של הנשים החלוצות הוא קול שני. הן לא העפילו ולא הלכו בדרך כגברים שאתן. אבל הכותבות שביניהן תפשו את כתיבתן כאפשרות למעורבות ולהשפעה חברתית, ובכתיבתן ביטאו את השאיפה הכללית להתחדשות חיי היישוב בארץ ואת שאיפתן הייחודית לעיצובה של אשה חדשה במסגרת החיים המתחדשים בארץ. אזכיר כאן שלוש סופרות. לא ממש סופרות, משום שהן, כמו כותבות אחרות בזמנן, לא התייחסו למעשה הכתיבה כאל עיסוק עיקרי ומרכזי בחייהן. קדמו לכתיבה בסדר חשיבותם המשפחה והמפעל ההתיישבותי שתבע פעילות ציבורית. הכתיבה נתפשה בעיניהן כאחד הפנים של יצירת החברה החדשה וכפעילות מחנכת.

חמדה בן־יהודה נולדה בליטא ב־1873. עם נישואיה לאליעזר בן־יהודה היתה לעוזרתו בכל מפעלותיו העיוניות והציבוריות. היא הושפעה מהלכי־הרוח הסופראז'יסטיים באירופה של ראשית המאה. בפריס פגשה באחת ממנהלות התנועה לשיווי הזכויות לאשה, שהציעה לה להקים סניף של תנועתה בירושלים, ולשתף בו גם נשים נוצריות ומוסלמיות. בסיפוריה וברשימותיה היא מטיפה לנשים להתנער ממגבלותיהן המסורתיות, "להתחדש!" היא קוראת להן.

ברלוביץ מגדירה את סיפוריה של בן־יהודה כ"סיפורת המקום": על ירושלים כתבה ועל המושבות. וכשרצתה לכתוב סיפור מסע, כמו שכתבו סופרים גברים, דמיינה אותו. כך כתבה את "חוות בני ריכב" (1903), שלא נעדרת ממנו נימה פמיניסטית.

אפרים והָרַבִּין, מתיישבים יהודים בארץ ישראל, מבקשים להרבות את האוכלוסייה היהודית בארץ. אפרים יוצא למסע חיפוש אחר שבט הריכבים האבוד, שבט מיתי שנדד במדבר יהודה, התנזר מחיי עיר משחיתים. ולא גידל כרמים כדי שלא יתמכר ליין. ירמיהו הנביא ציין את בני ריכב כמופת לחיי טוהר ובריאות. הרבין חי חיי בדואי עם בדואים במאהלם, ומטרתו ל"תרבת", ליהד ולספח אותם לעם היהודי. ובתוך כך הוא מגיע למסקנה, ש"אם בין האיכרים לא פגשתי כבר מזמן התלהבות אמיתית, מסירות נפש, אף הסכמה חזקה לסבול, ומעטים היו בעלי רגש, הנה בין הנשים אף לא אחת מאלף לא מצאתי!" כשהוא פוגש באפרים הוא מתלונן על הנשים שמעכבות את פעולת ההתחדשות בארץ מפני שאינן משכילות "ברוח לאומי", אינן בקיאות בעברית כראוי, בספרות הישנה והחדשה. "איזה רגשות נוכל לבקש מהן, ואיזה חינוך יכולות הן לתת לילדינו?! וצריך להודות כי במושבותינו הנחנו את האשה לגמרי לנפשה." לכן, הוא מוסיף, אחרי שנים אחדות של נישואים ולידת ילדים, לא רק שהאשה לא התקדמה, אלא הפכה ל"שפחה אמיתית, אף שכחה את אשר ידעה לפנים. אנו הלכנו אל האסיפות, נשארנו עד חצות הלילה, עסקנו בעריכת קריאות לימודי ערב, והנשים נשארו תמיד בבית עם הילדים הקטנים, תדיר חולים. האם דאגנו להיטיב מצבן?"

רק אשה, אומרת ברלוביץ, יכלה לשים באותה תקופה דברים כאלה בפי גברים. במציאות הרי לא חשו הגברים רגשי אשמה כאלה על חוסר לאומיותה של האשה. להיפך, הם בלמו יוזמות של נשים בעלות הכרה לאומית להתערב ולהביע את דעתן. לכן כמיהות לִבה של חמדה בן־יהודה הן שמדברות מפי גיבוריה בסיפור לוחם שנופיו הם נופי דמיונה. ואמנם, הטיחו לעברה שנטתה להציג מציאות בדויה ומטעה.

סיפור המסע הבדיוני של חמדה בן־יהודה הוא אקט פמיניסטי שמקורו במודעות עצמית: כמו המסע שמשחרר מכבלי המקום, כך הכתיבה בז'אנר ספרות המסע היא תהליך ששחרר אותה, הכותבת.

בת שמונה־עשרה היתה יהודית אייזנברג־הררי כשהתלוותה לאביה ולאהרון אהרונסון במסעם לחיפוש קרקעות לקנייה בעמק יזרעאל בסוף 1904. ברומאן שלה "בין הכרמים" (1947), שהוא אוטוביוגרפיה סמויה, סיפור בדיוני שבו שילבה חומרים ממכתבים, מקטעי יומן וממסמכים שנשתמרו במשפחתה משנת 1885, כותבת "טליה", היא יהודית, ל"זיו", ארוסה באירופה: "נעים לראות את הרי הכרמל הפוריים והעליזים לעומת הרי יהודה השוממים והזועפים. כאן הבינותי את שמחת השרון ואת זעף יהודה. בין השואבות והשואבים ראיתי טיפוסים יפים, ערבים חסונים ובריאים, חטובים נאה ובעלי קומה. בעל הפרדס יכול היה לייצג את יוסף שליט מצרים או את דוד המלך. תלתלים שחורים יורדים על כתפיו, עיניים שחורות בוערות, עור כהה חלק, שיניים לבנות מבריקות, שפתיים אדומות כדם, והוא לבוש כותונת שחורה ומסביב לה שפת ארגמן, אבנט שני על מותניו, נעליים אדומות לרגליו, על ראשו מטפחת משי

שחורה רקומה כסף וזהב, ועגל אדום וציציות זהב מסביב למחלפותיו הארוכות. בידו מקל רועים ועל שכמו רובה ציד. לא יכולתי לגרוע עין ממנו, טיפוס יוצא מן הכלל, יופי מזרחי, בלתי מצוי. הצטערתי מאוד שאינני ציירת וחשבתי בלבי: אם יושבי הגליל שלנו דמו לו ביופים, הרי היינו העם היפה והגזע הנבחר בבני שם."

איזה מבט היא מישירה לעבר הרועה הערבי, איזו סקרנות חושפת פרטים, איזו ישירות חסרת בושה לכתוב כך אל ארוסה. רק במסע מתגלה לעיניה היופי המזרחי המרמז על בריאות וחוסן שהיהודי האירופי צריך להזרים אל דמו הדליל, כדי שישוב ויהיה לעברי הנאה כעברים הקדומים.

אחרי נישואיה נסעה יהודית הררי לפריס ולז'נבה להשתלם בחינוך. אחר־כך ניהלה את בית־הספר היסודי "גאולה". היא המשיכה לכתוב על ההוויה שהכירה וכתבה עליה כבר בנעוריה, על חיי המתיישבים הראשונים במושבות ילדותה, נס־ציונה ורחובות. סיפורי מסעות לא כתבה יותר.

רק נחמה פוחצ'בסקי יצאה למסע העונה על תביעותיה הקשות של ספרות המסע: לבדה, בדרכים לא ידועות (בחלקי זמן שונים), מגלה עולם ומעמידה את עצמה למולו. ב־1908 יצאה עם חברים לטיול מראשון־לציון לירושלים. משם המשיכה לגליל, פגשה חברה במטולה וליוותה אותה ללבנון. חברתה נשארה בלבנון לטיפול רפואי, ופוחצ'בסקי המשיכה לבדה במסע שתיעדה בסיפור "משוט בארץ", שראה אור בכתב־העת "העולם" (ספטמבר 1908): "בבוקר השכם עזבתי עם חברתי, איכרה ממטולה, את צידון היפה ללכת לביירות. הושיבו אותנו עם תורכייה צעירה כבת שש־עשרה (והיא נשואה זה שלוש שנים!) על הספסל האחרון של הדיליז'אנס, במקום שמורגשות בייחוד דפיקות האופנים! וכבדה הנסיעה על־ידי זה לאשה חולה כמו חברתי שנסעה לביירות להתרפאות. על הספסלים הקודמים ישבו **הגברים**, אלה עמודי העולם; לפנינו – שני נערים צעירים. וכמה שביקשנו להחליף אתנו את המקומות – לא הסכימו. אפילו הבקשיש שהבטחנו לא הועיל. אסור הדבר לפי מנהגי המקום. מנהגים יפים!..."

פוחצ'בסקי לבית פיינשטיין נולדה בליטא ב־1869. היא פעלה בתנועת חיבת ציון, ובאה לארץ ישראל עם בעלה יחיאל מיכל פוחצ'בסקי, שעל־פי הצעת הברון רוטשילד היה אחד משישת הצעירים שנבחרו להתמחות בחקלאות ולהיות מדריך חקלאי. ב־1889 עלו ארצה

נחמה פוחצ'בסקי

והתיישבו בראשון־לציון. כמו חמדה בן־יהודה היתה נחמה פוחצ'בסקי מן הכותבות המרכזיות בתקופת העלייה הראשונה, כמוה הושפעה מן הסופראז'יסטיות באירופה וממחזותיו של איבסן. אבל שלא כמוה היא אינה מטיפה בכתביה, אלא מוחה, ממעטת לבדות ממוחה, ומרבה להישען על הממשות שהיא עדה לה. מדוע, היא שואלת במחאה, הנשים כנועות? מדוע אינן מתקוממות נגד הגברים המדכאים, המערערים את ניסיונותיהן להשתחרר ממוסכמות העבר ולקדם את מעמדן וזכויותיהן? מדוע הגברים אינם מניחים לנשים לממש בחייהן את עקרונות התחייה הלאומית שבשמם הם מקימים בית לאומי חדש?

בסיפוריה הראשונים היא מוחה נגד רודנותו של הגבר התימני, מתוך תחושת שותפות ואחווה עם הנשים התימניות שהכירה במושבות. אז עוד האמינה שדיכוי האשה הוא בעיה חברתית שתמצא את פתרונה במאבק חברתי. בשנות העשרים כיוונה את מחאתה נגד הגבר האשכנזי. בסיפוריה מוטבעת חותמת של פסימיות. היא המשיכה במאבקיה לקידום האשה, והיתה האשה הראשונה שנבחרה ברוב קולות לוועד המושבה בראשון־לציון. אבל ביצירתה היא שבה ותוהה האם יש בחיי האשה סיכוי לשינוי שהיא נכספת לו. המסע במזרח התיכון אינו מעודד אשה שוחרת שוויון הזדמנויות כמוה. בכל מקום היא צופה בבעלותו של הגבר על הרחוב, על החוץ. על צידון היא כותבת: "... העיר נקייה והומה מאדם. רוב ימיהם חיים הצידונים ברחובות העיר. פה שותים קהווה, שוחקים בדומינו 'עצמות', פה המה עוסקים גם במסחר... ומרגישים בצידון כי במאה העשרים אנו חיים: על מעקה בית הקהווה מנגן הגרמופון, והמון רב שומע ומקשיב ומביע את התפעלותו... מפליא אותך שברחובות האלה אינך פוגש כמעט בנשים, הגברים רק הם נהנים מן החיים, רק להם ניתנו התענוגים, והאשה כל כבודה בבית פנימה." זהו סיפור המסע היחיד שכתבה, וגם לזה לא היה המשך.

רחל ינאית, בת העלייה השנייה, צעירה חופשית ועצמאית, הלכה ברגל עם חבריה, ומימשה בטיוליה הרגליים את החזון של העלייה השנייה, לכבוש את הארץ בכף הרגל. "יום שבת, חופשיים לנפשנו קמים אנו – אבנר, יונקה ואני – ויוצאים דרומה. הפעם שמנו פעמינו להר הורדוס, הוא ההרודיון. והיום יום חמסין. הקדמנו לצאת עם בוקר וכבר לוהט האוויר כבכבשן. לקחנו עמנו רק מעט צידה – הן אין הדרך ארוכה – וצפחות מים בתרמיל שעל הגב. הפעם עמי גם ה'בולדוג' – אקדח קטן שרכשתי לאחרונה – והחגורה מלאה כדורים. עלי בגדי גבר, שנוח להלך בהם, וכאפייה לראשי, ומראי כאחד הבחורים. אני מליטה פני לבל יכירוני: בחורה בלבוש של גבר בחוצות ירושלים!" ("אנו עולים", עם עובד, הספרייה לעם, 1964.)

גם ציפורה זייד תיארה מסע אחד ב"דברי פועלות", 1930. אבל הפלמ"חניקיות, מוסיפה ברלוביץ, לא השאירו ספרות מסעות, ורחל סבוראי – המטיילת המפורסמת שגברים הלכו אחריה לפטרה – לא פרסמה את מסעותיה בכתובים.

נשים נוסעות כיום לכל מקום, אבל ספרות המסע נשארה גברית בעיקרה. לא הרבה השתנה מאז כתבה לאה גולדברג ב"נסיעה מדומה": "בהערצה ובחיבה מתבוננת אני באוניות הכבדות האלה, היודעות בקלות כזו לחצות את מימי האוקיינוס. ידעתי – הן מוליכות אותי אל אותו שדה הקטל היחיד שבו אני נלחמת על עצמי ובשביל עצמי... הלא אפשר לעצום לשעה קלה את העיניים, לשמוע את רעד התנור הבוער, ולחשוב שזהו המסע שלי, שאני כבר נסעתי. הלא כך הוא – נסיעה ספרותית גם בה יש הרפתקאות וחוויות."

ביבליוגרפיה

• "סיפורי נשים בנות העלייה הראשונה", ספריית תרמיל, 1984.

• "האשה בספרות הנשים של העלייה הראשונה", **קתדרה לתולדות א"י ויישובה**, דצמבר 1989.

המלחמה על היופי

מאת **רחל גיורא**

כששאלתי את אחד מבני האם החברים שלו יפים, הוא כעס עלי: איזו מין שאלה זו? הוא סירב לענות כששאלתי אותו במפורש האם א' יפה, האם ב' יפה. כששאלתי אותו האם הם מדברים ביניהם על בנות במונחים של יופי, הודה כמתחטא שכן. מיד בדק האם שאלותי קשורות למשהו שאני כותבת עליו ל**נגה**. כשאמרתי לו שאני מנסה לכתוב על יופי, לגלג משהו ושאל האם אין לנו דברים חשובים יותר לעסוק בהם.

די תהיתי גם אני. ובאמת, איך אפשר להבין את השקעת האנרגיה הרבה של לוחמות פמיניסטיות בנושאים "לא חשובים" כמו ב"חשובים". מצד אחד, נאסרת הסופרג'יסטית אמילי פנקהרסט במאבק על זכות הבחירה ושובתת רעב בכלא, ומן הצד האחר נכנסת חברתה, מרי ריצ'רדסון, אל תוך הגלריה הלאומית בלונדון, ושוברת בגרזן את מגן הזכוכית סביב פסלה של ונוס.

לעין הזר ייראו שתי הפעולות הללו כבלתי מתיישבות. לשבת בכלא ולשבות רעב כדי להשיג את החירות נראה נכון, או לפחות מובן, הגם שמדובר בנשים. החירות והשוויון נחשבים למהות, המאבק עליהם הוא המאבק על דברים "חשובים". אבל סמלים כמו ונוס? אלה רק השתקפויות. המלחמה בהם נראית כעיסוק בשולי, בתסמונות ולא במחולליה.

גם אני מוכנה להצטרף להבחנה המוצעת כאן בין עיקר לטפל, ולהקדיש את מרצי למלחמה על המהות ולא על התדמיות. אבל מיד אני תוהה, האם זה אפשרי בשבילי. אולי מי ששפר עליו חלקו ואינו משתייך למיעוט מדוכא, יש לו החופש לעסוק רק בעיקר. לגביו, אולי, התדמיות חשובות פחות (וגם זה מוטל בספק). אבל החלש אינו יכול להרשות לעצמו את ההבחנה הזאת. היהודי בחברה אנטישמית יכול להכריז עד קץ הדורות שדתו או מוצאו אינם "חשובים", או השחור שצבע העור אינו מהותי לאנושיותו, או אשה שמינה אינו "חשוב", וכולם יצדקו. אלא שבדיוק על בסיס הדברים ה"לא חשובים" האלה מופלים המיעוטים לרעה. לבני מיעוטים אין הפריבילגיה לקבוע מה חשוב. וכך, טענות הנכונות במישור העקרוני הופכות, במישור הפוליטי־חברתי, להתבטאויות של התכחשות לקיפוח ("אני לא אשה, אני בן־אדם.").

ההבחנה בין מהות להשתקפות שנשענתי עליה כאן, שהיא גם הבחנה בין משהו בעל ערך לבין דבר חסר ערך, היא משהו שקיבלתי מן המוכן, ואולי כדאי לבדוק אותו. אני בת לתרבות המקילה ראש בהשתקפויות, בתופעות, במראה עיניים, במידע שאנחנו קולטים באמצעות החושים, בגופני. אבל באותה עת זוהי תרבות המחפשת ללא הרף קשר בין תוכן לצורה, ואינה יכולה להתייחס אל התוכן ללא הצורה, אל המהות ללא קשר אל הצורה. האמירה "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו" מעידה על נטייה "טבעית" (של מי?) להסתכל בקנקן, וללמוד ממנו על מה שיש בו. ולפיכך, עיצוב הקנקן אינו מחוסר משמעות. הוא נושא משמעות, הוא נושא את כוונת יוצרו.

מי שעיצב את ונוס בכל הדורות ניסה לרמז על המהות. ניתוץ התדמית אינו רק ניתוץ הפסל, או ניתוץ הסמל, ניתוץ הצורה. מעבר לאקט המחאה, יש כאן ניסיון לומר שהענקת המשמעות למושג אשה, במקרה שלנו על־ידי עיצובה החיצוני המסוים, היא שקרית. הניסיון לפגוע בצורה, להשתחרר ממנה, הוא ניסיון עמוק להשיג שחרור מהותי.

מושג היופי בכל התחומים אינו אוניברסלי, ומשתנה ממקום למקום ומזמן לזמן. כמוהו כאופנה, זמני לחלוטין, אף שביחס לנשים הוא נראה לנו כנצחי. בכל אופן, בכל תרבויות היופי שעוצבו על־ידי גברים, היפה בקשר לנשים התקשר לחולשה. לא צריך להרחיק לכת כדי לראות שמה שנחשב לנשי מצטמצם לחולשת הכנוע. המין היפה והמין החלש אינם רק שמות נרדפים לאותו מין, אלא מייצגים אותה מהות: היופי הנשי אין בו כוח.

במלחמה נגד הסמלים, את הפסל הזה, נדמה לי, חשוב לנתץ. לא כל־כך את הקישור בין מין ליופי או בין אירוטיקה ליופי. הצמצום של היופי למיניות שאנו מכירים מן הפרסומת או הקולנוע ואפילו מן האומנות אולי, אינו עיקר הבעיה. הבעיה נראית לי בקשר שבין יופי להעדר שליטה או העדר אוטונומיה. אם יופי מצטמצם למיניות, הרי שזו מיניותו של המתרפס. יופיָן המיני של נשים אינו יופיו של בעל התשוקה, אלא של מושא התשוקה המתאווה להיכבש. למותר לציין שזוהי חולשה המעוצבת בשבילנו כ"משתפות הפעולה" של המין השולט.

המאבק הפמיניסטי נגד הוונוס המשתקפת אלינו מעל מסלולי מלכות היופי או מסלולי הדוגמנות, או סתם מעל דפי "מוניטין־פנטהאוז" כמו מכל מקום אחר שבין הדיאטה לליפסטיק ועד לאכזבה היומית שמנחיתה עלינו דמותנו במראה, אינו מלחמה כנגד היופי. היופי אינו מנוגד לחירות. אמנם החירות פירושה גם החירות מן הדאגה הכפייתית ל"איך אני נראית", אבל זה נראה לי יעד רחוק, כמעט אוטופי. בינתיים, כדי לא "להיות יפה ולשתוק", כדאי ששפתַי לא תהיינה פשוקות בחיוך נצחי, שמותני לא תהיינה לחוצות בחגורה חונקת נשימה, שאוכל לעמוד ביציבות על שתי רגלַי, ורצוי לא על עקב גבוה כדי לא למעוד. אלו הן רק דוגמאות (ראו גם מאמרה של דפנה צור, **נגה** 5, ומאמרו של ששה וייטמן, **נגה** 12).

ובעניין הזה אני דווקא בעד מדונה. מדונה אמנם סדוקטיבית, אך היא משדרת מיניות עם כוח, עם חוסר פגיעות, עם חופש תנועה ובחירה, עם אסרטיביות. בסמלים שלה אין סתירה בין חירות ליופי. ואולי מן הכיוון הזה אפשר ללמוד משהו. אם קשה, בינתיים, לנתק בין צורה למהות למרות שרירותיותו של הקשר, כדאי לפחות לשלוט בצורה. היופי שלנו יכול לקבל את המשמעות שאנחנו, ולא הגברים, נבחר להעניק לו. ואז יש סיכוי שלא יצומצם רק למיניות או למופעי חולשה. הוא יהיה מגוון, מפני שיחסם של סובייקטים אל עצמם אינו סטריאוטיפי וחד־ממדי אלא מורכב. חופש הבחירה שלנו יורחב. נוכל לחשוב על עצמנו לא רק מנקודת המבט של המתבונן, אלא גם מנקודת המבט שלנו.

מאת **ארלה דאור**

הקוראת

ראיון עם ד"ר

תחת הכותרת ביקורת ספרות פמיניסטית אנו מוצאים קשת רחבה של גישות, שנקודת המוצא שלהן היא שיש לבחון את הספרות ואת ביקורת הספרות מהמסד ועד הטפחות. כל מה שנחשב כנתון, או כאמת אבסולוטית, נגזר למעשה מתפישת עולם מאוד מסוימת, והפמיניזם קורא עליה תיגר בכל הדיסיפלינות האקדמיות ותחומי החיים השונים.

ביקורת ספרות פמיניסטית היא ניסיון לחשוף את תפישת העולם הזו, ואת העקרונות שהדריכו את המסורת הספרותית ואת יצירת הקנון הספרותי. הקנון הספרותי הוא אוסף יצירות הספרות המקובלות על העוסקים בספרות שהן היצירות המרכזיות בתרבות. כלומר, אלו הן היצירות שעליהן יש קונסנזוס תרבותי, הן המופיעות באנתולוגיות ואותן מלמדים במוסדות להשכלה. הביקורת הפמיניסטית חוקרת את הקריטריונים האסתטיים והאידיאולוגיים המשמשים כאמות מידה בטקסטים ספרותיים, את אסטרטגיית הקריאה ואת תהליך פענוח הטקסטים. היא מנסה להראות, מחד גיסא, עד כמה אלה אכן תוצאה של הטיה גברית, ומאידך גיסא מנסה לבנות מסגרת אלטרנטיבית, שתכלול בתוכה נשים, את נקודת המבט הנשית ואת הקול הנשי.

בשיחתי עם ד"ר חנה וירט־נשר, ראש החוג לאנגלית באוניברסיטת תל־אביב, התרכזנו בעיקר בשאלת אסטרטגיית הקריאה – הקריאה והענקת המשמעות מנקודת מבטה של האשה.

נהוג לחשוב, שכתיבה יכולה להיות מקורית וחדשנית, בעוד שהקריאה היא בעצם פאסיבית ותרומתה אינה בתחום המקוריות והחדשנות.

חדשנות בספרות לא חייבת לבוא דווקא מן הכתיבה. גם הקריאה והאופן שבו אנו מפענחים טקסטים יכולים להיות יצירתיים. אין קורא/ה נאיבי/ת – יש מסורת של קריאה ופירוש טקסטים, שכוללת זרמים רבים, והקריאה אינה נאיבית. אולם, האשה הקוראה אינה חייבת להסכים עם הפרשנות הקונבנציונלית, אין צורך לקבל את הקונסנזוס.

את מציעה, אם כן, לקרוא את הטקסטים באופן שונה, באופן מודע, בצורה שאינה מקבלת את המוסכמות החברתיות.

חוקרת הספרות האמריקנית ג'ודית פטרלי (Judith Fetterly) במאמרה "הקוראה הסרבנית" (The Resisting Reader), ניתחה ספרים קלאסיים שהפרשנות עליהם מקובלת ונחשבת אובייקטיבית, והראתה כי יש להם נקודות תורפה, הם לוקים בסתירות פנימיות שמקורן בגישה הפטריארכלית שעומדת ביסוד הכתיבה וביקורת הספרות.

הקוראה הסרבנית היא, אם כך, הקוראה המודעת. האם זו הגישה הפמיניסטית לקריאה?

הגישה הפמיניסטית הביאה לשינוי בהתייחסותנו לטקסטים. השאלה היא לא רק איך קוראים, אלא בראש ובראשונה מה קוראים. וליתר דיוק מהו הקנון הספרותי. נהוג היה לחשוב, שבעוד שיצירות בנות זמננו אינן מספיק מרוחקות כדי שנוכל לשפוט אותן באופן אובייקטיבי, הרי הקנון הספרותי הקלאסי הוא קבוע ועומד, ואינו ניתן לשינוי. אולם, משנות ה־60 ואילך נערכת רביזיה מתמדת של הקנון הספרותי של העולם המערבי. הדבר לא קרה בזכות הגישה הפמיניסטית בלבד, אלא גם בזכות התפתחות גישות אתניות שונות, שהעלו מחדש את השאלה לגבי מה נחשב יצירה מרכזית בספרות, ומה נחשב שולי.

אם החלו לתהות מדוע יצירה נחשבת שולית ואינה נכללת בקנון הספרותי, הרי שמעמד הקנון מתערער ויצירות שנחשבו שוליות יכולות לקבל סטטוס חדש. האם זה מה שקרה לספרות הנשית?

נשים שהגיעו לעמדות כוח באקדמיה התחילו להשפיע על בחירת הטקסטים הנלמדים. הן פעלו למען מימוש הזכות לבחור את היצירות הנלמדות. הדבר הביא לרביזיה ולשינוי הטקסטים הנלמדים. בארה"ב התחוללה מהפיכה של ממש. יצירות רבות של נשים פשוט נגאלו, הועלו מתהום הנשייה וספרות הנשים קיבלה סוף־סוף קול משל עצמה.

האם הנשים מצאו קול משל עצמן במסגרת המסורת? לגבי האשה הרי כל המסורת הספרותית העשירה של העולם הפטריארכלי מהווה כשלעצמה בעיה. מצד אחד, אי־אפשר לחקות את האבות כמודלים ספרותיים, מצד שני אי־אפשר לבנות לגמרי מחדש מסורת ספרותית.

אחת הדרכים היא להוסיף פרספקטיבה נשית למסורת הקיימת. וירג'יניה וולף משמשת דוגמה טובה. כמעט בכל רומאן שלה היא חיקתה במכוון ובמודע ז'אנר ספרותי קיים, רק שינתה אותו מעט, העניקה לו פרספקטיבה אחרת, נשית. וכך היא עברה מז'אנר לז'אנר, שואלת מיתוסים קיימים וחותרת תחתם. לדוגמה, הז'אנר של רומאן ההתבגרות. הגיבור הוא נער צעיר שבמהלך הרומאן חווה חוויות, קונה ניסיון ומתבגר. סוף הרומאן הוא סוף תהליך ההתבגרות, הנער הופך לגבר המוכן לחיים.

אצל וירג'יניה וולף, גיבור הרומאן "The Voyage Out" הוא לא נער אלא נערה, אשה צעירה. הספר, בהתאם לז'אנר, מתאר את תהליך התבגרותה, תהליך השופך אור על האשה ועל מקומה בחברה. כאשר הגיבורה רוצה לנגן בפסנתר, נאמר לה כי מוטב לה להימנע מכך, כיוון שאימוני הנגינה עלולים לפתח אצלה את שרירי הידיים ולגרוע מנשיותה. הדרך היחידה הפתוחה בפניה לרכוש השכלה היא באמצעות גברים. הגברים המחזרים אחריה הם הבוחרים עבורה את הספרים שהיא קוראה. במהלך הספר הגיבורה מתארסת ולקראת סופו היא עומדת להגשים את הייעוד הנשי – היא עומדת להינשא. אולם, שלא כמו ברומאנים המקובלים של הז'אנר, שבהם תהליך ההתבגרות מכין את הגיבור לקראת חיים בוגרים, אצל וירג'יניה וולף ההתבגרות וההתפכחות מסתיימות במוות, הגיבורה מתה.

אצל סופרות שחורות, היה תהליך ההשתלבות שלהן בזרם הכללי של המסורת מסובך אף יותר. שכן הן נאלצו להתמודד לא רק עם שאלת המין, אלא גם עם שאלת הגזע, ודרך הצגתו בספרות שהיתה רובה ככולה "לבנה". היה עליהן להתמודד, למשל, עם ויליאם פוקנר, שהציג את האשה השחורה בספריו כסמל הסבלנות והסבל עלי אדמות. הסופרות השחורות היו צריכות איפוא לצאת נגד הסמל, לקום ולומר: "זו לא אני. אני לא רוצה להחזיק מעמד בכל הסבל הזה, אני לא רוצה שזה ורק זה יהיה הגורל שלי." מלבד זאת, היה עליהן לקרוא תיגר על כל הסופרים־הגברים השחורים. אליס ווקר, בספרה "הצבע ארגמן", כיבסה את כל הכביסה המלוכלכת בפרהסיה. ואין ספק שהעלתה את חמתם של הסופרים

הסרבנית

חנה וירט־נשר

השחורים.

זוהי בעצם צורת ההתמודדות של האשה הסופרת, אך מה על האשה הקוראת, איך היא מתמודדת? האם יש קריאה נשית? האם האשה קוראת באופן שונה מגבר? האם הקריאה הספרותית אינה ניטראלית, חסרת מין וגזע?

מלמדים אותנו כי קורא הוא קורא, ללא הבדל מין, גזע או לאום. מלמדים אותנו שהספרות היא מעבר לשאלות הללו. שבקריאת ספרות המין הוא ניטראלי, הקריאה היא א־גזעית, א־מינית. ובאמת, המבקרים, שעד שנות ה־60 היו ברובם המכריע גברים, אכן חשבו שקריאתם היא ניטראלית, נטולת סממנים מיניים. אחת הדוגמאות המפריכות טענה זו היא זו של אירווינג האו (Irving Howe), מבקר ספרות אמריקני נודע. האו שיבח והילל את הפרק הראשון ברומאן של תומאס הארדי "ראש עיריית קאסטרברידג'", שם מוכר מייקל הנצ'ארד (Michael Henchard) את אשתו ואת בתו התינוקת. וכך הוא כותב: "להתנער מהאשה... מטענותיה האילמות, מהפאסיביות המשגעת שלה, לברוח לא על־ידי התחמקות, אלא על־ידי מכירה פומבית של גופה לזר, כמו שמוכרים סוס ביריד, וכך... להשיג הזדמנות שנייה – במשיכת קולמוס זו שהיא כה מושכת, מתחיל הספר..." האו חשב שהוא מדבר בשם כולנו, שהוא מביע משאלה, שאיפה של כל אחד ואחד מאתנו. כאילו מובן מאליו כי כולנו, הקוראים, חולמים על זה.

האין זה ברור שאשה, אלא אם כן היא מזדהה לחלוטין עם התרבות הזכרית, תחווה חוויה שונה לחלוטין כאשר היא קוראת את הפרק הזה. יתר על כן, התמונה שהאו מתאר אינה נאמנה לספר; היא בנויה על הפנטזיות שלו, ולאו דווקא על המתרחש בנפשו של הנצ'ארד. הארדי מספר מעט מאוד על היחסים בין הנצ'ארד ואשתו, יחסים שוליים לעלילה.

דוגמה נוספת להשפעה העמוקה של מינו של הקורא על פרשנות הטקסט היא הפירוש שנתנו המבקרים לסיפורו של ד.ה. לורנס "האשה שרכבה למרחב" ("The Woman Who Rode Away"). במרכז עלילתו עומדת אשה נשואה, בת המעמד הבינוני הגבוה, המתגוררת בניו־מכסיקו בארה"ב. יום אחד היא עולה על סוסה ורוכבת למרחקים, להרים. היא נחטפת על־ידי שבט אינדיאנים, המתוארים כבעלי אנרגיה מינית שופעת. הם הופכים אותה לכעין אלה, מביאים אותה לידי התפשטות בפומבי, ובסוף הסיפור היא מועלאת קורבן לאל השמש כשמולה מזדקר סמל פאלי.

במשך שנים טענו המבקרים, כי הספר כתוב בז'אנר של ספר מסעות של חיפוש (Quest). הגיבורה משתחררת אט־אט מעולמו החומרני של המעמד הבינוני, וכמו בכל מסע חיפוש מרחיבה את אופקיה. חייה הרגשיים מתפתחים והיא מגיעה להבנה, להתמזגות עם היקום.

האם גם את מבינה כך את הספר?

לא. כל פעם שאני קוראת את הסיפור הוא מעביר בי צמרמורת, כי אני מרגישה מה שבוודאי מרגישה כל אשה הקוראת את הספר. עבורי זה אינו סיפור של חיפוש, של גילוי עצמי. להיפך, זה סיפור של השפלה, השפלה עד רצח. הפאלוס, הוא האל, זה המסר שיש להבין.

זה סירוב מוחלט לקבל את הפירוש המקובל של הטקסט, וקריאת תיגר נגד ההטיה הגברית שבתבנית הפטריארכלית. אולם, כאן מדובר בטקסט אחד, בקריאה אחרת של טקסט מסוים. האם הגישה הפמיניסטית הביאה גם לשינוי באינטרפרטציה של ז'אנר שלם? האם ניתנו פירושים חדשים לז'אנרים קיימים?

הרומאן הגותי הוא דוגמה טובה לשינוי בזווית הראייה. ברומאן הגותי האשה מתוארת בדרך כלל כשד או כמפלצת. אדגר אלן פו, בספרו "נפילת בית אשר" ("The Fall of the House of Usher"), מתאר נצר אחרון למשפחת אצילים, רודריק אשר, הקובר את אחותו בעודה בחיים. בסוף הסיפור מצליחה האחות לפרוץ מקברה ולחזור אל אחיה. בחיבוק היא מפילה אותו, והבית שיסודותיו התערערו קורס על שניהם.

מה הם ההסברים המקובלים לגבי הז'אנר הזה?

הז'אנר הגותי מודע מאוד למעמד החברתי, מדובר תמיד במשפחה אצילית, בארמון שכל רוחות הרפאים בו הן רוחות של האריסטוקרטיה. האריסטוקרטיה באה לרדוף את המעמד הבינוני. זה הצד החברתי. ההסבר הפסיכולוגי הוא של הדחקה: מה שהדחקנו חוזר אלינו.

אם נחזור לרומאן של פו, השאלה המתעוררת היא מדוע קבר רודריק את אחותו בעודה בחיים? הרי היא בת אצילים, בת המשפחה?

רודריק הוא כולו רוחניות, אין בו כמעט שמץ של גשמיות. הוא מחפש טוהר. אולם אחותו, בהיותה אשה, פוגמת בטוהר. היא פוגעת, או עלולה לפגוע, בכליל השלמות של השושלת. אם רוצים שושלת נקייה מאב לבן, צריך להיפטר מן האשה.

האם זו הסיבה שהאשה ברומאן הגותי מתוארת כמפלצת?

לפי הפרשנות הפמיניסטית האשה מתוארת כמפלצת, כי היא מסמלת את האיום על טוהר השושלת. יתר על כן, האשה היא זו המזכירה לנו תמיד שכולנו בשר ודם – ילודי־אשה.

האם זו דמות האשה הרווחת בספרות?

דמות האשה אינה בהכרח מפלצתית, יש רפרטואר רחב של דמויות נשיות בתרבות

המערבית. אולם, צדקה סימון דה בובואר שאמרה כי האשה היא, בדרך כלל, האובייקט, היא האחר.

בחלק ניכר מהספרות האנגלית והאמריקנית האשה היא היפוכה של משאת נפשו של המחבר. מארק טווין רצה להשתחרר מהעולם התרבותי, הוא שאף אל המרחבים; אצלו האשה היא הקושרת את הגבר בכבלי התרבות.

פוקנר שאף אל המופשט, לפיכך האשה אצלו מסמלת תמיד את הקשר לאדמה. **האשה היא, איפוא, היפוכן של שאיפות הגבר, והצורה שהיא לובשת נקבעת לפי מערך הציפיות הנובעות מהשקפת העולם של הגבר.**

לפעמים מסמלת דמות אחת גם את חווה, סמל להרס התרבות, וגם את מריה הקדושה. דוגמה טובה היא תמונת הפתיחה של הספר "אות השני" ("The Scarlet Letter") של נתנאל האותורן (Hawthorne). הספר פותח בתיאור אשה הניצבת על במה ומחזיקה תינוק בידה. המקום הוא יישוב פוריטאני והזמן הוא ראשית ההתיישבות בארה"ב. אנו חוזים במעמד של ענישה: האשה מוענשת, מוכלמת ברבים ומנודה מן הקהילה.

האותורן מספר שהיא נראית כמו מריה הקדושה החובקת את ישו בזרועותיה. מריה הקדושה ביישוב פוריטאני באמצע המאה ה־17 באמריקה – מה יכול להיות גרוע מזה בעיני הפוריטאנים? הרי מריה היא סמל הכנסייה הקתולית, השטן בהתגלמותו!

כבר בדף הראשון נגוז החלום האוטופי להקים יישוב אוטופי בעולם החדש, האשה היא זו שקלקלה אותו.

האין אנו מתרכזות בסטריאוטיפים הנשיים שיצרו גברים, ולומדות רק מה שהגברים חושבים שעל הנשים להיות?

זו בעיה קשה, כי אנחנו בנותיהן של האבות, אותם אבות שיצרו את המסורת התרבותית שאנו חיות בה. אחת הדרכים הפתוחות בפנינו להתמודדות היא להיות קוראות סרבניות, לקרוא נגד הזרם, נגד הכיוון. לקריאה המודעת יש חשיבות רבה. היא מציעה בין היתר זווית ראייה נוספת, היא מרחיבה אופקים ופותחת בפנינו עולמות חדשים.

משיחה זו עם ד"ר חנה וירט־נשר עולה כי הדרך שבה אנו קוראים ומבינים טקסט ספרותי תלויה בצורה ובאופן שאנו קוראים ומבינים את המציאות. כלומר, הבנת הטקסט תלויה בהשקפת העולם שלנו, בדרכנו להתבונן בעולם שמסביבנו ובאופן שאנו רואים זה את זה. כפי שניסח זאת הרולד בלום, מבקר ספרות אמריקני, "אתה יכול לקרוא רק את מה שהינך" ("That what you are that only you can read").

אלא שבלום התעלם מהחשיבות העליונה של מין הקורא בתהליך הקריאה. ואין ספק שאם אנו קוראים רק את מה שהיננו, מינו של הקורא תופס מקום מרכזי. אם נלך לפי המודל של בלום, הרואה בביקורת הספרות ובקריאה תהליך דינאמי, דיאלוג בין הקורא ובין הטקסט, הרי הקוראת הסרבנית מביאה אתה השקפת עולם חדשה, ראייה שונה של המציאות. היא מפתחת עם היצירה דיאלוג שונה, דיאלוג חדש.

ברשימה "התגלותה השנייה של אפרודיטה" מציגה ד"ר חנה וירט־נשר פרשנות ספרותית חדשה, מודל לז'אנר חדש, ז'אנר ספרות נשים, שהוצע לאחרונה ע"י סנדרה גילברט וסוזן גובר, מבקרות ספרות אמריקניות.

התגלותה השנייה

בספרן "שטח הפקר" ("No Manfls Land") מציעות סנדרה גילברט וסוזן גובר, מבקרות ספרות אמריקניות, מודל לז'אנר חדש – ז'אנר של ספרות נשים. מנקודת ראותן, כל ספר המשויך לז'אנר זה מעלה שוב את סיפור המאבק האמביוואלנטי, הכואב, הזועם לפעמים, שמנהלת אשה סופרת עם ספרות הגברים. כקוראת מושבעת של סיפורים ומעשיות, אתמקד בגישתן של גילברט וגובר אל הנאראטיב באמצעות מקרה המבחן: סיפורה של קייט שופן "ההתעוררות" ("The Awakening")*. אתעכב על חשיבות תרומתן של המבקרות ועל דרך פרשנותן המיוחדת לטקסט זה. פרשנות זו חושפת אלמנטים שנעלמו מעיני מי שקראו אותו לפי הגדרות ז'אנריות אחרות, המהוות חלק בלתי נפרד מביקורת הז'אנרים המקובלת.

"ההתעוררות", שיצא לאור ב־1899, הוא סיפורה של אשה נשואה, בת המעמד הבינוני בחברה קריאולית, שאינה שבעת־רצון מחייה כאשה וכאם, המתעוררת בהדרגה אל חיים של הנאה חושנית ושל עצמאות. הסיפור נמסר על־ידי מספר, המציג את הדברים מנקודת ראותה של הגיבורה. כך מתוארים קשריה עם שלושה גברים – בעלה ושני מאהביה – ידידותה עם נשים המייצגות אלטרנטיבות קיצוניות לחייה שלה, ולבסוף פירודה מרצון מבעלה ומילדיה ושיבתה האניגמאטית אל הים, היינו, שקיעה מחדש, רומאנטית, חושנית והתאבדותית, במה שאנו נוהגים לכנות כיום "אחדות אוקיינית".

הספר מתאר חברה ואקלים בעלי צביון מיוחד משלהם, ובה בעת מזכיר גם מיתוסים וארכיטיפים כלליים. הוא עורר תגובות שונות מצד הביקורת, החל בהתקפה ודחייה וכלה בשבחים. בעקבות זרמים חדשים בביקורת הספרות, זרמים קרובים לנו יותר בזמן, הוסט ספר זה משולי הקאנון האמריקני אל מרכזו.

מפרשים קודמים לגילברט וגובר ניסו להסביר את הסיפור במונחים של ז'אנרים קיימים, שלכל אחד מהם נאראטיב אופייני לו, וליתר דיוק, ניסו לסווג אותו אם כרומאן אמריקני ואם כרומאן אירופי.

נבחן תחילה את המודל האמריקני. לפני מספר שנים הראתה נינה ביים, בחיבורה "מלודרמות של גבריות מאוימת", כיצד הגדרות רווחות של הספרות האמריקנית הוציאו מכללן, בשיטתיות, נשים סופרות. בהסתמכה על יצירות ביקורת אמריקניות קלאסיות, שנושאן הוא הגדרת הרומאן האמריקני כז'אנר, כגון "אדמה בתולה" של הנרי נאש סמית, "האדם האמריקני" של ק.וו.ב. לואיס, "הרומאן האמריקני ומסורתו" של ריצ'רד קייס, ו"אהבה ומוות ברומאן האמריקני" של לזלי פידלר, קובעת ביים בין היתר שמרבית המודלים הללו של ספרות לאומית הם ואריאציות על התימה הבאה:

היחיד האמריקני הנמצא במצב של עימות, העצמיות האמריקנית הטהורה המתנתקת מנסיבות חברתיות מסוימות ומוגדרות, ונוהה אחר ההבטחה הגלומה באידיאה שאמריקה מייצגת. זו הבטחה רומאנטית מעיקרה, האומרת שבמדינה חדשה זו, המשוחררת מכבלי ההיסטוריה וממקריות חברתית, כלומר, מהשתייכות מעמדית מקרית, יש ביכולתו של אדם להגיע להגדרה עצמית מלאה. מאחורי הבטחה זו מסתתרת ודאות גמורה שהיחיד קודם לחברה, שיש לו קיום משמעי הקודם לזה של החברה ואף נפרד ממנו, ואשר בו

של אפרודיטה

תרגום **אביבה ברק**

הוא מוצא את עצמו... תכונת היסוד של אמריקה היא היותה ארץ פראית ובלתי מיושבת, ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות, מדיום שהיחיד יכול לחרות בו, ללא הגבלה, את גורלו האישי ואת טבעו. בעקבות זאת, הציעו תיאורטיקנים של הספרות האמריקנית כל אחד את גרסתו המיוחדת לנאראטיב המשותף.

לטענתה של ביים, מודל של ספרות לאומית חייב בהכרח להוציא מתחומיו טקסטים שאינם מצייתים לכלליו, ואף כי היא דנה בעיקר בספרות שנכתבה בידי נשים, המעלה דמויות נשיות ומשוללת מה שקרוי בפיה "ניידות מתקבלת על הדעת", הרי הנחתה זו תקפה גם לגבי ספרות אתנית. שאלתי היא, מה קורה אם ספר כמו "ההתעוררות" מתאים לכאורה להגדרה זו, למעט כמה אלמנטים בלתי מתיישבים שאת קיומם יש לנמק? מה קורה אם הדמות הראשית איננה גבר, אלא אשה, ובמקום הקלברי פין היוצא אל המרחבים, או במקום נאטי בומפו (גיבור ב"מוהיקני האחרון") העושה דרכו אל היער, או פרדריק הנרי (הגיבור הראשי ב"הקץ לנשק" מאת ארנסט המינגווי), והאמפרי בוגארט (ב"קזבלנקה") הפוסעים אל תוך הגשם בלעדי נשותיהם, אנו עומדים מול עדנה פונטלייה השוחה אל לב ים? אחת מן השתיים: או שמחליטים שלא מדובר בזרם ספרותי אמריקני מרכזי אלא בסיפורת שולית שחשיבותה מעטה, משום שהדמות המרכזית בה איננה גבר ומשום שדחיית החברה מתבטאת בהתאבדות, או שמנסים לתרץ זאת במסגרת המודל שהוצב. המבקרים העלו את שתי האפשרויות הללו, ובמקרה השני, הגדירו זאת כך: "'ההתעוררות' מפתח את נושא הגילוי העצמי, התופס מקום כה נכבד ביצירותיהם של הסופרים הטראנסצנדנטאליים. המחברת מציגה את הגיבורה שלה במונחים המזכירים את גיבוריו של מלוויל – דמות שוכנת לבדד, נשמה מורדת הנלחמת במגבלות שכופים עליה החברה והטבע, ומשלימה בסופו של דבר עם תבוסה שאינה כרוכה בכניעה" (גריפין וולף).

כדי שסיפורה של שופן יהלום את מסגרת הז'אנר הלאומי הזה, צריך היה המבקר הנ"ל להתעלם מהיבט יסודי המשותף למרבית המודלים המסורתיים, ולפשט את המודלים פישוט יתר כדי שיהלמו את הספר, ודבר זה מועד לכישלון. לעומת זאת, ומתוך הדגשה שמדובר ברומאן אמריקני, הציבו מבקרים אחרים את הספר במסגרת תת־קבוצה מצומצמת יותר של הספרות האמריקנית, היינו, בנאטורליזם של שלהי המאה, וראו בעדנה פונטלייה אשה סוטה המונעת בכוח האינסטינקטים, דמות מקבילה למאגי של קריין ולאחות קארי של דרייזר. אבל כבר הפסקה הראשונה של "ההתעוררות" יש בה כדי להעיד, שעמדה ממין זה דומה דמיון קלוש ביותר לעולמה הסיפורי של שופן.

במקביל לפרשנויות הללו, נעשה ניסיון להבין את "ההתעוררות" על סמך מודל ז'אנרי של הרומאן, הרואה בעדנה פונטלייה דמות מקבילה לזו של מאדאם בובארי. בפרשנות זו ממלאות תפקיד הגדרות שונות של הרומאן. הרומאן יכול להיות סיפורו של קשר לא מספק בין הנפש לבין המציאות, לפי משנתו של לוקאץ', כלומר, כל רומאן מהווה כעין הדגמה לדרך שבה הנפש, גדולה וחורגת מעבר לייעודים שהגורל עשוי להציב בפניה, מובסת בהכרח, בעוד החברה יוצאת כמנצחת. אבל, לגרסתו של טרילינג למשל, הרומאן מהווה תמיד חיפוש אחר המציאות בעולם החברתי, והחומרים המשמשים בסיס לניתוחו הם מנהגים ואורחות־מוסר. ובעיני רנה ז'יראר, הרומאן הוא תמיד ביטוי לתשוקה משולשת, סיפור הנצחה של התשוקה באמצעות אבסטרקציה ותיווך; ודון קישוט הוא הארכיטיפ של כל המודלים הללו גם יחד. לפיכך מתחו קוראי "ההתעוררות" קו דמיון בין עדנה פונטלייה לבין תשוקתה המתווכת ושאיפותיה הרומאנטיות של אמה בובארי, התובעות מחיר שסופו מוות. אבל בסיום הרומאן "ההתעוררות", אין אנו משוכנעים שהעולם אינו מסוגל לספק את תשוקותיה הרומאנטיות של עדנה פונטלייה. הסיפור מסתיים בחוויה מיסטית החומקת מכל הגדרה ז'אנרית.

בנקודה זו תופסת מסורת ספרות הנשים של גילברט וגובר את מקומה. לשיטתן, "ההתעוררות" הוא סיפורת נשית השואבת את השראתה מן ההדוניזם של שלהי המאה, ובוחנת אותו מחדש במגמה להעמיד מיתוס פמיניסטי של אפרודיטה/ונוס כאלטרנטיבה למיתוס המערבי והפטריארכלי של ישו. שופן ביקשה "לצקת חיים חדשים בקיומה הפאגאני של אלת האהבה ולדרוש עליו חזקה." וכפי שמעידה כותרת הפרק העוסק בסיפור זה, היינו, "התגלותה השנייה של אפרודיטה", מדובר בסיפור הממפה את "המטמורפוזה המיתית", שבאמצעותה דומה כי עדנה פונטלייה נכנסת בהדרגה אל עולם בדיוני, ממלכת זהב שבה המיתוסים יוצאי־הדופן הם ממשות, ומציאות יומיומית היא מיתוס גרידא. במובן מסוים, טוענות גילברט וגובר, מדובר כאן באנטי־בובאריזם, או בתמונת ראי שלו.

ובאשר לסיומו הבעייתי של הסיפור, שגם המבקרים מזרם התרבות האמריקנית וגם מבקרי הרומאן לא הצליחו לפרשו פירוש מניח את הדעת, טוענות גילברט וגובר שלפנינו ז'אנר חדש לגמרי, ושבמשפט האחרון של הסיפור עדיין נמצאת עדנה פונטלייה, השוחה אל לב ים, בתנועה. ואחרי ככלות הכול, הן שואלות, מנין לנו שעדנה אכן מתה? במקום שמבקרים אחרים בחרו לראות התאבדות, ראו הן תנועה מתמדת לקראת המיתי והפאגאני, לקראת לידה מחדש, "לקראת ז'אנר שבכוונתו להציע לנשים מציאויות חדשות על־ידי מתן פאראדיגמות מיתיות חדשות, שבאמצעותן ניתן להבין את חייהן של הנשים."

גילברט וגובר עצמן מודות, שקריאה ממין זה היא היפרבולית במידת מה, ואינה מתכוונת לדחוק לגמרי את רגליהן של פרשנויות המכבדות את כוונותיו הברורות יותר של הטקסט. עם זאת הן מצאו דרך להצדיק את כוחם הרב של הספר, של הנעימה השלטת בו ושל התימה המרכזית שלו. והן עשו זאת בהעניקן לשופן מעמד אמביוואלנטי, מעמד שהמציאו־גילו מחדש, של אשה־סופרת ההולכת בעקבות סופרים גברים קודמים להן, כוויטמן וסווינבורן, אבל פורצת לה, בד בבד, דרך כיוצרת של מיתוס פמיניסטי.

* הרומאן "ההתעוררות" מאת קייט שופן תורגם לעברית ויופיע בקרוב בהוצאת "כתר".

הפמיניסטית והדולפין – כמה מחש

״תסתכלי בטבע. תסתכלי על בעלי־החיים. שמה אין שום שוויון. אז מה את רוצה, מה? שנתנהג בצורה לא טבעית?״

״מישהו מפריע לך להיות רופאה? עורכת־דין? ראש ממשלה? אל מי אתן באות בתלונות? בימינו, אם נשים לא משיגות זה סימן שהן פשוט לא רוצות.״

״האשה אלוקית יותר מהגבר. בגלל זה אין לה מה לחפש בחיים הציבוריים.״

״האשה ארצית יותר מהגבר. בגלל זה נשים לא יוצרות תרבות.״

״תגידו ישר שאתן רוצות לסרס אותנו, וזהו.״

״תגידו ישר שאתן נגד ילדים. משהו באינסטינקט האמהי שלכן פגום.״

״כל אשה מעריצה פאשיסט – את זה לא גבר אמר. נו, אז מה תגידי עכשיו?״

מי לא נדרשה פעם להציג את הטיעון הפמיניסטי כולו על רגל אחת. יש משהו מתסכל בחוויה הזאת. שנים של דיונים דקים ומתוחכמים על ספרות נשים, על שיפוט מוסרי נשי וגברי, ועל פחד מהצלחה, אינן מספקות תמיד הכשרה טובה להסברה יעילה. כמו איזו אשת שמאל סטריאוטיפית, יושבת ״טעמון״, המורגלת במריבות שמאל בשמאל, ונאלמת דום מול שצף הדיבור של נהג מונית סטריאוטיפי, כך אני מתקשה לחזור לאלף מול הצהרות שוביניסטיות מהסוג הפרימיטיבי, ונגררת לא פעם לשיחות לא שיחות, שאינן מתאפיינות דווקא בהיגיון או ביכולת שכנוע.

מאיפה אפשר להתחיל בכלל? משפטים מהסוג שהוצע כאן יוצרים לעתים תחושת חוסר ישע, וחוסר ישע מוליד זעם, אשר אצלי לפחות איננו משפר את היכולת התקשורתית. אפשר היה לוותר מראש ולחזור אל החברות הטובות והמבינות עם עוד סיפור עצוב חדש־ישן, וכולנו נתמרמר יחד, ונעמוד גאות וצודקות לבדנו בפינה, כי בעצם לעתים די נעים להיות במיעוט שרואה את האור. די נעים, אבל לא מהפכני, משום שמיעוט אליטיסטי ובלתי תקשורתי מחזק את כל התפישות הסטריאוטיפיות, ותורם בסופו של דבר לאיבון החברה.

המהפכה הפמיניסטית היא אולי המהפכה המעניינת ביותר בהיסטוריה, משום שהיא פועלת לשינוי מוחלט של התודעה ושל התרבות. שינוי כזה מותנה במידה רבה בחינוך ובהסברה, כך שיחסי הציבור הופכים לחלק מהותי של הפעולה המהפכנית, ואינם רק ספח לוואי הכרחי.

כל שיחה עם אשה או עם גבר על תפקידי המינים יכולה להיחשב למעשה פוליטי, ומעשה פוליטי ראוי לתכנון בכוונה להצליח, ולא להישאר במיעוט האנין והצודק. סדרה של התנסויות הסברתיות עלובות הביאה אותי לניסיון לנסח לעצמי כמה כללי אל תעשי לשיח פמיניסטי ראשוני, עבור אחת כמוני, שאיננה בוטחת תמיד בכוחה לסחוף המונים בכיכר.

הנושא הפמיניסטי כשלעצמו סבוך דיו, ולפיכך אין טעם להעמיס על דיון פמיניסטי סוגיות נוספות. שיחה הכוללת בתוכה זכויות נשים, מצב השחורים בדרום אפריקה, השמדת היערות ובעיית יבוא הטונה וגורל הדולפינים – נועדה מראש לכישלון. גם אם בסתר לבי אני יודעת שכל הנושאים הללו קשורים אלה באלה, הסיכוי להעביר זאת למישהו בשיחה מקרית הוא אפסי. אסתכן בעמדה בלתי פופולרית ואטען שבישראל 89', כל צירוף מסוג פמיניסטיות למען איקס, כשהאיקס הזה איננו זכויות נשים, הוא צירוף בלתי יעיל. אילו היתה מטרתנו לכבוש את כל עמדות השלטון, ומשם לנהל את החברה, היה אולי צורך בגיבוש עמדתנו לגבי יבוא הטונה, אך לעת עתה לפחות מטרה זו איננה נראית ריאלית. בדומה לכך, אילו היינו פורשות מן החברה הקיימת ומייסדות את חברת הנשים האוטופית, גם אז היה בכך טעם. אך במצב הקיים, מניפסטים רחבים מדי רק מחזקים את הדימוי הסטריאוטיפי של תנועת הנשים.

החברה הישראלית עמוסה בסטריאוטיפים קשוחים. מכיוון שכך, בהרבה מקרים איש אינו מרגיש צורך להקשיב לך. יודעים כבר, יודעים מה את עומדת להגיד. אם את פמיניסטית את גם שמאלנית אוהבת ערבים שונאת מסורת ואנטי משפחה. את גם בטח עומדת לך שם ביום שישי בכיכר, עם כל השחורות האלה, שונאות ישראל. נכון? לא נכון. ההפתעה שבשבירת סטריאוטיפים יכולה לעתים ליצור הקשבה אמיתית. אילו היתה גאולה כהן מתגייסת לקידום זכויות הנשים, אני משערת שיכולת השכנוע שלה היתה גדולה מאה מונים משלי. מכיוון שאינני גאולה כהן, המינימום שאני יכולה לעשות הוא להשתדל שלא להשתבץ מיידית לתוך הסטריאוטיפ.

אישית, אני נמנית עם הגורסים שיש דמיון רב בין שוביניזם לאנטישמיות. אך העמדה הזאת איננה מצדיקה רטוריקה קורבנית פרנואידית. לא כל גוי ינק אנטישמיות עם חלב אמו, ולא לכל גוי צריך ״להגיש את החשבון״. כשם שאינני מתלהבת מהגישה האומרת, שיש להביא כל אורח רשמי של המדינה ליד ושם, וכשם שאינני רואה שום חיוב בזהות יהודית המתגבשת סביב תודעת האנטישמיות, כך גם אני מוצאת נזק בהעמדת הפמיניזם כולו על העוול. לא היהודים ולא הנשים יפיקו תוצאות חיוביות מן העמדה הקורבנית הנצחית. שום גבר שאני מכירה לא יזדרז לקפוץ לתפקיד האשם והמכפר. (את באמת רוצה אותו בתפקיד הזה?) אמירות בסגנון ״אתם הגברים״ יביאו לתיוג הדוברת כשונאת גברים כפייתית או אולי כסתם תופעה איזוטרית משעשעת.

כמה ניסיונות שיחה עגומים הדגישו לי שהגישה הקורבנית איננה יעילה גם בדיון בין נשים. ״אני לא מרגישה מסכנה,״ זעמה לא מזמן אחת מחברותי. ״אני לא רוצה שיעשו לי הנחות בגלל שאני אשה. זה לא יכול להיות,״ אמרה, כשהצגתי לפניה בנצחנות מטופשת נתונים לגבי פערים בשכר. וכשהשתכנעה שאמנם העובדות נכונות, מיהרה להאשים את הנשים אשר ״אינן מסוגלות לעמוד על שלהן ולנהל משא ומתן כמו שצריך.״

למרבית הפליאה מסתבר, שנתונים קשים המונחתים בפתאומיות אינם משיגים תמיד אפקט רצוי. כשהנתונים מאיימים על השומע/ת, הם ימצאו דרכים להתעלם מהם או להצדיק אותם וכך, ממצאים אשר נראים לי כאילו הם יכולים להחזיר בתשובה את האפיפיור עצמו, מושבים אלי בהדיפה מהירה.

מה עולה, אם כן, מכל כישלונותי ההסברתיים? האם פמיניזם הוא מין אידיאולוגיה סבוכה שאיננה ניתנת להסברה בשיחה פשוטה, ושאפשר להנחילה רק בתהליך ארוך ומעמיק של העלאת המודעות? במידה מסוימת נדמה לי שכן. רוב הנשים צריכות לעבור דרך ארוכה בין ההכרה האינטלקטואלית בקיומה של אפליה ובקיומן של התניות סקסיסטיות, לבין היכולת לנהל משא ומתן באופן אסרטיבי. אותו הדבר נכון לגבי גבר הרוצה להשתחרר מתפקידיו הפטריארכליים.

ובכל זאת, ניתן למצוא תשובות אפקטיביות גם לשאלה העייפה, המוצגת בטון לא לגמרי רציני: ״נו, תגידי לנו, מה אתן רוצות. דברי. מה רוצה האשה?״

הנוסחה ההסברתית הפרטית שלי מחלקת את הנושא לשניים – חוק ומודעות. בנושא הצורך בשוויון חוקי, על פי רוב אין קושי להשיג הסכמה. עם מי שלא מסכים אתך בתחום זה ודוגל באפליה חוקית, אין בעצם על מה לדבר. לפחות לא בשיחת סלון מקרית. אם הושגה הסכמה בנושא החוקי, ניתן לנצל את ההזדמנות ולהביא כמה דוגמאות למה שעדיין טעון תיקון. לעתים תגובת בת/בן השיח היא משהו כמו: ״או.קיי. מוסכם. אבל זאת רק אחת הבעיות של הדמוקרטיה הישראלית. למה לקרוא לזה פמיניזם? מדובר בסתם זכויות אזרח.״

לטעמי, בנקודה זו מתחיל החלק המרתק באמת של השיחה, זה שנושאו הוא חלוקת התפקידים בחברה. אנסה לשחזר כמה קטעי שיחות כאלה. כדי להימנע מרצינות נפרזת, בחרתי בגבר כבן שיח לדוגמה.

שיחה ראשונה:

ג'ין: פמיניזם הוא אידיאולוגיה מהפכנית שתכליתה הגברת החירות על־ידי צמצום ההתניות לתפקידי מין.

טרזן: גם בטבע יש חלוקת תפקידים

בישולים

מאת גייל הראבן

על־פי מין. גם בטבע שולטים הזכרים.

(ג'ין מבצעת טעות אסטרטגית ונכנסת לוויכוח זואולוגי, תחום שבו אף אחד מהמתדיינים איננו בקיא במיוחד. ככל שהשיחה מרחיקה אל העכבישים, החיפושיות והציפורים, חשה ג'ין שהיא מאבדת משום מה את הפואנטה.)

שיחה שנייה:

ג'ין: פמיניזם הוא אידיאולוגיה וכו'.

טרזן: גם בטבע וכו'.

ג'ין: ממתי אנחנו יצורים טבעיים? הקונצרט שיצאנו ממנו עכשיו היה דבר טבעי? ההליכה שלך לשירותים בהפסקה היתה פעולה אינסטינקטיבית, מולדת?

טרזן: כן, אבל בכל התרבויות בעולם גברים הם הדומיננטיים. אתן מנהלות אותנו מאחורי הקלעים.

(טעות אסטרטגית אל"ף: ג'ין מתפוצצת בגלל הביטוי "מנהלות מאחורי הקלעים". טרזן מגרד ראשו במבוכה. הוא דווקא התכוון להחמיא. במקרה הטוב, אחרי שיחה ממושכת ובהתחשב בשנים רבות של ידידות, טרזן מבין שיש לה לג'ין איזו רגישות מיוחדת בנושא, ומבטיח להימנע מביטויים כאלה בעתיד. מה לעשות? נשים... תמיד הן רגישות כל־כך.

טעות אסטרטגית בי"ת: ג'ין פותחת

קריירה כמו שלך? טרזן, המרגיש מואשם בגורלה של אחותו, תוקף בחזרה. טרזן: מה חסר לאחותי? היא מרגישה מצוין. ג'ין: היא לא מרגישה מצוין, וגם אתה מרגיש רע. טרזן: היא כן מרגישה מצוין, ואני מרגיש נפלא.)

שיחה חמישית:

ג'ין: אני באמת לא מכירה את אחותך. אבל בוא נדבר על עצמנו. אתה ואני, איך גידלו אותנו. מה לימדו אותנו באופן גלוי ובאופן סמוי על נשים וגברים. איך היתה חלוקת התפקידים במשפחה? מה ראינו בטלוויזיה? מה קראנו בספרי הילדים? מה טפטפה לנו הפרסומת?

טרזן: אני לא מושפע מפרסומת.

(טעות אסטרטגית. ג'ין: בטח שאתה מושפע, אתה פשוט לא יודע. טרזן: אני לא מושפע. אני תמיד מחליט בעצמי. את אולי מושפעת מכל שטות. ג'ין מתפוצצת.)

בות על הסברה

בהרצאה על המטריארכיה שהתקיימה אולי אי־אז, בשחר ההיסטוריה. השיחה נמוגה בערפילי הלמדנות והבורות, בדומה למה שקרה בדיון על העכבישים.)

שיחה שלישית:

טרזן: בכל התרבויות בעולם גברים הם הדומיננטיים.

ג'ין: אולי אתה צודק, אבל המצוי בחברה האנושית איננו תמיד גם הרצוי. לאורך מאות שנות היסטוריה העבדות היתה חלק מחלוקת התפקידים הנורמלית בחברה, חלק ממה שנתפש כסדר הטבעי בעולם.

טרזן: זה לא אותו הדבר. יש לכן חופש לעשות מה שאתן רוצות, מישהו מפריע לך להיות רופאה? עורכת־דין? ראש ממשלה? עובדה שנשים לא רוצות.

(טעות אסטרטגית. ג'ין אומרת: אני מרגישה שאתה עוין. אתה בכלל לא מנסה להבין. אתם הגברים רק רוצים להגן על עמדות הכוח שלכם. טרזן: תמיד ידעתי שאי־אפשר לנהל עם אשה דיון ענייני.)

שיחה רביעית:

ג'ין: השאלה המעניינת היא למה נשים לא רוצות, או לא מספיק רוצות. בשביל להבין את זה צריך לחזור לחינוך שאתה ואני קיבלנו.

טרזן: אחותי ואני קיבלנו בדיוק אותו החינוך. והנה, אני עורך־דין, והיא הפסיקה את הלימודים באמצע התואר. היא מוצאת את עצמה בדברים אחרים.

(טעות אסטרטגית. ג'ין אומרת: אתה יודע בכלל איזה קשיים היו לאחותך? אתה יכול בכלל לתאר לעצמך עם מה צריכה להתמודד אשה שמחליטה על מסלול

שיחה שישית:

ג'ין: אולי אתה לא מושפע, אבל אז אתה בהחלט יוצא דופן. רוב בני־האדם מושפעים מאוד, שלא בידיעתם, ממה שמקובל בחברה. כיום אני יודעת עד כמה אני עצמי הושפעתי מכל מה שהחברה מספרת לנו על נשים ועל גברים. להיות פמיניסטית פירושו לנסות להשתחרר מכל זה, ולהיות מסוגלת לבחור התנהגויות חדשות.

טרזן: האמיני לי, כיום במדינת ישראל יש דברים הרבה יותר בוערים.

(טעות אסטרטגית. ג'ין מעקמת אף בסלידה למשמע המלה מדינה. אתם והמדינה שלכם, היא אומרת. אתם והמלחמות שלכם. אנחנו כבר מזמן היינו עושות שלום עם הפלסטינים. וחוץ מזה, אתה לא תקבע לי מה בוער ומה לא.)

שיחה שביעית:

ג'ין: לדעתי, מי שיוצא נפגע בין השאר מהמצב הקיים זו המדינה. יותר מדי מוחות טובים הולכים לאיבוד. יותר מדי אנשים אינם ממצים את מה שהיו יכולים לתרום.

ניתן להמשיך את התיאור הזה עוד ועוד. יש מצבים שבהם הדרך הטובה ביותר לשכנע היא להשליך על מישהו כיסא. חבטה בראש יכולה לעתים לחולל את מה שקרוי בז'רגון הפסיכולוגיסטי "שינוי ממעלה שנייה". נזירי זן עשו זאת מאז ומעולם. אך במטרה לחדד את יכולת ההבחנה שלנו בין מצבים הדורשים סוגי טיפול שונים, כדאי אולי לפתוח בדיון. מבחינתי זאת הזמנה.

האלבום של אמא

מאת **סביון ליברכט**

מן הימים הרעים – מצא עצמו ד״ר יהושע חושן מהרהר כאשר הפך בדפי האלבום – מן הימים הרעים לא נמצא אף צילום אחד, כאילו נחפזו להנציח את הימים הטובים לפני שחלפו, לקיים על פיסות הנייר המבריקות את המראות, כצוואה רשומה בתמונות: הנה, כך חובה על הדברים להיות. ואם יבגדו ברצון האנשים – בכוח יוציאו אותם האנשים מתוך זיכרונותיהם.

ולמחרת, רופא תורן בפעם הראשונה, לבו מלא גאווה ויראה, עבר בבית־החולים השומם כמקום־רפאים, מביט בחלונות המוארים של חדרי האחיות. בחדר הרופא התורן הושיטה לו האחות הראשית ספל קפה.

"הסתובבת, מה?" חייכה. "מהניסיון אני יודעת שבתורנות הראשונה אף רופא לא מצליח להירדם," פרצה בצחוק. "בתורנות שאחר־כך כבר אי־אפשר להעיר אותם."

הוא לא הצטרף לצחוקה ודימה שהיא נוטרת לו על כך מיד. "אתה רוצה לעשות עוד סיבוב?"

"לא. אני רוצה לבדוק כמה תיקים."

"עכשיו?" המבט בעיניה של אשה הרגילה לשלוח חשדות במוזרויות.

"כן."

"אתה רוצה לקרוא עכשיו תיקים רפואיים?"

"בדיוק."

"בבקשה," משכה כתף, מבט התמיהה בעיניה מעמיק.

ומאחורי הדלת הסגורה, בתוך רגע היה התיק בין ידיו, והוא הביט ארוכות בשם המוכר משהו והזר משהו הכתוב באותיות מרושלות, ועם השם עלה זיכרון הצילומים וזיכרון הוריו, בהולים להנציח את הימים הטובים לפני שטרפו אותם הימים הרעים, מזמינים את הצלם גם בימי מחסור, כפושעים המכלכלים מזימותיהם בעוד מועד: הנה יהושע בשער גן־הילדים ביום הראשון של שנת הלימודים, עיניו זורחות, תיק אוכל עשוי תפירת יד בקצה שרוך משוך אלכסונית מכתף אל מותן, אצבעותיו הקטנות לופתות נייר גלול ששלחה הגננת לאמו, ופתק דמוי לב מוצמד אל החולצה המגוהצת בדיוק במקום שבו מסומן הלב בשרטוט שבאנציקלופדיה. ושנה לאחר מכן, כבר ילד גבה קומה, עומד ליד שער בית־הספר, רצועות הילקוט חורצות בכתפיו, תיק אוכל חדש, גדול יותר, תפור מבד מכנסיו הישנים, נוגע בירכו, ועיניו הנבוכות בצלם המכוון עדשותיו שעה ארוכה ובילדים המצחקקים המצופפים סביבו. והטיול על חוף הים של תל־אביב, מונצח בצילום שנעשה שעה קלה לפני שהאופק הקדיר וגשם פתאומי ניתך והרטיבם ואמו פרצה בבכי – כאן עדיין היום נאה וברקע דייג וחכתו מול הים המפוספס קצף. ובתמונה אביו, אולי בפעם האחרונה מניף את יהושע על כתפו, ואמו, לאחר שסידרה את שיער הילד באצבעותיה הזריזות, ניצבת ללא נוע ומעמידתה ניכר כי עקביה גבוהים מדי ורצועות נעליה הדוקות מדי. ובכל התמונות תמיד בגדיהם מסודרים ונעליהם מצוחצחות, המחרוזת על צוואר אמו בדיוק באמצע המחשוף וחגורת שמלתה קשורה ומיושרת. ותמיד הגרביים על רגלי יהושע מקופלים יפה, נוגעים בגפת הנעל, והפסוקת בצד ראשו ישרה. על פי רוב הוא בזרועות אמו או אביו או, כאשר בגר, עומד ביניהם וכפות ידיו בכפות ידיהם. ושלושתם מחייכים מאוד, כאילו התאמצו לשכנע את הצלם באושרם.

ובפער שנים גדול האשה המחייכת תמיד ומחרוזת פנינים במחשופה, בוהה אליו בעיניים עמומות, שׂערה סתור, עור פניה צפוד, שוכבת במיטה פרועת סדינים שבקצה המחלקה, הסרט הרץ האומר: "משרד הבריאות... משרד הבריאות... משרד הבריאות..." מפריד בין עורפה לבין כתפיה במקום שהיה לפנים הסגר המעוצב של המחרוזת.

ועוד שנים רבות אחר־כך, הפעם הראשונה שעמד לד מיטתה בביקור רופאים, מלווה את מנהל המחלקה עם פמליית סטודנטים המקיפים את מיטתה, לבו נטרף בו והוא יודע כי הגיעה שעת המבחן וכל שעשה בחייו עד אז כוּון אל הרגע הזה: מנהל בית־החולים מעיין בתיקה בכובד ראש, אומר בקול ענייני: "הנה יש לנו כאן מקרה מובהק של דיכאון פסיכוטי," וקול צורח בקרבו, מאיים לפרוץ את קירות גופו: "אדוני הפרופסור, היא לא מקרה... ויש אי־דיוקים בתיק הרפואי שלה: היא לא ילידת אלף תשע מאות חמש עשרה. היא ילידת אלף תשע מאות עשרים וארבע. ובמלחמה היא לא –"

הקול השתתק בו בבת־אחת. עיניה חדלו לשוטט על פני האנשים העומדים סביב

מיטתה, ונתלו בו, מתרחבות להבהיל, ופיה נע והגה לא נחלץ ממנו. הפרופסור הניח את התיק הרפואי בתיק האחות, לקח תיק אחר שהושיטה לו והוביל את הקבוצה למיטה השכנה. כל העת חש יהושע את עיניה מנקבות את גבו, נעוצות בו כאשר נדד עם האחרים ממיטה למיטה, ותמה: האם מתערבלים בתוכה מראות? האם טוב הדבר? האם יורע מצבה? בפתח דלת היציאה הפך במהירות פניו אל המיטה שליד החלון, מבקש להרגיעה, להבטיח לה בעיניו כי מעתה ידאג לה כאן. לשם כך התעקש שנה אחר שנה להתקבל לבית־הספר לרפואה ולא נואש גם כאשר היה המבוגר בנבחנים – וממקומו ראה כי נרדמה, פיה פעור, עיניה אל החלון.

לאחר ביקור הרופאים ישב בחדר ההרצאות ולא שמע דבר מדברי הסיכום של הפרופסור, ורק תמונה אחת, צבעונית, שהיתה מודבקת יחידה על פני עמוד שלם באלבום באה לפניו: התמונה האחרונה. אחר־כך הגיע המכתב מאמריקה והם חדלו להעמיד פנים בפני המצלמה. מפני יהושע עוד התאמצו הוריו להסתיר את הסערה הקרבה, מדברים בלילות כאשר דימו שנרדם, מתווכחים בלחש, בפולנית, שפה שהיתה מסעירה את דמיונו וצליליה באוזניו כקולות נחשים. והוא ארב להם בחשיכה, תופס בחוזקה את קצה השמיכה, לא מבין את המלים אך חש את האיום. אביו, באותה תקופה, כל פעם שעבר יהושע בקרבתו, היה שולח יד ומלטף את ראש הילד בערגה ויהושע דימה לראות לחלוחית בעיניו. ופעם, לפתע, חטף את הילד והצמידו אליו, שולח אליו את רעד גופו, כמהלומת חשמל.

אך בתמונה הצבעונית ההיא – המכתב יפה הבול מאמריקה חוצה בוודאי באותה שעה עצמה את האוקיינוס, מונח בתוך צרור בבטן הספינה – בתמונה הצבעונית המודבקת יחידה על פני עמוד שלם, אמו ואביו שלובי זרועות, עומדים מאחורי גבו כחומה, כתפיהם נוגעות, ויהושע, שתיל של ט"ו בשבט בין כפותיו, מנסה להרחיק זרועותיו הצדה ככל האפשר, שלא ידגדגו הענפים את נחיריו.

ואחר־כך הגיע המכתב מאמריקה ויהושע הביט ארוכות אל הבול היפה ופני אביו קדרו בן־יום, ואמו, בקצה המיטה הזוגית, לא עצרה בכיה גם בימים. אז הִרבה יהושע להביט בתמונות שבאלבום, מוצא עצמו מתעכב על אחת התמונות היחידות שבהן לא עמדו חזית אחת מול הצלם: אביו שרוע על פיסת דשא, אמו, רגליה אסופות, ישובה לידו, שיבולת בידה והיא מעבירה אותה על סנטרו. לידם יושבת שכנתם מרילה אשר בטיוליהם מביאה תמיד כרוב ממולא נתון בכלי אלומיניום פחוס. מרחוק, מתנדנד על חבל המשתלשל מענף עץ, יהושע תלוי כקוף.

שבועות מספר לאחר שהגיע המכתב החלה אמו לדבר אליו בפולנית. אחר־כך הבין: לא אליו, אל עצמה דיברה, בשטף מוזר, סובבת בחדר, עומדת מול הארון ומרוקנת את המדפים והמגירות, מוציאה את חפציו של אביו ועורמת אותם באמצע החדר, הולכת למטבח ולחדר האמבטיה, מביאה את סכיני הגילוח שלו, המקטרות הישנות, קופסת כלי העבודה, המפוחית – והולכת ושבה, מלקטת את חפציו מכל פינות הבית ומוסיפה אותם אל הערימה. אחר הביאה מן המטבח קופסת גפרורים, הדליקה וזרקה אל התלולית שבמרכז החדר, תפסה בידו של יהושע בחוזקה, ושניהם ישבו והביטו איך הלכו לשונות האש ובלעו את החפצים. עיניה נדמו בוערות אף הן כאשר ישבה סמוך לאש והביטה, והוא – לא חושש כלל, חש את לחיצת ידה האמיצה ועקב בסקרנות אחר רצועת אש קטנה שטיילה וחרכה צווארון של חולצה, שרוול, חפת, אריג של מכנסיים. ועד שהקימו השכנים צעקותיהם ופרצו פנימה כבר היו קירות החדר אפורים וגם דליי המים שנשפכו לא הצילו דבר.

לאחר שנלקחה אמו לבית־החולים, נשארה מרילה לעזור לו לארוז את חפציו. בפנים חמורים שמה במזוודה בגדים שמצאה והוא הוסיף את אלבום התמונות. עד שהגיעה האשה מן המשרד ישבה אתו מרילה והרגיעה אותו ואמרה שוודאי ימצאו עבורו מקום טוב עד שתחלים אמו עוד מעט וגם אביו יחזור מסידוריו באמריקה ושלושתם יחזרו לגור יחד, ובינתיים תשמור היא על דירתם, תסלק את החפצים השרופים, תזמין צַבָּע לסייד את התקרה והקירות, ותפתח את החלונות והתריסים מדי יומיים. יהושע התאמץ להקשיב לה וכל הזמן דימה להריח ניחוח של כרוב ממולא מתוך פיה והרעב התעורר בו אך נראה היה לו שאין זה מנומס לחשוב על אוכל בשעה כזאת ולכן גייס כוחותיו והקשיב לה כאשר תיארה איך תטפל בדירה, ובמיוחד איך תעטוף היטב את הרדיו כדי שלא יחדור האבק ויאטום את הצינוריות העדינות שבתוך המכשיר.

בערב ההוא הובא יהושע לקיבוץ. בפתח בית־הילדים חיכתה לו ולאיש המלווה אותו

מטפלת רחבת גוף, לקחה את מזוודתו והניחה מתחת למיטתו והציגה אותו בפני שלושת חבריו לחדר אשר את שמותיהם שכח מיד. למחרת שאל את המטפלת מתי יבואו הוריו לקחתו והיא הניחה כפה על עורפו ולא השיבה. אחר הצהריים הוציא את האלבום ממזוודתו, בחר עשר מן היפות שבתמונות ותלה סביב מראשות מיטתו. מיד התאספו לידו ילדים אחדים והביטו, ובימים שאחר־כך, כאשר נכנס לחדרו, לפעמים מצא את אחד הילדים עומד ומביט בתמונותיו בגניבה. וילדה אחת, שלא נבהלה מכניסתו הפתאומית, ואף לא התנצלה על שעמדה בשתי רגליה על כריתו כדי להיטיב לראות, אמרה: "מתי שאני יהיה גדולה יהיה לי מלא בגדים כמו לזאתי." באותו שבוע הפכו יגאל ונחמה הוריו המאמצים, ונחמה חששה שאחד הילדים יחמוד את הצילומים. יחד הורידו אותם בזהירות מן הקיר והחזירו לאלבום שנחמה כינתה "האלבום של אמא" והוא התמרד: "אבל זה גם האלבום של אבא ושלי." היא טמנה את האלבום בארונה, מאחורי המגבות, ולפי בקשתו היתה מוציאה ומניחה לו לעיין באלבום בחדרה. יחד היו יושבים אז ומתפעלים מבגדיה של אמו ומן התלתל היפה שעל ראשו. ריח חדש נטפל אל הדפים, ריח עלי ההדס ששמרה נחמה בין המגבות, ואחר זמן כבר התקשה להעלות בדמיונו את ריח אמו וככל שהלך הריח ונעלם ממנו כך התעקש הוא עצמו לכנות את האלבום "האלבום של אמא".

מדי פעם היתה נחמה לוקחת אותו לבקר את אמו. הוא היה מנשק את האשה גם כאשר כמעט חדל לזהותה והיא היתה מביטה בו במבט חודר, כאילו ניסתה לפענח חידה. פעם אחת הביטה בו ממושכות, נפלה על ברכיה והחלה קורעת את הסדין העוטף את מזרנה. האחות מיהרה לבוא, מזרק בידה, ואמו לפתה את האחות בזרועות תפוחות עורקים וכל גופה רעד. כשחלף הרעד החזירה אותה האחות למיטה כשהיא רגועה ורפויה ואמרה לנחמה שעמדה כל העת וחיבקה את יהושע מגבו: "היא כבר היתה בסדר בזמן האחרון. זה לא טוב להביא את הילד. גם בשבילו זה לא טוב. ילד בגילו לא צריך לראות את אמא שלו במצב כזה." ובאוטובוס, בדרך חזרה, עטפה נחמה את ראשו בין ידיה ואמרה: "אולי כשתהיה גדול תהיה רופא ותוכל לעזור לאמא שלך." והוא ענה מיד, כאילו בו־ברגע ייחרץ הדבר: "אני לא רוצה להיות רופא. אני רוצה להיות רפתן כמו יגאל." וכאשר הלכו ברגל מן הכביש הראשי אמר: "אני גם רוצה שיקראו לי בשם שלכם. אני כבר לא רוצה את השם שלה יותר." ונחמה נבהלה לרגע, עצרה והביטה בו בעיון ואמרה: "אתה צריך לזכור אותה איך שהיא בתמונות."

בחופשת הצבא הראשונה, לבוש בגדי חיילים עמד בפתח המחלקה שלה, קופסת ממתקים ארוזה בידו האחת וחבילת תמונות בידו השנייה. האחות בחנה אותו בחשדנות.

"היא במצב לא טוב היום," חסמה בגופה את הפתח.

"... אני הבן שלה."

"לא ידוע לנו שיש לה בן."

"כי לא ביקרתי אותה כמה שנים. בפעם האחרונה שהייתי היא הגיבה לא טוב והאחות –"

באי־רצון הניחה לו להיכנס וממקומה עקבה אחריו, רואה איך הגיש לחולה את הקופסה הארוזה ואיך לקחה אותה מידו ולא פתחה, איך הסיר הוא את העטיפה והגיש לה את הממתקים, ואיך כל העת הביטה בו בעיניים מתות, גם כאשר שם לפניה תמונות ושאל: "מי זה? מי זה?" ולמראה תמונה אחת הזדקפה, פניה השתנו לפתע, ניצוץ האיר את עיניה, מצחה התיישר ושפתיה נרעדו, ואז הגיחה האחות ממקומה וגירשה אותו.

"אני זוכר פתאום המון דברים," אמר לנחמה בערב ההוא כאשר ישבו יחד והיא תיקנה את מכנסי הצבא שלו, כאילו זיכרונה המתעורר של אמו הדליק את זיכרונותיו. "אני זוכר איך נפלתי פעם לתוך שלולית ונכנס לי בוץ לעיניים והיא שטפה לי את העיניים עם המון מים ונישקה לי את העיניים שלא יכולתי לפתוח, ואמרה משהו כמו: 'זה לא יזיק לך. זה בוץ של ארץ ישראל.' ואני זוכר שבלילות כשהייתי פוחד הייתי קורא לה והיא היתה באה ושרה לי שירים בפולנית, והיא אמרה שאלו שירים עצובים אבל אני צחקתי בגלל השפה. ופעם אחת היא קנתה לי גלידה וביקשה לטעום ואני הושטתי ככה את היד והיא התכופפה אלי והגלידה נמחצה לה על האף, והיא נורא צחקה."

"ולא זכרת את כל זה קודם?"

"לא. אני זוכר רק מה שיש בתמונות."

"היא זיהתה משהו מהתמונות שלקחת?"
"לא."
"הראית לה אותן?"
"כן. אבל היא לא דיברה, רק כשהראיתי לה את התמונה על שפת הים היא התרגשה ואז האחות סילקה אותי משם."
"מכל התמונות דווקא זאת על שפת הים?"
על חוף הים שלושתם חבוקים, צפופים יחד כמתגוננים, כפות רגליהם קבורות בחול, הכתפיים מבריקות מן המים. אמו, בתמונה היחידה באלבום שבה שׂערה אסוף צמוד אל הגולגולת, משווה ללחייה נפיחות, והיא נמוכה מאוד ללא נעלי העקב, קצה ראשה בגובה סנטרו של בעלה, צווארה עירום ממחרוזת הפנינים וידה נשלחת אל גרונה כמו לבדוק, מורגלת, אם המחרוזת במקומה. אביו, ללא בגדיו, כחוש ממה שנראה בצילומים האחרים ושכמותיו כפופות, מצמצם עיניו מפני השמש, מחבק ביד אחת את כתף אשתו. ביניהם יהושע צוהל, חיוך גדול על פניו, שולח שתי ידיים לחבק את מותני הוריו, וחגורת בגד־הים שלו גבוהה מאוד, נוגעת בחזהו.
בחדר הרופא התורן הפך ד"ר חושן את כריכת הקרטון של התיק, וקרא את הפרטים הרשומים על־פי הסדר הרגיל: שם, מקום לידה, שנת לידה. אבחון: **לפנינו אשה ניצולת שואה... סובלת מדיכאון פסיכוטי ממושך... טראומה מודחקת וחרדות נטישה...** הוא הפך את הדפים לאט, תיקן את שנת הלידה השגויה ושב וקרא את כתב־ידם של הרופאים והפסיכולוג.
שעה ארוכה קרא את הדו"ח הרפואי הכתוב בלשון יבשה: "תולדותיה: ילידת לודג', בת בכורה מתוך ארבע בנות... לקראת סוף המלחמה הועברו למסתור בחווה בכפר ליד ראדום... בעקבות חשש מפני הלשנתו של אחד השכנים הנוצרים, נאלצו בני המשפחה לעזוב את המחבוא. בעל החווה הסכים להסתיר רק אותה, אז בת שש־עשרה, מכיוון שהיתה חולה אותו יום. לא ברור אם אירעה תקיפה מינית, אבל – לפי מבחן ט.א.ט. – קיימות אצלה חרדות קשות מפני אונס. לפי דבריה לא שרד איש מבני משפחתה. אחרי המלחמה פגשה בגבר, יליד פולין, ניצול שואה, והם נישאו ועלו לישראל בשנת 1951. נולד להם בן אחד. התפרצות המחלה היתה כאשר נודע לה שהגבר היה נשוי לפני המלחמה. אשתו – ששהתה אצל הוריה בלובלין – הצליחה לחצות את הגבול המזרחי ועברה את המלחמה ברוסיה. לשאלה למה לא סיפר לה בעלה על אשתו, פרצה הנבדקת בבכי. זאת היתה הפעם היחידה שבכתה במהלך הבדיקות. אחרי המלחמה הגיעה האשה הראשונה לארצות־הברית, חיפשה את בעלה ואיתרה אותו בישראל. הבעל עזב את החולה ואת בנם ונסע לארצות־הברית. החולה טוענת שהוא נסע תחת איומי אשתו הראשונה והבטיח לחזור לישראל מיד, אך הוא לא חזר ואף לא שמר על קשר אתה ועם הילד. הילד נשלח לקיבוץ **לאחר שהחולה אושפזה בעקבות ניסיון הצתה.** אין לחולה קרובים בארץ שיוכלו לאמת את הסיפור וכל הפרטים נרשמו מפיה ומפי שכנתה מרילה הולץ. **בשנים הראשונות הוכנסה למחלקה סגורה...** הטיפול: ד"ר שמשוני המליץ על אמיטריפטילין בנוסף לפנוטייזין. בבדיקה שערך ד"ר גרינשפן נמצאו ממצאים המעידים על סכיזופרניה כרונית, הפרעות בחשיבה, הימנעות חברתית ואפטיה אמוציונאלית..."
ד"ר יהושע חושן הוציא תצלום ישן מתוך כיס חולצתו והידקו אל צדה הפנימי של כריכת התיק. לרגע היסס: בדרך כלל אין תיקי החולים מכילים תצלומים. חובה עליו להגן על הצילום מפני מי שימצאנו ולא יכבד יוצאי דופן. מתחת לתמונה כתב באותיות מודגשות: נא לא לתלוש.
ורגע לפני שסגר את התיק והשיבו למקומו, הביט בתמונה וחש הקלה, כאילו נעקר מתוך גופו גידול אשר שנים היכה שורשים בכל איבריו. כי כך – ידע – רצה שיזכרוהו: לבושה חליפת מסע בעלת כתפיים מוגבהות, צווארון חולצת המשי הלבנה פרוש על הצווארון הנוקשה של החליפה, מחרוזת הפנינים במחשופה, ראשה זקוף, גבר נאה מצודד אליה מבט וילד עומד לצדה וכף ידו בכף ידה.
יהושע קירב עיניו אל התצלום והביט בילד כבראשונה: גם ראשו זָקוּף, שׂערו סרוק היטב, רגליו מפוסקות מעט כרגלי אביו, מחייך ללא מאמץ במצוות הצלם, מישיר מבט אמיץ אל המצלמה, סנטרו שלוח כמתגרה, שני האנשים המחייכים עומדים איתנים מימינו ומשמאלו והוא מוגן ביניהם, שׂשׂ לקראת הימים שיבואו.

מאת **רחל חלפי**

אם־דרקון

כְּמוֹ לִטְבּוֹעַ כַּף־דְּרָקוֹן
בְּתוֹךְ חֹמֶר רַךְ, זָהוֹב

כָּךְ כְּשֶׁאַתְּ מְנַפֶּצֶת עֶצְבַּיִךְ
אֶל תּוֹךְ מָהוּת יַלְדֵּךְ־חֲלָב־צָחוֹר

וְהוּא פּוֹקֵחַ עָלַיִךְ עֵינַיִם מִשְׁתָּאוֹת אֲבָל
בּוֹטְחוֹת תָּמִיד
וּרְעָשַׁיִךְ אוֹפְפִים אוֹתוֹ כְּמוֹ עָשָׁן וָאֵשׁ
הַמְאַיְּמִים לְחַלְחֵל אֶל מְעָרוֹת הַנְּשִׁימָה שֶׁלּוֹ

וְרַק
הָאַהֲבָה־שֶׁבְּשׁוֹרֶשׁ
שֶׁבֵּינֵיכֶם, אֵיתָנָה כַּאֲדָמָה,
מְמַלֵּאת אוֹתוֹ בְּצֳרִי אָטוּם לִרְעָשַׁיִךְ
וּמֵישִׁירָה מַבָּט
אֶל אֵם־דְּרָקוֹן

15.11.86

לא להיות עם ילדך

לֹא לִהְיוֹת עִם יַלְדֵּךְ כְּשֶׁאַתְּ אִתּוֹ
לְהַרְגִּישׁ לָרִאשׁוֹנָה אוֹתָךְ נִסְגֶּרֶת
אֵלָיו לֹא לְהָשִׁיב לוֹ, בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה,
עַל שְׁאֵלוֹתָיו
לִהְיוֹת בְּהֶסַּח הַדַּעַת
בְּהֶסַּח הָרֶגֶשׁ
בְּהֶסַּח הַגּוּף

לְהָנִיחַ לַמַּעְיָן הַמְּפַכֶּה הַזֶּה
לְהָנִיחַ לַמָּהוּת הַזּוֹ
לִרְחוֹשׁ סְבִיבֵךְ
וְאַתְּ הוֹדֶפֶת
אוֹתָהּ בְּשֶׁקֶט

נִלְחֶמֶת עַל אֵיזוֹ
טֶרִיטוֹרְיָה (מְפוּקְפֶּקֶת)
נִלְחֶמֶת
עַל אֵיזֶה אֲנִי
מְפוּקְפָּק

24.1.87

שיר חמישי לדניאל

נָשִׁים אֵינָן יוֹדְעוֹת זֹאת
עַד
שֶׁיֵּשׁ לָהֶן יֶלֶד.
וְרַק כְּשֶׁיֵּשׁ לָהֶן יֶלֶד, נִפְתָּח הַסֶּכֶר הַסּוֹדִי
הָחוֹסֵם
אֶת הַנָּהָר הַגּוֹאֶה
הַמַּחְתַּרְתִּי
שֶׁל קֶשֶׁר הָאִמָּהוּת, נְהַר הַדָּם, הַחוֹם
הַסּוֹדוֹת הַמַּפְשִׁירִים עִם הֶחָלָב הַלָּבָן.
וְשָׁם, בְּמַמְלֶכֶת הָאִמָּהוּת הַתַּת־
קַרְקָעִית הַסּוֹדִית הַזּוֹ
הַזּוֹרֶמֶת מִזּוֹ שֶׁיֵּשׁ לָהּ
יֶלֶד אֶל זוֹ שֶׁיֵּשׁ לָהּ
יֶלֶד –
מַמְלֶכֶת הָאוֹרוֹת הַזּוֹהֲרִים, מַמְלֶכֶת הַצְּלָלִים
הַנֶּחְבֵּאת מִתַּחַת לַקַּרְקַע אוֹתָהּ
כָּבְשׁוּ גְּבָרִים בּוֹנֵי סְכָרִים
(שֶׁגַּם הֵם הָיוּ עוֹלָלִים זוֹהֲרִים בְּחֵיק
אִמָּהוֹת גּוֹאוֹת) –
שָׁם זוֹרֵם סוֹד מוּפְלָא
בִּנְדִיבוּת שֶׁל נָהָר
וְשָׁם זוֹרֶמֶת אַהֲבָה גְּדוֹלָה.

17.5.83

שיר שלישי לדניאל

כָּתַבְתִּי לְךָ זְנַב שֶׁל שִׁיר
וּבֵינְתַיִם שָׁקְעָה הַשֶּׁמֶשׁ.
קוֹדֶם לָךְ
לֹא הָיִיתִי מַחְמִיצָה רֶגַע אֶחָד שֶׁל שְׁקִיעָה.
עַכְשָׁיו
גַּרְמֵי הַשָּׁמַיִם מַבְלִיגִים לִכְבוֹדְךָ
עַל עֶלְבּוֹנוֹת כָּאֵלֶּה.

17.5.83

שיר שני לדניאל

בַּחֲלוֹמוֹתַי
הַיָּם קָרֵב וּבָא
עוֹמֵד לִבְלוֹעַ

וּבְהָקִיץ
אַתָּה, יַלְדִּי, חוֹף מִבְטָחִים קָטָן־גָּדוֹל
מְחַכֶּה לָעַד לִסְפִינוֹתַי

כַּף יָדְךָ – מַעֲגָן
לְשִׁבְרֵי כָּל הַסְּעָרוֹת

לִפְעָמִים אַתָּה עֲנָק
פָּנֶיךָ מְמַלְּאוֹת אֶת הָעוֹלָם
לִפְעָמִים אַתָּה זָעִיר כַּאֲדָוָה
לְבָנָה (קוֹצֶפֶת בִּצְחוֹק) בְּתוֹךְ מִיטָתִי הַגְּדוֹלָה
אֲבָל תָּמִיד אַתָּה אַתָּה
בַּשִּׁעוּר הַנָּכוֹן.

עַכְשָׁיו אֲנִי יוֹשֶׁבֶת לְיַד הַיָּם בְּחוֹף תֵּל־בָּרוּךְ
וְאַתָּה לֹא כָּאן. וּכְבָר אֲנִי שׁוֹלַחַת
דְּגֵי־גַּעְגּוּעִים מְרַצְּדִים דֶּרֶךְ הַמַּיִם
אֵלֶיךָ.
הַיָּם נָסוֹג.

17.5.83

"אילו..."

תיאטרון "הבמה", ירושלים.
יצירתה של מרית בן־ישראל, על־פי הסיפור "שלוש אחיות" מאת ש"י עגנון
עיצוב תאורה וניהול טכני: אלאן בצ'ינסקי

עיצוב תאורה וניהול טכני: אלאן בצ'ינסקי
חנה'לה אופה קטנה, יש לה קמח מים, כל היום היא לשה, לשה, וזה כל־כך מעייף. כמה קשה לה, כמה נחמד להיאנח, באיזו הנאה מתמכרת חנה'לה לגניחות הממושכות שנפלטות מפיה.

חנה'לה היא רק הסיפתח. אחריה יבואו שלוש האחיות, שלוש האחיות שדרו בבית אפל, והיו תופרות כלי־לבן לאחרים מאור הבוקר ועד חצות הליל. שלוש אחיות, יצירות דמיונו המרושע של עגנון, שחייהן היו אומללים מאוד, וסופן אומלל אף יותר. מרית בן־ישראל ביססה את הצגתה על הסיפור הקצר של עגנון, והיא חוזרת אליו במהלך הערב מספר פעמים, הוא העוגן שלה ושלנו. ממנו היא מפליגה הרחק אל עולם אסוציאטיבי אישי, עולם סבוך, פרוע, תוקפני, גרוטסקי, מצחיק מאוד ומצמרר.

תיאטרון "הבמה" ממוקם ליד בית־הספר לתיאטרון חזותי בירושלים, והצגותיו שׂמות דגש על ה"חזותיות" הזאת, שפשרה לא תמיד ידוע. בדומה למושג "תיאטרון אחר", נדמה שהמושג "חזותי" מזמין הגדרות שונות ומשונות, והצגות אחרות שהועלו בתיאטרון הזה אכן מדגישות את גמישותו. אבל מה זה חשוב, ובן־ישראל מוכיחה שההגדרות באמת לא חשובות. היא אכן משתמשת בעולם חזותי עשיר מאוד, ובונה את הצגתה על רצף של תמונות, שקשה מאוד לתארן במלים, או לסכמן במספר שורות. אין כאן נאראטיב במובן הרגיל, ואין טקסט במובן הרגיל. ההצגה הזאת היא כמו שיר, עמוסה דימויים חזותיים ואסוציאציות מבריקות.

יד ענוגה מבצבצת מתוך קופסה, תופרת בקצב הטנגו. פניה המצחיקים־מפוחדים של בן־ישראל מופיעים תחת רעמת שיער ענקית, שׂערה הטבעי, שהופך לעוד אבזר תחפושת. נעלי עקב לבנות, חלה של שבת, והסיפור יוצא לדרך. שלוש האחיות יושבות ותופרות "ולא פסקה גניחה מלבן." העבדות הדומסטית, הקדושות המעונה, הן כלי נפלא למניפולציה של העולם. מתחת לשמלה הגדולה המופשלת מתגלה בגד בד שעליו מצויר הגוף הקמל – שדיים ארוכים וחלולים תלויים ממנו, בטנו עשויה ריצ'רץ', ממנו יוצאת כותונת ורודה ומצויצת.

מאחורי כל זה כאב גדול. שלוש האחיות צריכות לתפור שמלה לכלה עשירה. האחת, ולפתע מופיעה על פניה של בן־ישראל מסיכה מבהילה שעינה האחת מצוירת והשנייה חלולה, גונחת. השנייה, והעין החלולה מוצמדת לפה, בוכה. דמעת הייסורים השקטה, המושפרצת מהעין, הופכת לירי קה תוקפנית. השלישית יורקת דם. הדם מלכלך את שמלת הכלה. הכלה היא בובת חרסינה שממנה יוצא קול צרוד, כאילו היתה אחוזת דיבוק. הגביר, לעומתה, "ראה את הכתם, גער בתופרת

והוציאה בנזיפה." "אלי, אלי, למה עזבתני," מסתלסל קולה הצלול של נחמה ליפשיץ. דימוי רודף דימוי. את הפירושים משאירים לנו.

גוף האשה מצחיק, כואב, קוקטי, פאתטי. בן־ישראל לא מוותרת, האסוציאציות שלה קשות. "החוויה הנשית", אם אפשר לתת שם כללי ולא מחייב למכלול הדברים, מכאיבה, עצובה, ומרגשת מאוד. בין חיוכה המתוק באמת, לבין הפארודיה על מופע החשפנות שהיא עורכת בעזרת הכותונת הוורודה, בין המסיכה המפחידה לשדיים החלולים, בין אנחה אינסופית לתוקפנות אינסופית, בין דיכוי מבחוץ וקדושות מעונה – בין כל אלה קיימת האשה של בן־ישראל, האשה שמתעופפת מתוך סיפורו של עגנון.

היצירה מדויקת מאוד, מהודקת מאוד, כל מלה במקומה, הדימויים זורמים, כל תנועה מצחיקה מלווה אגרוף בבטן. זה ערב לא נחמד, לא נעים, ולא קל. בן־ישראל דורשת מקהלה הקשבה אחרת, ריכוז גבוה, קליטה וארגון של החומר על־פי קודים חדשים. עושרו של הערב מצדיק את העבודה הקשה.

רחלה זנדבק

מסכים ומסכות

על ספרים וספרות

חיים ששווים פחות

מאת סילביה אן הולט
תרגום עמי שמיר
הוצאת עם עובד בשיתוף עם ירחון נעמ"ת

המסקנה החשובה ביותר שהסקתי מספרה המרתק של סילביה אן הולט היא, שלעולם נראה לנו הדשא של השכנים ירוק יותר, גם בנושא מעמד האשה. יש לציין שאין זו המסקנה שהמחברת קוראת לנו לאמץ מספרה "חיים ששווים פחות". הולט קוראת לאמריקנים (הספר נועד לקהל קוראים אמריקני יותר מכל ספר פמיניסטי אחר) לאמץ מדיניות רווחה, שתאפשר לנשים עובדות לשלב קריירה עם גידול ילדים. למעלה מ־400 עמודים נאלצת הסופרת להשקיע בשכנוע הקוראים, שזו אכן מטרה הכרחית ואף רצויה, מה שמשקף יותר מכול מהי אמריקה.

כתיבתה של הולט מרתקת ומשכנעת, משום שהיא משלבת כתיבה מדעית "אובייקטיבית", המשופעת בבדיקות סטטיסטיות למכביר, עם ראיונות ורשמים אישיים "סובייקטיביים". סגנון נשי רווח זה, שנולד ללא ספק בהשראת הססמה הפמיניסטית "האישי הוא הפוליטי", מושך את הקורא/ת למרות גודש הנתונים האמפיריים. עם זאת, הוא אינו מאפיל על העובדה המצערת שהספר שלפנינו גדוש בחזרות.

טיעוניה של הולט חזקים ביותר. למרות שני עשורים של פמיניזם, למרות שינויים תודעתיים משמעותיים באשר למעמד האשה בארה"ב, עומד פער השכר בין המינים שם בעינו מזה חמישים שנה (נשים משתכרות כ־64 סנט על כל דולר שמשתכר גבר). את הפער הבלתי מוסבר הזה מציעה הולט לתלות במדיניות הכלכלית האמריקנית, שאינה מתחשבת באמהות. ואכן, נראה שנתונים רבים מצביעים על צדקתה. עובדות שאינן אמהות צמצמו את הפער המיני בשכר באופן משמעותי ביותר. הסובלות מפערי השכר הגדולים ביותר הן אמהות, בין אם המשיכו לעבוד לאחר הלידה ובין אם חזרו למעגל העבודה לאחר שהקדישו שנים אחדות לגידול הילדים.

"בין נשים שלא נישאו מעולם לגברים שלא נישאו מעולם יש שוויון שכר גמור, בעוד שפער השכר בין גברים נשואים לנשים נשואות גדול ביותר. בממוצע, **נשים נשואות באמריקה מקבלות פחות ממחצית השכר שמקבלים גברים נשואים**, גם מספר הילדים והפרשי הגילים ביניהם משפיעים על הפער בשכר. נשים בעלות משפחות גדולות, אשר טווח הגילים של ילדיהן רחב, רמת שכרן היא הנמוכה ביותר" (עמ' 86, הדגש במקור). זאת ועוד, בניגוד לרושם הנוצר בשל קומץ נשות־על (סופר־וומניות), מרבית האמריקניות (כ־90%) יולדות דווקא בתקופה הקריטית לקידום המקצועי, 24–35. למעשה, הלידה המאוחרת אופיינית לשכבה דקה ביותר. וכך, שכרן של נשים העוזבות את מקום עבודתן בשלב זה צונח מטה בחוזרן לעבוד (כך קורה ל־45 אחוז מהן). היעדרות בת שנתיים עד ארבע שנים מפחיתה את הכנסותיה של האמריקנית ב־13 אחוז בחישוב לכל החיים. הפסקה של חמש שנים מצמצמת את הכנסותיה ב־19 אחוז.

גם הגירושים יוצרים "עניים חדשים" במקרים רבים. בניגוד לסיפורים הסנסציוניים על נשותיהם של מיליונרים הזוכות בדמי־מזונות גבוהים, מרבית האמריקניות וילדיהן גולשים לרמות הכנסה ירודות משמעותית לאחר הגירושים. רק 14 אחוז מן הגרושות זוכות לדמי־מזונות עבורן הן, וגם אלה מקבלות זאת בדרך כלל לתקופה מוגבלת. יתרה מכך, רק שליש מהן מצליחות לגבות את הסכום המלא שנפסק להן. שליש מקבלות רק סכום חלקי, ואילו שליש אינן מצליחות לגבות מאומה למרות הפסיקה לטובתן.

אין פלא איפוא שמצב האמהות בין הגרושות חמור אף יותר: "גירושים עלולים להוריד את הכנסתה של האם עד כדי 70 אחוז" (עמ' 64). "**60 אחוז מן האבות הגרושים אינם תורמים מאומה לפרנסת ילדיהם**," למרות "שרוב האבות הגרושים מסוגלים למלא אחר פסיקת בתי־המשפט ויכולים לחיות בנוחות על אף התשלום הזה" (עמ' 65, ההדגשה במקור). הנתונים מורים, טוענת הולט, שסרבנות התשלומים משותפת לגרוש המשתכר 14,000 דולר ולחברו המשתכר 40,000 דולר. כדי לסבר את האוזן בסוג הממצאים המאלפים שהספר פורש בפנינו, נזכיר מבדק קטן שנערך בדנוור. הסתבר שמרבית הגרושים נצטוו לשלם דמי־מזונות הנמוכים מן התשלומים שבהם היו חייבים למימון מכוניותיהם. ובכל זאת, בעוד רובם דייקו בתשלום על המכונית, פיגרו למעלה ממחציתם בתשלומים עבור ילדיהם.

עד כאן טיפה מים העובדות המכאיבות והחשובות שחושפת הולט. אין ספק שהדשא האמריקני רחוק מלהיות כה ירוק ומלבב כפי שהוא מצטייר מכאן. אך ההסבר והפתרון שמציעה הולט למצב מצביעים על כך, שגם היא שוגה בדמיונות שווא על דשאים ירוקים אצל אחרים. מכיוון שנראה לה שמקור הבעיה הוא חוסר הנכונות של המעסיק האמריקני להתחשב באמהות,

היא מבקשת להנהיג שם זכויות אמהיות (לא הוריות!). עיניה נשואות לאירופה, שם יש לנשים זכויות אמהיות בדרגות שונות. כשלעצמו, זהו בוודאי רעיון צודק, בהתחשב בעובדה המדהימה שרק למיעוט מן העובדות האמריקניות יש זכות לחופשת לידה, בין בתשלום ובין ללא תשלום. מרביתן, אם כן, צפויות לפיטורים אם תבקשנה חופשת לידה.

בנושא זה יש להולט האשמות קשות כנגד התנועה הפמיניסטית האמריקנית. היא טוענת כנגדה שסירבה לקחת בחשבון את האינטרס הבסיסי של רוב הנשים, היינו, את האפשרות לשלב עבודה עם גידול ילדים. לדעת הולט, התנועה הפמיניסטית שמה בראש מעייניה את הדאגה לזכויות (כגון הזכות להפיל), ועוד מטרות מופשטות וצודקות כגון התיקון החוקתי לשיווי זכויות, אך לא טרחה לפעול למען אמהות, כאשר רובן המכריע של האמריקניות הן אמהות לילדים.*

נראה שפמיניסטיות אמריקניות רבות

סירבו ומסרבות עד היום לפעול למען סבסוד מעונות-יום, חופשות לידה לנשים וכו' מחשש שהמדובר בזכויות-יתר לנשים במקום בשוויון בין המינים. הולט טוענת כנגדן, שעמדתן המסרבת להעניק זכויות-יתר לנשים היא מכשלה לנשים. יש להעניק זכויות-יתר לנשים, שכן אין ברירה אלא להשלים עם העובדה שנשים יולדות. יתרה מכך, זוהי טובת הילדים. שתי העמדות נראות לי שגויות. כישראלית שמורגלת לזכויות סוציאליות לעובדים משני המינים, נראה לי שהן הפמיניסטיות והן הולט מבלבלות בין זכויות עובד/ת בגין הורות לבין זכויות-יתר על בסיס מיני, שלהן יש כמובן להתנגד. כשם שהזכות לשכר עבודה בזמן שירות מילואים אינה זכות-יתר לגברים אלא זכות למשרתים בצה"ל, כך הזכות לחופשת לידה אינה זכות-יתר לאמהות אלא ליולדים/ות.

הולט חוטאת באותו חטא שבו היא מאשימה את הפמיניסטיות, עיוורון כלפי השיטה הכלכלית-חברתית האמריקנית. ההתעלמות מן ההורות אינה אלא חלק משיטה כלכלית המתעלמת בכלל מצרכיה/ו הפרטיים של העובד/ת. שיטה הכופה על עובדים 10–12 שעות עבודה, לעתים 6 ימים בשבוע, כאשר שעה או שעתיים נוספות מבוזבזות בנסיעה מהבית לעבודה, אינה שיטה אנושית. היא אפילו לא גברית, למרות שגברים יצרו אותה. כנגד מערכת דורסנית זו הולט אינה משמיעה כל טענה. כל שהיא מבקשת הן זכויות אמהיות במערכת שאותה עצמה אין היא מציעה לשנות.

כשם שלדעתה הפמיניסטיות שגו כשקראו לחיקוי הגבר כדרך לשוויון זכויות לנשים, כך היא שוגה בסוברה שהדרך לשוויון כרוכה בהענקת "זכויות-יתר" לנשים. מי כמונו יכולות ללמד אותה, ששפע זכויות אמהיות (חופשת לידה בשכר למשך 12 שבועות, דמי-מזונות מינימליים המשולמים על-ידי הביטוח הלאומי במקום אבות סרבניים), מעונות ילדים לא מעטים ומערכת משפחתית תומכת (של הסבתות בעיקר) אינם סוללים את הדרך לשוויון כלכלי בין נשים לגברים. הכישלון להעניק מערכת תומכת לאמהות אינו כישלון פמיניסטי, כשם שהעובדה שמערכת תומכת שכזו מצויה בישראל או באיטליה אינה הוכחה להצלחה פמיניסטית. זכויות אלה הובטחו לנשים באותן חברות שהחשיבו ילדים, או סובלות מבעיות דמוגרפיות (ישראל, צרפת), ולאו דווקא מתוך דאגה פמיניסטית לנשים. התרבות האנגלו-סכסית בכלל והאמריקנית בפרט אינה עונה על קריטריונים אלה.

ובכן, האין מוצא מקיפוח כלכלי לנשים? לא בהכרח. הפתרון כאן בנאלי כמו ברוב המקרים. אין דרך אחת לשבור את הפערים הכלכליים (והאחרים) בין נשים לגברים. זכויות הוריות הן אחד האמצעים הדרושים, אך אין לבטל את חשיבות השינוי התודעתי כלפי מעמד האשה. לנו יש אולי זכויות הוריות, לאמריקניות יש אולי מודעות מוגברת לזכויות שוות לנשים, אך בכל זאת, אף דשא אינו ירוק יותר. אני מקווה ששילוב של גורמים מעשיים כדרישת הולט עם גורמים פסיכולוגיים פמיניסטיים אכן יסלול את הדרך לצמצום הפערים בזכויות ובהזדמנויות העומדות לנשים ולגברים.

ובלי מלים אחדות על ההוצאה העברית אי-אפשר. התרגום של עמי שמיר קולח ביותר, אם כי עד עתה אינני יודעת מה פירוש חלק מן הביטויים המעוברתים. ברור גם שאין המתרגם מצוי בפמיניזם, וחבל. libbers אינו כינוי גנאי לליברליות אלא לפמיניסטיות (עמ' 195). העדכונים לגבי המצב בארץ אינם מספקים, אלא שכאן אין להאשים את העורכות אלא את המצב המחקרי העגום בארץ. לו רק ישמש ספרה המרתק של הולט השראה למחקרים מקבילים בארץ – יוצדק תרגומו לעברית. אגב, מנין הטענה שמינימום דמי-המזונות לילד בארץ הוא 250 ש"ח? (עמ' 62.) כמה מידידותי הקרובות נאלצות להסתפק בהרבה פחות, משום מה...

מירה אריאל

* אינני משוכנעת שהולט אכן צודקת בביקורתה, שכן גם בארץ מושמעת טענה כזו כנגד פמיניסטיות, למרות שהיא חסרת בסיס.

סוגרים את הים

מאת יהודית קציר
הקיבוץ המאוחד, 1990

שפע בזבזני, שבתאי, דילן תומאסי, מרתק. השפה היא האמנות. יש בה משהו משכר. אהבתי את "דיסניאל" יותר מכול. הפזרנות הלשונית של "דיסניאל" איננה גנדרנית, היא מתוזמנת היטב, מהודקת על-ידי החסכנות שבוויתור על השפע הילדותי ועל ההתבגרות. אשה שלא בחרה וילדה שהמציאות מתפרקת בדמיונה לשלל קליידוסקופי.

המורכבות של כל הסיפורים כמורכבות הזיכרון. בכולם יש אלמנט סוחף של כתיבה אסוציאטיבית. הקריאה ב"סוגרים את הים" כולה התפנקות.

אך אף שקציר מדהימה בשפע הלשוני, לא פחות מדהים הפער בין הפוטנציה של המספרת לאימפוטנציה של הדמויות. אין אצל קציר דמויות נשיות בוגרות שיש להן שליטה על חייהן. חיי הנפש של הדמויות הנשיות המרכזיות מתווכים דרך חיי אחרים. הן טוות ציפיות ביחס לאחרים ועומדות מרוקנות לנוכח אי-התממשותן, כילדים שהעולם אינו מציית למשאלות לבם. זהו כנראה מצב האשה על-פי קציר.

עיצוב הספר אסתטי, ובמיוחד העטיפה.

רחל גיורא

קולותיה האחרים של המלחמה

מאת מרים קוק

מרים קוק היא חוקרת אמריקנית המלמדת שפה וספרות ערבית באוניברסיטת דיוק בצפון קרוליינה. בין מחקריה ספרים על כתיבתן של נשים ערביות וספרות ערבית. ספרה "קולותיה האחרים של המלחמה" חושף את כתיבתן של הנשים הלבנוניות על מלחמת האזרחים (עד 1982). עשיית

המלחמה, טוענת קוק, חוויותיה וסיפוריה נחשבים לטריטוריה גברית. הנשים מופקעות מתחומה, ולא רק בשדה הקרב. אך בדיקתה מעלה, שלנשים הלבנוניות קול מובהק המשמיע מגוון רחב של תחושות ביחס למלחמה. הכתיבה הנשית של "המופקעות מביירות" (The Beirut Decentrists) כפי שקוק מכנה אותן, אף הכריעה את קולם של הגברים והפכה לקול המלחמה הלבנונית.

מלחמת האזרחים בלבנון לא היתה מלחמה ככל המלחמות. לא היו לה מטרות ברורות, ולא אויב קבוע. תוהו ובוהו שרר בכל מישור של החיים, כך שכל אחד היה שרוי בו כל הזמן. המלחמה היתה מעין מצב. אחדים מן הגברים עדיין תיארו את המלחמה במונחים הרגילים. כתיבתם על המטרות הצודקות, על האויב שמבפנים ומבחוץ, נשאה את חותם הלאומנות.

כתיבת הנשים היתה שונה. "מופקעות ביירות" הגדירו מחדש רגש של פטריוטיזם שצמח מתוך המלחמה ועיצב את זהותן מחוץ להקשר הפוליטי: "המולדת נותרה כרגש החזק ביותר, חד מכל כלי־נשק של התנגדות. דבקות בה ובאחדותה הפכה לקשר החשוב ביותר."

הגברים, כותבת קוק, כתבו על אסטרטגיה, אידיאולוגיה ואלימות. סופרות ביירות, לעומתם, כתבו על היומיום במלחמה. גברים כתבו על מצוקה אקזיסטנציאלית. נשים כתבו על נטישה ובדידות. גברים כתבו על מהפיכה. נשים מחו כנגד ההגירה. גברים תיעדו אכזריות, כעס, ייאוש. כתיבת הנשים שיקפה את הלוך הרוח של זמן מלחמה, ואת הצורך במודעות פמיניסטית. סוף־סוף כתבו הנשים את סיפוריהן שלהן:

הם לעולם לא יגזלו את חרותי
לעולם לא יקבעו את פרסת סוסם על רגלי
לעולם לא יכרכו מושכותיהם על צווארי.
כיעור לא ירסנני
לעולם לא אריע לצליפת השוט של
המוציא־לפועל

מתוך "לתפוש את הרגע החולף", אל־סלמן

רחל גיורא

Miriam Cooke: Warfls Other Voices – Women Writers on the Lebanese Civil War
Cambridge Middle East Library 1987

עוד לא תורגמו לעברית

ספריית הקונסוליה הבריטית מציעה מגוון רחב של ספרים על נשים באמנות ובספרות, ועל מצבן הפוליטי של נשים. נסקור כאן שניים מן הספרים העוסקים בנשים סופרות.

בספרה "צמיחת האשה הסופרת" מתארת ג'יין ספנסר את מעמדו של ז'אנר הרומאן בתחילתה ובאמצעה של המאה ה־18. בתקופה ההיא היה הרומאן בשפל המדרגה מבחינת ההערכה שרחשו לו אנשי קריית־ספר. זו היתה תקופת פריחה לרומאנים אנונימיים רבים, ולא ידוע כמה מהם כתבו נשים. לפי הערכתו של היסטוריון ספרות אחד, נכתב חלק גדול של הרומאנים במכתבים (ז'אנר אופנתי במיוחד במאה ה־18) בידי נשים. לקראת סוף המאה נוצרה מסורת של ז'אנר הרומאן, ונראה כי הנשים הן שהעלו את ערך הז'אנר בעיני הביקורת.

בדברי ההערכה שלו על הסופרת שרלוט סמית, כתב וולטר סקוט: "מספר נשים מוכשרות במיוחד התבלטו מעל ומעבר בשדה הספרות, בימים אלה של קריאת רומאנים נפוצה." ברשימתו הוא מונה את ג'יין אוסטין, את פאני ברני (Fanny Burney), את אן רדקליף (Ann Radcliff), את מריה אג'וורת (Maria Edgeworth) ועוד. והוא מוסיף ואומר: "מן הנמנע יהיה להעמיד מול שמות אלה מספר דומה של סופרים גברים, שצצו ועלו בתקופת זמן כה קצרה."

עם עליית מעמדו של הז'אנר עלה גם מעמד הנשים הכותבות. עד אותה עת זכו הנשים הסופרות בעיקר לביקורת מעליבה, רוויה ביטויים גסים מן התחום המיני. ביקורתו של המשורר אלכסנדר פופ (1744–1688) על אליזה הייווד (Elisa Haywood) מציירת תמונה סטריאוטיפית של האשה הכותבת, כפי שהיתה בעיני הביקורת דאז: אשה זו היא לא נקייה, לא מסודרת, שופעת מיניות דוחה, וזונה.

את סיבת התנגדותם של הגברים ניסחה הסופרת מרגט קוונדיש ב־1635 כך: גברים מתנגדים לכתיבת נשים, "משום שבכך נוגסות הנשים בזכויותיהם הבלעדיות, שהרי לגברים הספרים הם הכתר, החרב והשרביט שבאמצעותם הם שולטים."

התגובה הקיצונית ביותר של הגברים היתה, אז כעתה, להכחיש שנשים מסוגלות לכתוב בכלל. המבקר שאגרין כתב כי "למלה סופר בלאטינית (scriptor) אין מין נקבה, מכאן שזהו מין (דקדוקי) גברי לחלוטין, והשפה אינה יכולה לסבול יצור לשוני כמו סופר־נקבה (a she-author)."

רוחו של שאגרין מוסיפה להתקיים גם במאה ה־20, והיא רדפה את וירג'יניה וולף. כשגילמה אותה ב"אל המגדלור", בדמותו של צ'רלס טנסלי, הטוען ש"נשים אינן מסוגלות לצייר, נשים אינן מסוגלות לכתוב," עשתה לעצמה מעין גירוש שדים.

תחילה התקבלו הנשים הכותבות בציבור רק משום שנתפשו כבנות סמכא בכתיבה על חיי המשפחה ועל גיבורות נשים. הנרי פילדינג, בהקדמה שכתב לאחד הרומאנים של אחותו, שרה פילדינג, [illegible]ן כי סופרת רגישה תוכל לתאר דמויות של נשים טוב יותר מכל גבר. הסופרות התקבלו, בתנאי שלא ייצאו מן הספרה הנשית. אך גם מגבלה זו החלה להיסדק אט־אט, וסופרות, החל באליזה הייווד, החלו מציגות ברומאנים דמויות של נשים שאינן סטטיות, דהיינו: מושלמות או מושחתות, אלא בעלות אופי מורכב, דינמי ומשתנה.

קובץ המאמרים שערכה סו רו, שכותרתו "נשים קוראות כתבי נשים", הוא ספר שונה לגמרי. הוא מעלה שתי שאלות הנוגעות ל"ביקורת פמיניסטית" בכלל: ראשית, האם יש הצדקה לעצם העיסוק ב"ספרות נשים" בנפרד מ"ספרות גברים"? ושנית, מה הטעם בדיון ביצירות נשים מנקודת ראות פמיניסטית?

על השאלה הראשונה משיבה רו בהקדמתה, כי מהפיכות אידיאולוגיות ומהפיכות ספרותיות היו לעתים קרובות קשורות זו בזו, וכי יחסן של נשים סופרות למצב האשה התבטא, גם אם באופן עקיף, בכתיבתן. הז'אנר הריאליסטי היה כלי הבעה גם לבעיותיה ולמגבלותיה של האשה במאה ה־19. תשובתה על השאלה השנייה מורכבת יותר: ראשית, אין זה, לדבריה, ספר העוסק בפמיניזם, אלא באופן שבו נשים כותבות על נשים שכותבות. יתר על כן, כל כפייה של תיאוריה שאולה – יהא זה פמיניזם, מרקסיזם או פסיכואנליזה – על יצירת ספרות, היא בבחינת סכנה גדולה. הדיון בהיבטים העשויים להיראות פמיניסטיים אינו בא להפקיע את היצירה משאר משמעויותיה, אלא להראות מדוע במקרים מסוימים יש תחושה שמינו של הכותב הוא בעל משמעות. ההנחה העומדת מאחורי זה היא, כי יש ניסיון חיים שהוא ייחודי לנשים, וכי חלק בלתי נפרד מניסיון זה, לפחות מנקודת ראות היסטורית, הוא הדיכוי.

פני בומלה כותבת על ג'ורג' אליוט. עניינן של הפמיניסטיות באליוט היה רב מאז ומתמיד, בראש ובראשונה בשל מקומה הבלתי מעורער בספרות. יתר על כן, אליוט נותנת מקום בספריה לשאיפות של נשים, לכעס שלהן. בדמויות הנשים אצלה יש מיזוג נדיר של תשוקה (passion) ושל שנינות (wit). עם זאת, אליוט מתסכלת ומרגיזה את הפמיניסטיות. היא אמנם מציגה את אי־הצדק המעיק על חייהן של נשים, אך מסרבת כמדומה להסיק את המסקנה הלוגית המתבקשת מספריה שלה. את המאבק שבין מרידה רומאנטית ואינדיבידואליסטית לבין כוחה המוסרי של החברה היא פותרת לטובת האחרון. היא מציגה את חייהן המוגבלים של גיבורותיה, אך תומכת כנראה במוסר ההקרבה העצמית. היא מראה שהנשים שלה מסוגלות להגיע להישגים אינטלקטואליים וחברתיים וגם לטפח שאיפות בכיוונים כאלה, אך אין היא מעניקה להן כר פעולה לכישרונותיהן; אין היא מעניקה להן את החירות שנהנתה ממנה בחייה שלה, ומותירה לדמויותיה רק

שתי ברירות (שתי הברירות שעמדו תמיד בפני גיבורות רומאנים) – נישואים או מוות.

פני בומלה אינה מקבלת את גישתן המסורתית של הפמיניסטיות כלפי ג'ורג' אליוט. יצוין, כי קצפן של אלה יצא בעיקר על סיומות הרומאנים של אליוט. דורותיאה ברוק המופלאה מ"מידלמארץ'" מוצאת את אושרה בנישואיה השניים, ומקדישה את חייה לקריירה הפוליטית של בעלה. סיום זה עורר את זעמן של הפמיניסטיות, שטענו כי לא היתה צריכה להינשא כלל. אך לדעתה של פני בומלה, דווקא סיומים אלה – מותה המיוחד של מאגי בשיטפון, ב"תחנת־הקמח על הפלוס", שיש לו גם משמעות טרנסצנדנטית; גורלה ה"רגיל" של דורותיאה; והמצב הפתוח שבו משאירה הסופרת את גוונדולין ב"דניאל דירונדה" – הם דרכה של ג'ורג' אליוט להביא אל הספרות את ההתנגשות בין התשוקה הבלתי ממומשת וחסרת הגבולות לבין האפשרויות המוגבלות שבעולם – ובפרט עולמן של נשים – העולם כפי שהוא מצטייר בדמיון של הסופר הריאליסטי.

קייט פולברוק כותבת על ג'יין אוסטין. הדעה כי לג'יין אוסטין לא היתה כל גישה או עמדה פוליטית אבד עליה כלח מזמן. אוסטין היתה מעורה בכל בעיות זמנה והגיבה עליהן באמצעיה שלה. הלשון שלה היא לשון **השלילה הקומית**. זהו קול שחותר תחת כל מה שחש את עצמו בטוח ויציב, קול שמערער את הסמכות השאננה, הבוטחת בעצמה – והיא עושה זאת באמצעות הצחוק. ג'יין אוסטין מציגה את האופן שבו מתבטאים בתקופתה ובשכבה המעמדית שלה (המעמד הבינוני), את הפעולות והמצבים האוניברסליים של המין האנושי – דהיינו, החיזור, הנישואים, ההורות, הידידות – והלעג שלה הוא על התוכן ועל הצורה המרכיבים את שפת הסימנים המכובדת של ההתנהגות המנומסת. אוסטין היא הקומדיאנית הגדולה ביותר של השפה. היא מדברת בקולה של התרבות אשר לה היא לועגת, וקולה הוא הקול התרבותי ביותר בספרות האנגלית – וגם החתרני ביותר.

מכאן העניין בה כאשה סופרת. פרויד הדגיש את ההיבטים המשחררים והתרבותיים של ההומור. הצחוק הוא תחליף לתוקפנות פיסית, והוא נשקם של החלשים, של מי שקופחו זכויותיו או הורחק ממרכזי הכוח. על־ידי הצגת אויבנו קטן ועלוב, כקומי, אנו חשים שמחה על שהתגברנו עליו באופן עקיף, ואדם שלישי הוא העד לכך באמצעות צחוקו. וההומור היהודי (שרו אינה מזכירה) הוא כמובן אחת הדוגמאות לכך.

הרומאנים של ג'יין אוסטין מאורגנים סביב נושא החיזור, שהוא כשלעצמו מצב קומי של החיים, שיש בו היתר לביטוי סקסואלי כלשהו, וחוסר האונים של האשה מושהה זמנית בתוקף האפשרות שלה לומר "לא" להצעת נישואים – אי של חירות בתוך הפאסיביות הכללית הנדרשת ממנה. החיזור מציין מצב גבולי, שהוא מעבר לטווח הביקורת של החברה, מצב שבו עשויים להתחולל שינויים שאין להעלותם על הדעת במצבים אחרים. אין לג'יין אוסטין כוונה להשליך לכל רוח את משחק הנישואים, אך היא רוצה לכתוב מחדש את חוקיו. אין היא מזלזלת בכוח – לא בכוח הכסף ולא בכוח הסטטוס החברתי. אך היא היתה רוצה להחליף את שיקולי הנישואים התועלתיים בשיקולים אחרים – אלה של הרגש. בחיפושיה אחר הנאות אלטרנטיביות לאלה שמציעה החברה, הפתרון שלה הוא תמיד השוויון, וההשלמה ההדדית שבני־זוג משלימים זה את זה.

ג'יין אוסטין אינה אינדיבידואליסטית רומאנטית, אך דמויותיה נאלצות לחיות בתוך חברה שלא תשתנה בן־לילה. אין היא קובעת שחברה זו על כלליה המטומטמים צריכה להמשיך להתקיים, אך היא מעריכה שהיא תוסיף להתקיים, והמוסר והריאליזם המוראליסטי שלה משקפים אמונה זו. יחד עם זאת, חשוב שהיא מעצבת ביצירתה קול וגישה, ההופכים את החיים בתנאים אלה לאפשריים.

עוד יש בספר מאמר על האחיות ברונטה, שבו מציגה המחברת, מרגרט קירקהם, את התפתחות הדמות הנשית בספרות הרומאנטית והריאליסטית; מאמר על וירג'יניה וולף, ובו הצגה מעניינת של "אורלנדו" מן ההיבט הנשי; ומאמרים על רוסטי ורבקה ווסט.

יש לציין כי גישתן של הכותבות והעורכת גם יחד היא זהירה ואחראית, והן מודעות היטב לסכנות שבגישה פמיניסטית צרה לספרות. שהרי גם לספר כ"מאדאם בובארי" אפשר להתייחס בגישה שכזאת, ולאבד כתוצאה מכך את המימד האוניברסלי של היצירה. יש לזכור כי לעתים קרובות בחרו סופרים, נשים כגברים, באשה כדמות מרכזית, משום שאשה – בשל מיעוט האפשרויות שבידיה – מייצגת באופן בוטה יותר את חוסר המוצא האנושי.

אירית עקרבי

כמעט מכל מקום משתקפת אלינו הדמות הנשית, והיא מייצגת מרווח עצום של גישות והתייחסויות. בשנים האחרונות ראו אור ספרים רבים המנתחים את התופעה מהיבטים שונים. הספרים הבאים עוסקים בסוגיית ייצוג הדמות הנשית בתרבות המערב, כל אחד מנקודת מבט שונה.

"מונומנטים ובתולות"
("Monuments and Maidens")
מאת מארינה וורנר
(Marina Warner),
הוצאת Weidenfeld & Nicolson,
לונדון.

הרבה מושגים ואידיאלים הוצגו באמצעות דמות נשית, מפסל החירות במבואות ניו־יורק ועד דמות הצדק על האולד ביילי בלונדון. האשה היא זו שנתנה צורה למושגים ולרעיונות מופשטים. מארינה וורנר מנסה בספר "מונומנטים ובתולות" לעמוד על התופעה, על האופן שבו שימשה דמות האשה כסמל לרעיונות אבסטרקטיים ולאידיאלים. כדי לענות על שאלה זו ועל זו הנלווית, האם השימוש בנשים כמייצגות סמלים השפיע על תפישת הנשיות וכיצד, היא בוחנת את המיתולוגיה, את השירה, את הפיסול והציור ואף את האמנות הפופולרית.

באמצעות מאה אילוסטרציות היא מנתחת את עצם התופעה ואת ההשפעה של האלגוריה הנשית על חיי היומיום, על הארכיטקטורה ועל הביטוי הפומבי. היא בוחנת את המסורת היוונית, ובמיוחד את ההשראה שנתנה האלה אתנה, את האלגוריות של טוהר וצדק וכן את הדמות התנ"כית של החוכמה. היא אף בודקת את ההנחות הפורמליות שמאחורי התפישות את גוף האשה, ואת החשיבות של חזה חשוף וגוף עירום כסמלים.

הספר מאיר את מקום האשה בתרבות ובמסורת, ומעורר להתבוננות מחודשת בזהות הנשית.

"המכשפה המצוירת"
("The Painted Witch")
מאת אדווין מולינס
(Edwin Muluins),
הוצאת Secker & Warburg, לונדון.

ב"מכשפה המצוירת" טוען מולינס כי רוב התמונות בגלריות הציוריות צוירו בידי גברים למען גברים ובעיקר על נשים. באמצעות ניתוח של מאות תמונות מביא הספר עדויות למה שהוא קורא ה"רגשות האמיתיים" של גברים ביחס לנשים. מה שמתקבל הוא מרווח רחב של חרדות, שלטענת המחבר יצרו אצל הגברים איבה בעלת עוצמה רבה, משום שהמציאות של היחסים בין המינים היא בעצם שונה מזו שבדמיונו של הגבר הרואה את עצמו דומיננטי וחזק. מכאן הייצוג של האשה באופן סטריאוטיפי, בצורה המראה אותה חסרת דעה, מזיקה או רעה.

השאלה היא, מי הוא איפוא האמן שעבודתו אינה מוכתמת במיזוגניות? מי מהאמנים מקבל בברכה את המיניות של האשה?

"פולחן המדונה השחורה"
("The Cult of The Black Virgin")
מאת איאן בג
(Ean Begg),
הוצאת Arkana.

מדוע יש יותר מארבע מאות דמויות "שחורות" של המדונה? ומדוע כה מעט ידוע עליהן? הספר "פולחן המדונה השחורה" חוקר את המקורות הפאגניים של התופעה, וכן את הכפירה הקשורה בפולחן של מריה מגדלנה שהופיע מחדש בתקופת הצלבנים.

המדונה השחורה היא, בעצם, צורה אחרת של האלה הפאגנית של מיניות, חוכמה ארצית ועולם השאול. היא סמל של עוצמה ושל הוד מלכותי. המדונה השחורה מייצגת את ההיבט האחר של המדונה המקובלת, זו הרכה והאמהית. היא הסמל לחיפוש אחרי החוכמה הנשית שאבדה, חיפוש אחר הנשמה.

המדריך הגיאוגרפי שבספר מביא בפני הקורא/ת את המקומות שבהם ניתן למצוא את המדונה השחורה, ומספק מידע על המדונה ועל מוצאה.

"נשים להשכרה"
("Women for Hire") –
מחקר על עבודות משרדיות של נשים –
מאת פיאונה מאקנאלי
(Fiona McNally),
הוצאת Macmillan Press Ltd.

למרות שעבודת משרד היא כעת התחום שבו תעסוקת נשים רחבה ביותר, הידע הסוציולוגי שלנו לגביו מועט, ועובדת הצווארון הלבן נשארה בגדר הסטריאוטיפים שכה היו חביבים על הסוציולוגים של הדור הקודם. הספרות מלאה בהנחות בלתי בדוקות על התייחסותן של נשים לעבודה. הספר "נשים להשכרה", המתבסס על חומר מחקרי חדש, יוצא נגד ההנחה שבעולם העבודה הנשים העובדות פשוט עומדות מהצד.

פיאונה מאקנאלי בוחנת את מעמד האשה בשוק העבודה, ואת הגורמים שהביאו לכך שעבודת הפקידה במשרד תהיה חסרת קידום ללא מוצא.

במחקרים קודמים הופנה עיקר הביקורת כנגד העסקה זמנית מחוסרת זכויות. מאקנאלי טוענת, כי העבודה הזמנית היא סימפטומטית לסוג הבעיות העומדות בפני נשים רבות, שאינן מוצאות סיפוק בעבודתן.

מאקנאלי מזהה את ההגבלות שסביב עבודת הצווארון הלבן של נשים, אולם היא גם טורחת להראות מה כן ניתן לעשות, כיצד להשפיע ועד איזו מידה יכולות הנשים לעצב את חיי העבודה שלהן. הספר מראה, שקבלת הדין אינה בהכרח האפשרות היחידה להתמודד עם המגבלות של שוק העבודה.

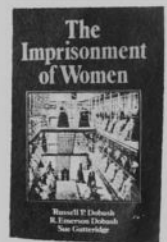

"הגברת חוקרת"
("The Lady Investigate")
מאת פאטריצה קרייג ומרי קאדוגן
(Patricia Craig, Mary Cadogan),
הוצאת Oxford University Press.

הרעיון של אשה בלשית נראה מתקדם, אפילו אם היא אשה מבוגרת הנוטה לחטט בענייני אחרים ולפתור תעלומות בעזרת אינטואיציה נשית. מאז תחילת המאה התחוללו שינויים רבים בדמות האשה בספרי בלשים וריגול.

בפרקים הראשונים של הספר בוחנות המחברות את ספרות הבלשים של וילקי קולינס, ג'ורג' סימנס, גראנט אלן ואנה קתרין גרין (Wilkie Collins, George Sims, Grant Allen, Anna Katherine Green), ומגלות בלשיות נפלאות כמו הגברת ון סנופ. בהמשך הן מתארות את התקופה שבה נשים סופרות – אגתה כריסטי, דורותי סיירס, מרג'רי אלינגהם ונאיו מארש (Agatha Christie, Dorothy Sayers, Margery Allingham, Ngaio Marsh) ורבות נוספות – הפכו את הסיפור הבלשי לנחלתן. הספר מסתיים בניתוח רומאנים בלשיים עכשוויים של פ.ד. ג'יימס (P.D. Games) ומראה את ההתפתחות שהם מייצגים.

קרייג וקאדוגן סוקרות עולם עשיר, מלא דמיון, פנטזיות והומור. הן סוקרות את הנשים בספרות הבלשית והריגול, ומציגות בפנינו קבוצה מעורבת של בלשיות חובבניות ומקצועיות, שפאסיביות וחוסר אונים רחוקים מהן.

"כליאה של נשים"
("The Imprisonment of Women")
מאת ראסל דובאש, רבקה אמרסון־דובאש, סו גאטרידג'
(Russell P. Dobash, Rebecca Emerson–Dobash, Sue Gutteridge),
הוצאת Basil Blackwell.

הספר מביא דיווח מקיף על בתי־כלא לנשים באנגליה, ובוחן את התפתחותם מהמאה ה־18 ועד היום. המחברים מראים כיצד עוצבה צורת הכליאה של נשים לא רק על־ידי דרישות ענישה, אלא גם מתוך הנחות פטריארכליות לגבי אופין הייחודי של נשים פושעות.

המחברים מראים, כי השימוש בתרפיה לא היה כדי לעזור לאסירות, אלא בא כדי להרחיב את השליטה על חיי הנשים בכלא. מראיונות שהמחברים קיימו עם אסירות ומדיווחיהן של האסירות על החיים בכלא מתקבלת תמונה על המצב הנוכחי בבתי־הסוהר, וכיצד מטפלים בנשים כיום.

אראלה דאור

את כל הספרים האלה ניתן למצוא בספרייה של המועצה הבריטית (The British Council) בתל־אביב, רח' הירקון 140.

יותר טוב מקאן

מאת **אלי גרינפלד**

הפסטיבל הבינלאומי לסרטי נשים בקרטיי, מרחק 30 דקות נסיעה מפאריס, מתקיים מדי שנה בחודש אפריל זה 12 שנים רצופות. סרטים עלילתיים ארוכים מוקרנים בו וקצרים, סרטים דוקומנטריים, סרטי וידאו, רטרוספקטיבות והצדעות לבמאיות ותיקות ש"נשכחו". השנה הגיעו לפסטיבל כ־30 אלף צופות וצופים, והוקרנו בו סרטים מכל רחבי העולם.

מצאתי את עצמי מזיל דמעה כבר בטקס הפתיחה. ההכרזה הרשמית על פתיחת הפסטיבל הושמעה בכל השפות של המדינות שהשתתפו בו. חיכיתי לעברית בפטריוטיות שצצה לה מתוך התרגשות כללית. והיתה לי גם סיבה טובה להמתין להכרזה בעברית, שכן הסרט הישראלי "אלף נשותיו של נפתלי סימן טוב" של מיכל בת־אדם, נבחר למסגרת התחרותית של הפסטיבל.

אבל האכזבה לא איחרה לבוא. מיד עם סיום סדרת ההכרזות נמסרה מעל הבמה הודעה רשמית, שאמרה כי הסרט הישראלי הוצא מהפסטיבל ומהתחרות "בשל תקרית דיפלומטית". התברר כי הסרט נפסל בעקבות מחלוקת ומאבקי כוח בין נספח התרבות הישראלי בפאריס לבין הסינמטק הצרפתי, שהיה אמור לארח רטרוספקטיבה של הקולנוע הישראלי, ובמסגרתו גם להקרין את סרטה של בת־אדם.

עם זאת, מנהלות הפסטיבל, אליזבת טרהרד וג'קי בוט, הודיעו כי הן מעוניינות להציג סרטים ישראליים בפסטיבל הבא, וכי הן פתוחות ומחכות להצעות.

להלן לקט מסרטי הפסטיבל.

"**זכרונות הנהר**" ('89), סרטה של הבמאית ההונגרייה יהודית אלק, זכה בפרס הראשון במסגרת התחרותית של הפסטיבל, שהשנה השתתפו בו 11 סרטים עלילתיים. הסרט עוסק בבעיית האנטישמיות בהונגריה של המאה שעברה, ועדיין לא ברור לי על מה ולמה בחרו בו השופטים פה אחד. נראה כי ניצני האנטישמיות של החודשים האחרונים באירופה הם שהכריעו פה את הכף.

"**קרוקודיל באמסטרדם**", סרטה המטורף והנפלא של הבמאית ההולנדית אנט אפון, הוקרן בפתיחת הפסטיבל.

תפוזים אינם הפרי היחיד, מאת באבן קידרון

הסרט משעשע, מפתיע ושובב. הוא מספר על יחסי ידידות בין שתי בחורות צעירות, האחת זרוקה ואלימה והשנייה בת־טובים מפונקת. בסוף ההקרנה זכה הסרט לפרץ רם וארוך של מחיאות כפיים אדירות מצד הקהל, אך נראה כי לא היה באלה כדי לזכותו בפרס הראשון.

"**סיפורן של שלוש נשים**" ('87), של הבמאית הסינית פאנג קסיאאו ליאן, הוא פנינה אמיתית. זהו סרט חובה לכל עין מערבית, הסקרנית להציץ לתוך צפונות החברה הסינית, תרבותה ונופיה. הסרט עוסק בסיפורן של שלוש צעירות המגיעות מן הכפר אל העיר הגדולה. חיי הג'ונגל העירוני מלמדים אותן לשרוד, מגבירים את המודעות העצמית שלהן, ומדרבנים אותן להילחם על זכויותיהן. מאמץ זה מניב פירות עם חזרתן לכפר.

"**חלב ודבש**" ('88), של הבמאית הקנדית גלן זלצמן, הוא הסרט המסחרי ביותר שראיתי בפסטיבל. זהו סיפורה של משפחה חד־הורית – אם ובנה – מג'מאיקה. השניים מהגרים לקנדה, ארץ החלב והדבש, ושם הם נתקלים בכל מכשלות הגזענות, הביורוקרטיה וקשיי היומיום. בסוף הסרט נאלצים השניים לחזור לג'מאיקה.

השחקנית הראשית בסרט, ג'וסט סימון, זכתה בפסטיבל בפרס השחקנית המצטיינת, ובצדק.

"**פגישה גנובה**" ('89), של הבמאית הרוסית לדיה לאיוס, מספר על אסירה משוחררת היוצאת במסע חיפושים אחרי בנה שנמסר לאימוץ, אשר לא היה לה אתו כל קשר. זהו סרט כבד, אך המשחק בו נפלא.

לפני הקרנת הסרט הוזמנו לבמה כל אורחות הפסטיבל ממזרח אירופה, כ־40 במאיות, מפיקות, שחקניות ותסריטאיות, וקהל האלפים שנכח באולם קם על רגליו והריע להן ממושכות.

"**תפוזים אינם הפרי היחיד**" ('89) של הבמאית הבריטית באבן קידרון – במקור סדרת טלוויזיה של הבי.בי.סי. – הוקרן בפסטיבל כיחידה אחת. זהו סיפורה של בת לאם פונדמנטליסטית נוצרית אדוקה ומטורפת לגמרי. הבת גדלה באווירה של פחד נורא מאלוהים ומסביבתה הקרובה, הכוללת בעיקר נשים. בגיל 16 מתאהבת הנערה בבת־גילה, וזהו הקרע הראשון שלה עם הקהילה הדתית הקנאית שבה היא חיה. בהמשך נגול תהליך יציאתה של הגיבורה, הן מהקהילה הפאנטית והן מ"הארון".

"**גיאודיאפלוס**" ('88–'89), של הבמאית ההונגרייה אריקה סנטו, היה סרט מרגש מאוד. זהו סיפורה האמיתי של רפובליקת הילדים שהוקמה בהונגריה לאחר מלחמת העולם השנייה בידי המחנך ההונגרי גאבור שיסלו. את הסיפור מביא המשורר ההונגרי איטו אורבן, שהיה בעצמו אחד מילדי הרפובליקה הזאת.

בין הסרטים הדוקומנטריים שהוקרנו בפסטיבל סרטי הנשים בקרטיי אפשר למנות את הבאים:

"**אכול את הקימונו**" (בריטניה '89), של הבמאיות קים לונגינוטו וקלייר אנט. הסרט חושף את סיפור חייה של הזמרת והשחקנית היפנית אנייאגי גנשי. זהו סיפור אמיתי של אמנית הגדולה מן החיים, שתפישת העולם שלה ומלחמתה למען זכויות הנשים והשגת שוויון זכויות בחברה היפנית הניעו אותה לרצוח שחקן תיאטרון עמית.

"**חצי המלכות**" ('89), של הבמאית הקנדית פרנסין צוקרמן, כבר הוקרן בארץ במסגרת אירועי יום האשה האחרון. הסרט נוגע בנושא מעמד האשה בדת היהודית, ובפסטיבל בקרטיי גרר בעקבותיו סימפוזיון תוסס ועירני שנגע כמובן גם באינתיפאדה. בסרט, המבולגן קצת, מצולמת גם הפגנת "נשים בשחור" בכיכר פריז בירושלים.

"**נאום אל הים**" (צרפת '89) של סאפו, עוסק בילדי האינתיפאדה ובארנה מר, המפעילה תוכניות לימוד לילדים בשטחים. זהו סרט וידאו אישי ביותר, שהוגדר כ"ז'אנר חדש של סרטים דוקומנטריים". הסרט הועבר גם להנהלת פסטיבל הסרטים של הסינמטק בירושלים, וייתכן שיוקרן כבר בפסטיבל ירושלים הקרוב, ביולי '90.

"**סודות צה"ל**" ('88) הוא סרט בהפקת הערוץ השני של הטלוויזיה הצרפתית, בבימויה של דאן לאוסלוט. אל בהלה, הסרט לא חושף את סודות צה"ל, אלא רק את תופעת שמירת הסודיות של חיילים, אשר גם על שאלות תמימות עונים בשתיקה ובאלם בלבד.

לוח מודעות

מרכזי סיוע לקורבנות אונס

תל־אביב	03–234819
חיפה	04–382611
קו חירום	04–660111
ירושלים	02–245554
קו חירום בערבית	02–221430
רעננה	052–912858
אילת	059–31977
באר־שבע	057–494726

איגוד מרכזי לסיוע לנפגעות
תקיפה מינית בישראל
ת.ד. 3117, ת״א 61030 03–242706

מקלטים לנשים מוכות

חיפה	04–662114
הרצליה	052–551524
ירושלים	02–244092
אשדוד	08–550506

ויצ״ו – קו חירום לנשים מוכות
24 שעות 03–5461133

מרכז ייעוץ לאשה
רח׳ החלוץ 47, ירושלים 91060
02–534133
רח׳ ישורון 4, תל־אביב 63457
03–5440260

קבוצות שונות

״התנועה הפמיניסטית בישראל״
תל־אביב, בן־יהודה 82 03–234314

״אשה לאשה״ – מרכז פמיניסטי
חיפה, ארלוזורוב 88 04–664949

שדולת הנשים בישראל
02–718922, 02–713033
ת.ד. 3171, ירושלים 91031
רח׳ הגיחון 7, אבו־טור, ירושלים

ל.א. – לחימה באלימות
נגד נשים 052–83856

ל.כ.ן. – לקידום
כדורסל נשים 03–5494748

נשים נגד פרסום פוגע 03–832769
ת.ד. 8755, יפו

נשים למען אסירות פוליטיות
ת.ד. 31811, ת״א
טל. + פקס. 03–453197

א.ל.ן. – ארגון אמהות לא נשואות
ת.ד. 11564, תל־אביב 61114

״קו הבריאות״ 03–234917
ת.ד. 3667, תל־אביב

קל״פ – קהילה לסבית פמיניסטית
ת.ד. 22997, תל־אביב 61228

״הקו הלבן״ – לשיחות עם
לסביות והומוסקסואלים
בימים א׳, ג׳, ה׳, בשעות
23.30–19.30 03–204327

מכון לחקר התקשורת והמשפחה
הרצליה 1, חיפה 04–669375

אלי – האגודה להגנת הילד
מ־16.00 עד 20.00 03–261070

Der Müde Tod ס"מ 180 × 80 × 54

שער מִשְׁלָה

הללה זיו, בוגרת האוניברסיטה העברית בירושלים. חיה ביורקשייר, אנגליה.
הציגה במספר תערוכות באנגליה. אוהבת סרטים ועבודותיה מושפעות מהם.